DE STRIJD OVER BALI EN DE ZENDING

DE STRIJD OVER BALI EN DE ZENDING

EEN STUDIE EN EEN APPÈL

DOOR

Dr H. KRAEMER

H. J. PARIS
AMSTERDAM - MCMXXXIII

VOORWOORD

Hetgeen in dit boekje geboden wordt is een omwerking en bijwerking van een reisverslag, door mij aangeboden aan het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap. Deze reis werd gemaakt in de maand Mei 1932 met het doel om uit eigen aanschouwing en uit eigen omgang met menschen een indruk te verkrijgen van den godsdienstigen en cultureelen toestand van het eiland Bali. De directe aanleiding tot deze reis was gelegen in voor Bali geheel ongewone gebeurtenissen, die zich daar sinds de laatste maanden van 1931 hadden voorgedaan. Eenige jaren geleden n.l. heeft zich te Makassar de Amerikaansche World and Christian Missionary Alliance gevestigd, vanuit dit centrum overal op Celebes, Borneo en omliggende eilanden naar gelegenheid voor Zendingswerk zoekende. Het beginsel dat bij deze pogingen voorzat en voorzit, is om over een zoo wijd mogelijk oppervlak de Boodschap van het Evangelie rond te dragen. De Missionary Alliance liet natuurlijk ook het oog op Bali vallen, het eiland dat langzamerhand wereldberoemdheid geniet. Met Atjeh en Bantam behoort Bali tot die speciale gedeelten van Indië, waar Zendingswerk niet toegelaten is. Dit besluit gaat terug op gebeurtenissen in 1881, toen aan het toenmaals op dat eiland gevestigde Zendingswerk een droevig einde kwam. In 1930 echter verwierf de Missionary Alliance toelating tot

Zendingswerk onder de Chineezen op Bali. Een Chineesch zendeling, die daar in opdracht van de Missionary Alliance en de Chinese Missionary Union, een zendingsgenootschap van Chineesche Christenen in China, geplaatst werd, ging met dat doel op Dèn Pasar, de hoofdplaats van Zuid-Bali, wonen.

Deze eenvoudige gebeurtenis heeft zeer merkwaardige gevolgen gehad. Ofschoon het succes van de Evangelieprediking onder de Chineezen niet groot was, de mare van het Evangelie drong toch door middel van met Chineezen gehuwde Balineesche vrouwen door tot eenige Balineezen in het oude Zuid-Balische landschap Mengwi. Na korten tijd verklaarde een aantal Christen te willen worden. Men vroeg om den Doop, die inderdaad door Rev. R. A. Jaffray in November 1932 werd toegediend met typisch Amerikaansch gebrek aan aarzeling. Deze gebeurtenis trok spoedig de aandacht. In de eerste plaats, omdat het plotseling verschijnen van het Christendom op het „gesloten" Bali een opvallend verschijnsel was. In de tweede plaats, omdat, overeenkomstig de beginselen van de Missionary Alliance, de Doop door onderdompeling in een rivier onder de oogen van vele nieuwsgierigen voltrokken werd. De onlosmakelijke verbinding van godsdienstige en maatschappelijke plichten tegenover de desa veroorzaakten spoedig eenige moeilijkheden, waarmede ook het Bestuur zich moest bemoeien. Op verzoek van den Resident van Bali en Lombok bracht de Assistent-Resident

van Zuid=Bali, de Heer H. J. Jansen, een gedegen rapport uit over deze voor Bali zoo opzienbarende feiten. Hij liet het volle licht vallen op het merk=waardige van deze gebeurtenissen, n.l. dat het tot nu toe in godsdienstig en cultureel opzicht zoo zelf=genoegzaam en sterk schijnende Bali zonder eenige moeite toegankelijkheid toonde voor het Christen=dom, terwijl vroeger jarenlang werken zonder eenig resultaat was gebleven. Met gezonde nuchterheid vermeed hij alle Schönfärberei, alsof hier bij al de=genen, die overgingen, godsdienstige heilbegeerigheid de drijfveer was. Terecht echter plaatste hij op den voorgrond, dat deze gebeurtenissen mede een belang=rijk symptoom waren van een nog grootendeels ver=borgen proces van innerlijke disintegratie.

Aldus werd de aandacht der Regeering officieel op deze gebeurtenissen gevestigd. Het vraagstuk van eventueele toelating van Zendingswerk onder Bali=neezen dook derhalve voor de zooveelste maal bin=nen haar gezichtskring op. Door de inlichtingen van Rev. Jaffray kwam het Zendingsconsulaat met deze zaak in aanraking en bracht haar ter kennis van den Nederlandschen Zendingsraad.

Alles wees erop, dat hiermede een belangrijke kwestie voor de Zending aan de orde zou komen. Immers, Bali is inderdaad een zeer bijzonder eiland. De Balineezen zijn inderdaad een merkwaardig volk, dat elkeen, die zijn godsdienstigen, maatschappelij=ken en cultureelen toestand leerde kennen, uitermate

boeit. Bovendien is het gezegend met verrukkelijk natuurschoon. Reeds meerdere malen is gebleken, dat de publieke opinie, sinds Bali ontdekt werd als land van schoonheid van natuur en leven, daarin een onaantastbaar heiligdom is gaan zien. Redenen in zoowel als buiten Bali gelegen veroorzaken, dat eventueel Zendingswerk daar grondig rekening moet houden met den godsdienstig-maatschappelijken en cultureelen toestand van Bali. De Amerikaansche Zending, die de eerste aanraking verkregen had, scheen blijkens haar geest en optreden daartoe weinig geschiktheid te bezitten. Daarom besloot ik in overleg met het Zendingsconsulaat een rustig studiebezoek aan Bali te brengen, daar in het belang van Bali en Zending beide een gefundeerde opvatting over de urgentie en het hoe van Zendingswerk daar noodzakelijk was. Het in dit boekje beschrevene is het op studie en aanschouwing berustende resultaat van mijn bevindingen. Juist om zijn godsdienstige en cultureele bijzonderheid is het voor Bali noodig de Zendingsvraag in zoo wijd mogelijk verband te bezien. Daarom vang ik aan met een overzicht van de Zendinsggedachten en Zendingswerkzaamheden, die in den loop der eeuwen Bali omsponnen hebben. Daarna wil ik de kenmerkende étappe's in de geschiedenis van de aanraking van Bali met het N.I. Gouvernement, en als gevolg daarvan met Westersche invloeden, behandelen. Daarop wil ik trachten, op grond van lectuur en waarneming, den gods-

dienstig-maatschappelijken toestand te peilen. Ten slotte kunnen dan de uitzichten voor Zendingswerk onder de loupe genomen worden.

Nog meer dan men van te voren verwacht zou hebben, is de kwestie „Bali en Zending" een question brûlante geworden. De meeste Nederlandsche en Nederlandsch-Indische bladen nemen er al sinds maanden ijverig aan deel. Sommige zelfs met hartstocht. In de eerste maanden na mijn verblijf op Bali reageerden de bladen bijna zonder uitzondering in gunstigen zin op de mogelijkheid van Zending. Men zag het als een onvermijdelijk en vanzelfsprekend gevolg van de openlegging van Bali voor het wereldverkeer in allerlei vorm. De sprekendste voorbeelden daarvan waren de artikelen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant in Juni en Zentgraaff's beschouwingen, onder den titel „Stervende Goden" in Juli in het Soerabajasch Handelsblad verschenen. De N. R. C. bezag de zaak uit het oogpunt van de vrijheid van het geestelijk wereldverkeer, zoodat het niet aangaat om ineens de Balische cultuur tot een beschermd reservaat te maken. Zentgraaff nam den actueelen toestand van Bali, die volgens hem wees op een verzwakken der oude godsdienstige grondslagen, tot uitgangspunt.

Het protest van Dr. F. D. K. Bosch, hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, in „De Stuw" van 1 September, tegen toelating van Zending op Bali, waarop ik in het nr. van 16 September antwoordde, en de

reeks artikelen van den hoofdredacteur van het Bataviaansch Nieuwsblad, den Heer J. R. Ritman, in October, brachten de discussie en de polemiek weer op vollen gang. Het rekest der Balische hoofden om het verzoek om toelating af te wijzen bracht nieuwe complicatie.

Het treffende in deze geheele geschiedenis is, dat het zooals een Chineesch-Maleisch blad (Sin Po 1 Nov.) het uitdrukt een strijd is tusschen eenige Europeanen. Het is van algemeene bekendheid, dat het verzet tegen toelating van den invloed van het Christendom een actie is, buiten Bali opgezet. Het befaamde rekest der hoofden stamt in eerste instantie uit Europeesche kringen. Zentgraaff heeft in de Java-Bode (7 Nov.) zeer terecht op dat alles gewezen en wraakt niet minder terecht, dat men op grond van het argument van cultuurbescherming elken invloed op Bali wil toelaten, ook elken godsdienstigen invloed, hetzij Mohammedaansch, Boeddhistisch of anderzins, vrij baan wil laten, maar alleen voor het Christendom een uitzondering wil maken. Bali wordt zoo een „test-case" van gezindheid jegens het Christendom. Daarom stelt deze scherpe actie voor cultuurbescherming van Bali, *uitsluitend* tegen het Christendom gericht en tegen geen enkelen anderen „cultuurondermijnenden" invloed, een ander vraagstuk van wijder strekking aan de orde. Ik druk dit het liefst uit met de woorden van bovengenoemd Chineesch-Maleisch blad: „Wij

voor onszelf, ofschoon we het niet eens zijn met de wijze waarop men in deze landen het Christendom propageert, zijn van gevoelen dat de afwijzing (n.l. van het verzoek om toelating) in werkelijkheid een zeer groot gevaar inhoudt en een inbreuk op de vrij≈heid der Indonesiërs beteekent, n.l. de vrijheid van een mensch om die overtuiging te zoeken en te om≈helzen, die met zijn inzicht en geweten overeen≈stemt." Bij verschillende tegenstanders komt het ver≈zet voort uit een oprechte genegenheid voor de Balische cultuur, die zij graag ongeschonden bewaard zien. Over de ongeschondenheid zullen wij nog spre≈ken. De kracht en de scherpte, waarmee de strijd gevoerd wordt om het Christendom buiten Bali te houden, stemt echter tot nadenken. Elke invloed laat men toe. Men erkent hare ook altijd niet gunstige uitwerking op Bali. Alleen het Christendom echter zal op onnatuurlijke wijze geweerd moeten worden. Dan vreest men ineens de ineenstorting der Balische cultuur, terwijl men toch tegelijkertijd de Zending den raad geeft zich niet zooveel offers en inspanning te getroosten, waar de resultaten zeker poover zul≈len zijn. Men kan daarom niet aan den indruk ont≈komen, dat bij menigeen een diepgewortelde afkeer van het Christendom een krachtig woord meespreekt. Eigenlijke bestrijding heeft dan ook weinig kans op effect. Wij willen daarom trachten de situatie van Bali in het volgende te karakteriseeren om zoo de onredelijkheid van het cultuurbeschermingsstandpunt

in het licht te stellen en een juister voorstelling te wekken van de Zending: wáárom zij èn principeel èn praktisch gerechtvaardigd is. De Zendingskwestie ten aanzien van Bali is uitgedijd tot een vraag van dieper strekking, n.l.: is een cultuur een hoogste goed in zichzelf, dat dwars tegen den historischen stroom des levens in kunstmatig moet omtuind worden, of is het een levensvorm, die bloeien kan of verbroken kan worden in den strijd, die de bovenredelijke leiding der geschiedenis oplegt?

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK

ZENDING EN BALI (1)

Bij de eerste schipreis naar deze gewesten in 1597, onder Cornelis de Houtman, kwamen onze voorvaderen reeds in aanraking met Bali. Ze werden daar vriendschappelijk ontvangen. Zelfs bleven twee leden der bemanning een maand op Bali achter, zoodat ze veel zagen en opteekenden. Uit de aanteekeningen van één van hen, Aernoudt Lintgensz (2) hooren wij al dat Bali dichtbevolkt is (3). Er was uitvoer van vee en weefsels naar Banten. Ofschoon de Dewa Agoeng van Gèlgèl als vorst de primus inter pares schijnt, was er op het eind van de 16e en het begin der 17e eeuw op Bali ook al veel sprake van successiestrijd en vorstenmoord, *de* ziekte van Oostersche rijken. De Hollanders ontvingen den indruk van een streng, despotisch vorstenbestuur. Lintgensz noemt Bali, in blijkbare opgetogenheid, Jonck Hollandt, een naam, dien de bekende zendeling R. v. Eck later zoo hardnekkig zou gebruiken. Als reden voor dien naam geeft Lintgensz op, dat het eiland zoo „deurreten van waeter" was.

In 1633 zond de Compagnie een gezantschap naar Bali dat tot doel had den vorst van Gèlgèl in het Zuiden, dien men als den hoofdvorst beschouwde, tot een bondgenootschap tegen het Mohammedaansche Mataram over te halen. Zoowel de drukke invoer van Balineesche slaven in Batavia, als de politiekgodsdienstige kansrekeningen der Compagnie deden plannen opkomen over een mogelijke Christianiseering van Bali. Daarom vergezelde de bekende predikant Justus Heurnius het gezantschap ten einde de

kansen voor het Christendom te bepalen. Verkenningstochten van dezen aard zijn dus al oud. In zijn rapport is Heurnius gunstig gestemd over die kansen. Naar zijn ervaring zijn de grooten des lands leergierig, want zij stellen gaarne vragen over godsdienst en cosmografie. Hij vindt den godsdienst „plompe affgoderije, die niet bewimpelt is met subtyle allegorycke uytvluchten als der Brahminen op de cust van Coromandel". Hij acht de Baliërs gemakkelijk tot het Christendom te trekken. In 1638 kwam Heurnius weer met hetzelfde doel op Bali. In het rapport dat hij daarover aan G. G. A. v. Diemen indiende, formuleert hij zijn conclusies aldus. De Balineezen vereeren Sang Hjang Toenggal (de Eéne) en vele Batara's (Heurnius vertaalt dit met „santen", heiligen). Ze toonen in hun afgodendienst weinig ijver, want hun tempels zien er verwaarloosd uit en men mag er zoomaar binnengaan. Daar de grooten veel lust toonen om over anderer religie en gebruiken te spreken, meent Heurnius dat „daer goede apparentie is om met voordeel in Baly een godtvruchtich, leytsaem, geleert persoon tot voortplantinge der Christelijkcke religie te stellen". Hij beëindigt het verslag met de woorden: „Wensche en bidde dat Godt de Allerhoogste desen volcke syne salich maeckende genaede in Christo tot verheerlyckinge syns heyligen naems verschijnen laet".

Sinds Heurnius' bezoek loopt, zooals wij zien zullen, dit optimisme over de christianisatie van Bali en over de weinige kracht der Balineesche religie als een roode draad door de beschouwingen van de meeste observeerders van Zendingszijde. Zoowel de ervaring als de verdiepte kennis van het eiland Bali geven ons het recht en de plicht om dit optimisme

als veel te zwak geargumenteerd te karakteriseeren. Heurnius' opmerkingen, hoeveel interessants daar ook tusschen moge schuilen uit wetenschappelijk oogpunt, getuigen, wat den achtergrond der dingen betreft, van een zeer oppervlakkige waarneming. Dat is zeer natuurlijk. Men bezat in dien tijd noch de middelen, noch de geestesgesteldheid om een Oostersch levens=complex werkelijk te sondeeren en te kenschetsen. Uiterlijke eigenaardigheden, hoezeer dan nog menig=maal onbegrepen, nam men wel eens goed waar. In zijn tijd kon Heurnius echter moeilijk weten dat de telkens door hem naar voren gebrachte belangstelling der grooten een uiting is van spelend en nieuwsgierig intellect, welke eigenschap juist bij Javanen en Bali=neezen frequent is.

Daar de worsteling met Mataram een groot deel der krachten van de Compagnie in de 17e eeuw in beslag nam en het allerminst heilig vuur was, dat Compagnies=hersenen tot calculeeren (van droomen mag men hier niet spreken) bracht over Zending op Bali, is er niets van gekomen. Dat politieke over=wegingen de eenige motor waren, die de gedachten wel eens in die richting stuurden, wordt wel het sterkst hierdoor bewezen, dat de talrijke Balineesche slaven in Batavia, waar men bij tijden zoo hevig kon toornen over de ongodisterij der niet=christelijke reli=gies, nooit het voorwerp zijn geweest van eenige Zendingswerkzaamheid (4). Men heeft er wel eens aan gedacht, meer niet.

De Compagnie heeft ongewild juist een bescher=menden invloed uitgeoefend voor het Balineesch=Hindoeïstische geestesleven. Mataram, dat in zijn expansielust natuurnoodzakelijk op het Hindoesche Bali moest stooten bij het gemeenschappelijke wrij=

vingsvlak Oost-Java, kwijnde langzamerhand weg in de omarming der Compagnie. Bovendien verstoorde de monopoliepolitiek der Compagnie veel normaal handelsverkeer en verminderde daardoor sterk de natuurlijke uitwisselings-mogelijkheid van verschillende streken, in casu de althans historisch-mogelijke ontmoeting van Islam en Hindoe-Balinisme. Zoo viel aan Bali ongewild een grooter onberoerdheid van leven ten deel dan anders naar alle waarschijnlijkheid het geval ware geweest.

Toch zijn er ook in die tijden Balineesche Christenen geweest. Aan het einde van het 3e deel van zijn Oud en Nieuw Oost-Indiën verrast Valentijn ons met de mededeeling dat vele Baliërs op Ambon goede Christenen werden. Ook zijn oordeel is met optimisme gemengd, want hij laat de volgende uitspraak uit de pen vloeien: „zijnde mijns oordeels één van de beste Natiën, van dewelke iets goeds in dezen opzigte te hoopen is". De Balinees in het algemeen vindt bij hem een zeer gunstige beoordeeling. Hij roemt de Balineesche slaven om hun ijver, trouw, vernuft, moed, bekwaamheid in ambachten, zedigheid, gemanierdheid en fatsoen. Valentijn, die nog wel eens zuur kan zijn in zijn beoordeelingen van menschen, is hier, zooals men ziet, niet zuinig met zijn lof.

In de 18^{e} eeuw, de tijd waarin de kracht der Compagnie vermolmde, is geen zuchtje belangstelling voor Bali, verband houdend met Zending, bemerkbaar. De 19e eeuw met haar ontplooiend Zendingsleven maakt op dat gebied natuurlijk een ander figuur.

De bekende zendeling Dr. W. H. Medhurst, die van 1822—1842 te Batavia werkzaam was, kenner van het Chineesch en het Maleisch, maakte in 1825 een missionaire verkenningsreis naar Oost-Java en in

1829 éene naar Bali (Boelèlèng) (5). Zijn teekening van Bali is in zeer zwarte kleuren gedoopt. Naar zijn bevinden zijn de Balineezen een verdierlijkt volk, vies, verslaafd aan opium en slavenhandel. Men bejegende hem onvriendelijk. De vrouwen, die „weinig het genot van het maatschappelijke of gezellige leven" genieten, hebben een hard lot en staan bloot aan schaking bij huwelijk. Lijf en goed zijn onzeker op Bali. Het Hollandsche Gouvernement (dat in dien tijd van de vorsten voor ± 20 Spaansche matten Balineesche slaven kocht voor het leger, waarbij hun echter na ommekomst van diensttijd vrijheid gewaarborgd werd) verdient om zijn houding tegenover de slavernij scherpe kritiek. Ook Medhurst maakt weer de opmerking, dat de tempels meestal in vervallen staat verkeeren, evenals de „togog" beelden), maar hij voegt er aan toe, dat ze dagelijksch bezocht worden. Hij acht den godsdienst een autochthoon Heidendom, slechts hier en daar doorsprenkeld met Hindoesche bestanddeelen. Hij is dus, merkwaardigerwijze, evenals Heurnius, niet zoo diep onder den indruk van de mate van invloed van het Hindoeïsme als b.v. Raffles en Crawfurd, wier kijk tot op Liefrinck het oordeel over de Balische religie bepaalde. Zijn vluchtige kennismaking gaf hem dus een indruk, die Liefrinck later stevig zou fundeeren.

Zijn gedachte over de mogelijkheid van Zending is deze, dat z.i. een zendeling als zendeling-arts moet beginnen, daar geen volk, hoe wreed of barbaarsch ook, „geheel doof is voor het licht der reede". Ook bij Medhurst treft ons weer een zoo nu en dan scherpe uitwendige waarneming, gecombineerd met een scheeve beoordeeling van den achtergrond, grootendeels op grond van de humanitaire idealen van

zijn tijd, die zonder beperking als maatstaf aan een geheel andere maatschappij werden aangelegd.

In 1838 vestigde zich inderdaad een Engelsche zendeling, Ennis genaamd, onder de Balineezen. Hij werd wel vriendelijk ontvangen, maar had geen resultaat. Op Lombok evenmin. Eenige Engelsche zendelingen die zich in de 40er jaren op Lombok wilden vestigen, werden door den vorst van Mataram (Lombok) niet toegelaten. Van 1854—1856 deed een Engelsch koopman, J. P. Freyss, aan Evangelisatie. Hij verspreidde veel Maleische Bijbels en stond zelfs met het Nederlandsch Bijbelgenootschap in verbinding. Dat dit erratische werken, waarop de werkwijze der World and Christian Missionary Alliance veel lijkt, weinig resultaten kon hebben, is duidelijk, temeer daar we achteraf wel kunnen zeggen dat de tijden en omstandigheden in alle opzichten een belemmering vormden voor behoorlijk Zendingswerk. Alleen de heroïsche doelbewustheid des geloofs en de onverzettelijkheid van een Nommensen hadden hier misschien iets kunnen bereiken.

In 1846 schenen andere mogelijkheden op te doemen. In 1846 heeft n.l. de eerste expeditie van het Nederlandsche leger tegen Bali plaats gehad, met gunstig resultaat. Boelèlèng is overwonnen en heeft een contract gesloten met het Ned. Gouvernement, waarbij werd aanvaard dat in Boelèlèng een Nederlandsche militaire bezetting zou liggen. Na lang trachten was het dan eindelijk gelukt vasten voet op Bali te krijgen. De veelzijdig-begaafde predikant Dr. W. R. Baron van Hoëvell, de onvermoeide strijder voor een liberale koloniale politiek en de ijverige bevorderaar van het wetenschappelijk onderzoek van Indië op het gebied van talen en ethnografie (6), ont-

stak in weldadig-aandoende geestdrift. Hij publiceerde een brochure: Nederland en Bali. Eene stem uit Indië tot het Nederlandsche volk.

De overwinning der Nederlandsche wapenen (die overigens niet lang zou duren) noopte hem, naar zijn eigen beschrijving, op te komen voor de zaak, dat op dit vruchtbare eiland, aan dit krachtige, goedhartige en zachtaardige volk, het Evangelie zou worden gebracht. Het Balineesche volk is immers, aldus redeneert hij, door eigen geschiedenis, d.i. door de wegens den Hindoeschen en Javaanschen invloed op gebied van kunst en literatuur ontstane verzachting van zeden, voorbereid tot en opgevoed voor het Evangelie. De Balineezen hebben behoefte aan een nieuwen godsdienst. Ondanks hun veelgodendom is monotheïsme (Sang Hjang Toenggal, vgl. boven Heurnius) hun niet vreemd. Daardoor zijn ze vatbaar voor montheïstische prediking. Verder zijn ze verdraagzaam. Batara Goeroe is een Middelaarsfiguur, dus zijn ze vatbaar voor den Middelaar Christus. Ze zijn eenvoudig, leven zonder dronkenschap, echtbreuk en losbandigheid. Verkeerde Europeesche invloed heeft nog geen vat op hen gehad. Ze zijn zelfbewust, hebben eerbied voor ouderen, kunnen lezen en schrijven en zijn zeer kunstvaardig. Er is echter ook een débetzijde. Wreedheid, vooral in de rechtspleging, weduwenverbranding, onderdrukking door het kastewezen, zijn symptomen van nood. De toestand der vrouwen, die als zaak worden beschouwd en hard moeten zwoegen, is beklagenswaardig.

Het Hindoeïsme is uitgebloeid. De Islam heeft al invloed, maar we kunnen hem nog voor zijn. In dit alles klinkt een stem van Christus tot het Nederlandsche volk. Daarom moeten het Ned. Bijbelge-

nootschap en het Ned. Zend. Gen de handen ineenslaan en wetenschappelijk-gevormde, goedbezoldigde mannen uitzenden. Deze mannen moeten niet met prediken en het bouwen van kerken en scholen beginnen, noch moeten zij als beeldenstormer optreden. Hun beginwerk zij het studeeren van taal en ethnografie des volks. Op grond van de zoo door studie verkregen inzichten vorme men zich dan eerst werkelijke zendelingen, die het Balische volk christelijk moeten *opvoeden*. Men zoeke aansluiting bij het Balineesche geestelijk bezit, preeke in het Balineesch en niet in het Maleisch, zooals zoo vaak op Zendingsvelden geschiedt, men richte een drukpers op, vertale den Bijbel (de kennis van lezen en schrijven is immers wijdverbreid onder de Balineezen), zang en cultus fundeere men op eigen Balische kundigheden en vermijde zoo de fout onzer voorvaderen, die Hollandsche psalmen en Hollandsche liturgie of afwezigheid van liturgie in het Maleisch overbrachten. Het volk worde door moreelen invloed geleid. Dat hebben we tot nu toe in Indië niet gedaan, doch Bali biedt er een schoone gelegenheid voor aan onze *natie*. Immers die taak rust op de natie, niet op de Regeering, die alleen kan toezien en bevorderen.

De uitvoerigheid van mijn excerpt van de brochure wordt ten volle gerechtvaardigd door de merkwaardigheid van van Hoëvell's pennevrucht. Men hoort hypermoderne Zendingsklanken in deze brochure van het jaar 1846. In het pleidooi voor aansluiting en in de kritiek op de rol van het Maleisch krijgen Kruyt en Adriani al stem bijna 50 jaren voor hun eerste optreden. De liberale politicus van het midden der 19^e^ eeuw komt ook telkens om den hoek kijken. Evenzoo de theoloog der Groningsche School

en de invloed van Lessing's humanisme, voor wien de goddelijke wereldregeering een „Erziehung des Menschengeslechts" was. Degelijkheid van opzet en geestdrift stralen door in Van Hoëvell's voorstellen. Ondanks die degelijkheid speelt echter de rationalistische trek van het humanisme hem leelijke parten. *Programmatisch* is diep inzicht bij hem aanwezig, daar hij voelt dat volledig rekening houden met de Balische werkelijkheid noodig en goed is. *Realiter* is het nog grootendeels afwezig, daar het de ware verdieping door concrete wetenschappelijke kennis en vooral inzicht in den revolutionairen aard van het Christendom ontbeert, omdat opvoeden en aanpassen slechts één zijde, niet de éénige zijde van het vraagstuk is. Ook is het typisch 19e eeuwsch dat hij bij aanpassing alleen denkt aan het terrein van theologisch denken (prediking) en cultus, niet aan het veel gewichtiger aanpassen aan adat-beseffen en -gewoonten. Flitsen van monotheïstisch denken en het bloote bestaan van middelaarsfiguren worden voldoende aanknooping door hem geacht voor christelijk monotheïsme en christelijk middelaarsgeloof, zonder besef van den geheel anderen aard en de geheel andere ligging van deze twee elementen in den Balischen en in den Christelijken godsdienst. Van Hoëvell's brochure blijft een merkwaardig stuk, ook al vond de stem, die ze wilde zijn, voorloopig geen echo. De politieke verwikkelingen met Bali verzetten zich daar practisch al tegen. Met Van Hoëvell bloeide de oude fictie, dat de Balische godsdienst in verval is, weer op. Naar alle waarschijnlijkheid onder zijn invloed gaf Tiele die meening het gezag van zijn toen reeds wassenden naam (7), en pleitte hij op dien grond voor Zending. Deze uitspraak van Tiele

verscheen gedrukt in 1866. In 1863 was echter de Utrechtsche Zendingsvereeniging reeds daadwerkelijk tot Zending op Bali overgegaan. Het N. B. G. had den bekenden Dr. v. d. Tuuk reeds in 1861 de opdracht gegeven de vertaling van den Bijbel in het Balineesch voor te bereiden. Van Hoëvell's plan, dat deze beide besluiten bewerkte, scheen dus in dit elkaar tegemoetwerken van U. Z. V. en N. B. G. werkelijkheid te worden. Van 1870—1873 was v. d. Tuuk inderdaad op Bali in dienst van het N. B. G. In 1873 ging hij in 's Lands Dienst over voor de vervaardiging van een Kawi-Balineesch Woordenboek. Deze geniale linguist, vrijdenker en zonderlinge bohemien viel al te zeer buiten de Zendingssfeer. Hij had er eigenlijk nooit in thuisgehoord.

In 1864 kwam Mr. W. v. d. Jagt op Bali om de Zending voor te bereiden door taal- en volkenkundige studies. Men achtte die veelbelovend. In hetzelfde jaar wees men J. de Vroom, R. v. Eck en A. de Bode aan om naar Bali te gaan. Men vatte de taak dus met kracht aan. Van Hoëvell's geschrift werkte door. De Bode is nooit op Bali gekomen, Van Eck werkte er van 1866—1867 en van 1868—1875, de Vroom van 1866—1881.

Het is niet noodig om deze eerste werkelijke Zendingspoging uitvoerig historisch te beschrijven. Slechts eenige saillante punten dienen naar voren gehaald te worden. Het grootste gedeelte van den tijd wordt men gedragen door de bekende gedachte: het Hindoeïsme is stervende of althans in sterk neergaande lijn; de prediking van het Christendom moet den Islam voor zijn. Van Hoëvell's denken had dus nog steeds grooten invloed.

Na Van Eck's vertrek werden de tonen somber-

der. De Vroom klaagde over ontoegankelijkheid we⸗gens economische zatheid en feestlust.

In 1873 was de eerste en eenige bekeerling, Goesti Wajan Karangasem, gedoopt. Deze man was geen eersteling, maar werd een daklooze in eigen maat⸗schappij, daar deze te fijnbewerktuigd was om zulk een nieuw element geruischloos te assimileeren. Po⸗gingen om hem aan een bestaan te helpen mislukten. Hij week al spoedig uit naar Mengwi en vertoonde zich eigenlijk niet weer in Boelèlèng.

In 1880 ontmoet hij De Vroom weer te Boelèlèng, die hem over zijn Christelijke belijdenis onderhoudt. Nu ontknoopt zich langzamerhand het drama. Goesti Wajan koopt De Vroom's Bantamschen bediende voor 35 Spaansche matten om, teneinde De Vroom te dooden. Deze bediende verschaft zich voor 15 rijks⸗daalders een medeplichtige in den Balischen tuinjon⸗gen van De Vroom. Deze twee vermoordden De Vroom op 8 Juni 1881. De drie samenzweerders wer⸗den opgehangen. Het verzoek om gratie vanwege de U. Z. V. kwam te laat. Aan Zendeling Wiggelendam, den eenig overgebleven zendeling, werd aangezegd Bali te verlaten.

Zoo eindigde deze hoopvol begonnen Zending. Over het tragische einde is van sommige zijden veel gespeculeerd. Van Eck zegt in zijn „Schetsen van het eiland Bali", (p. 221): „Het kwalijk begrepen Hin⸗doeïsme heeft reeds uitgediend. Dra zal het volk, der ledigen vormen zat, naar iets anders vragen. En dan? Dan zijn er zeker geen Insulaners, die meer voor het Christendom beloven als juist de Baliërs". Daartegen keert zich al met kracht de bekende Dr. Julius Jacobs in zijn „Eenigen tijd onder de Baliërs (p. 198 v.v.). Dr. Jacobs reisde in 1881 langs

de hoven van Bali om de vaccinatie uit naam der Ned. Regeering in de aandacht der Balische vorsten aan te bevelen. Hij publiceerde over zijn reiservaringen een boek, dat zoowel blijk geeft van temperamentvolle oppervlakkigheid als van temperamentvolle intelligentie. Hij is een vrijdenker van het soort van v. d. Tuuk en Junghuhn, hartstochtelijk Dageraadsman, voor wien godsdienst voornamelijk een samenknoopsel is van priesterbedrog, obscurantisme en huichelarij. In zijn boek gaan zijn felle meeningen telkens met hem op hol, maar er komt ook menige scherpgeobserveerde passage in voor. Hij zag in Mengwi Goesti Wajan, nadat deze gevangen genomen was wegens zijn aanstichting tot moord. Bij het aanschouwen van dezen ongelukkige, dien hij „de stupiditeit in menschelijke grootte" noemt (tegenover Van Eck, die den Goesti om zijn eenvoud en intelligentie geroemd had), barst Jacobs schamper los over de Zending. Hij acht het uitgesloten dat de Baliër zijn met het volksleven vergroeiden godsdienst zal verwisselen met een anderen, en maakt de lang niet onverdienstelijke opmerking dat, ondanks den schijn van het tegendeel, het Katholicisme niet veel meer succes zou hebben, daar de vaak naar voren gebrachte overeenstemming van het Katholieke systeem en den Balischen godsdienst meer schijn dan wezen is, omdat het Balische systeem door en door pantheïstisch is. Bladzijden lang toornt Jacobs tegen Van Eck, dien hij beschuldigt van welbewuste Schönfärberei der Zendingskansen.

In de laatste 15 jaren, waarin in de literatuur over Bali de mislukking der Zending nogal eens gediend heeft om de onverwoestbare kracht en gaafheid van het Balische leven te demonstreeren, is de meening

van Dr. G. Krause, een medicus, die eenige jaren op Bali vertoefde, over den moord op De Vroom de meest gangbare geworden. In één zijner vele artikelen over Bali (8) roert deze ontdeker van Balische schoonheid ook de Zending aan. In dit prachtig geïllustreerde artikel vol foto's van tempelfeesten en menschentypen, komt Krause geestdriftig op voor de schoonheid van het Balische volk. Dat brengt hem op de Zending. Hij suggereert dat Van Eck, die Bali lief had gekregen en er veel leesbaars over publiceerde, dat heerlijke eiland wilde blijven bewonen, daarom elk jaar over het succes van zijn werk schreef en na 16 jaar één Baliër doopte, n.l. Goesti Wajan Karangasem (als Christen Nikodemus geheeten). De tweede zendeling, De Vroom, nam volgens Krause zijn beroep echter „zelotisch ernstig op". Nikodemus had nu geen leven meer. Dagelijks moest hij hooren hoe vloekwaardig het heele Balineesche leven was met deszelfs instellingen. Buiten wachtte hem echter de verachting zijner landgenooten. Om uit deze impasse te komen, vluchtte hij en huurde moordenaars. De Baliërs hadden geen medelijden met hem en leverden hem in een bamboekooi aan het Bestuur uit. Om zijn landgenooten geen schande aan te doen (!), verklaarde hij aan ieder, die het hooren wilde, tijdens zijn vervoer, dat hij een „orang Serani" was.

Daar Lekkerkerker in zijn degelijk artikel: De geschiedenis der Christelijke Zending onder de Baliërs (9) zich vrijwel met deze opinie van Krause geïdentificeerd heeft, is het noodig erop te wijzen, dat de eenige verdienste van Krause is, getracht te hebben een psychologische verklaring te vinden. Het vermoeden dat die verklaring ergens in de richting van Nikodemus' geestelijke en maatschappelijke

„Heimatlosigkeit" moet liggen, heeft veel voor zich. Krause heeft echter in zijn artikel zooveel vaagheden en niet met feiten gestaafde beweringen (Nikodemus' doop na *16* jaar werken, terwijl het na 5 jaar werken van Van Eck plaats vond, De Vroom's niet nader gemotiveerde zelotisme, terwijl van hem bekend is dat hij algemeen bemind onder de Baliërs was om zijn zacht karakter), geopperd dat men niet den in= druk krijgt van een ernstige studie van het geheel.

Lekkerkerker in zijn zooeven geciteerde artikel opent dat stuk met de volgende woorden, waarin tevens zijn oordeel vervat is: „De geschiedenis der Zending op Bali is er eene van mislukking en teleur= stelling, een verhaal van pogingen met negatieven uitslag. Maar ook zulk een verhaal kan zijn nut heb= ben. Het kan dienen tot waarschuwing van hen die, zonder grondige kennis van de mentaliteit, het ge= looven, denken en gevoelen van een volk, willen trachten deze gevoelens in andere banen te leiden". Op grond van vage voorstellingen over de geestes= gesteldheid der Baliërs, merkte men, contra de sinds Crawfurd, Raffles en Friederich gekoesterde mee= ning van het overheerschend Hindoesch karakter van het Balische leven, een groot onderscheid op tusschen het theoretische Hindoeïsme en het werkelijke Ba= lische leven. Men concludeerde daaruit dat het Hin= doeïsme uitgeleefd was en meende een zoekend en wachtend volk te zien, terwijl het eigenlijke probleem hier was, dat men nog den rechten kijk moest krijgen op de verhouding van den Hindoeschen inslag tot de oorspronkelijke Balineesche religie. Lekkerkerker haalt dan eenige uitspraken uit Hollandsche en Ame= rikaansche Zendingskringen aan, gedaan in 1904 en 1918, waarin men nog steeds op deze gronden (n.l. de

uitgeleefdheid van het Hindoeïsme) voor Zending op Bali pleitte. Lekkerkerker richt zijn stuk tegen dergelijke pleidooien, want het Hindoe-Balische geloof is naar zijn meening niet in verval. Integendeel, er zijn, meent hij, teekenen van bloei ondanks den invloed der openlegging door het Hollandsche Bestuur en ondanks het grootere getal Moslims, dat sinds ons Bestuur op Bali gekomen is. Lekkerkerker vat zijn oordeel aldus samen: „Dezelfde slagboom, die den Islam buiten Bali hield, zal ook het Christendom tegenhouden: de ongebroken kracht van de diep-religieuze, door het Hindoeïsme sterk beïnvloede persoonlijke en maatschappelijke godsdienstige begrippen van den Baliër, die zijn leven beheerschen, zijn maatschappij doordringen en bijeenhouden, zijn riten en plechtigheden voor het individu, de familie, de soebak, het dorp en het land bepalen”.

Aan het slot van onze beschouwingen zullen we ons standpunt tegenover deze oordeelen nog met redenen omkleed onder woorden moeten brengen. Ze worden hier vast bijeengezet terwille der klaarheid.

Eén ding staat vast. Deze eerste Zendingspoging is droevig mislukt. Haar voornaamste vrucht ligt eigenlijk op het gebied van taal- en volkenkunde. Dr. v. d. Tuuk buiten bespreking latende, die slechts eenige jaren in dienst van het N. B. G. en vele jaren in dienst van het Gouvernement op Bali vertoefde, kunnen we zeggen dat vooral Van Eck en ook De Vroom de kennis over Bali zeer verrijkt hebben.

Ook sinds 1881 bleef Bali niet geheel buiten Christianisatieplannen, zoowel van Roomsche zijde als van Protestantsche zijde. Van Roomsche zijde roep ik alleen de gebeurtenissen van 1924 in de herinnering terug. Toen deed men in 1924 het verzoek

om toelating op Bali op grond van art. 123. Men verzocht ook een Hollandsch-Inlandsche School op Bangli te mogen openen, waarop de actie van het Balische Volksraadslid Soekawati volgde. Dit veroorzaakte zulk een groote deining, omdat de aantasting der krachtige Balische cultuur in geding werd gebracht; dat de Missie haar verzoek liet slapen, maar niet introk. Als gevolg dezer deining kwam de neutrale H. I. S., Sila Darma geheeten, te Kloengkoeng tot stand. Men mag gerust zeggen dat het verzet tegen toelating minstens evenzeer een beweging was van Europeeanen als van Balineezen. Dan zegt men het, geloof ik, zeer bescheiden.

De argumenten der tegenstanders zijn wellicht nog het best weergegeven in het artikel van V. Korn, getiteld: „Bali is apart . . . . is fijner bezenuwd dan eenig ander deel van Indië, de toelating der Missie". Hij formuleert ze aldus: „De sterke maatschappelijke eenheid op Bali rust op den dienst der goden, want de voortdurende huldiging op gezette tijden met een vast tempelsysteem en de waarneming der feestdagen bepalen, volgens de Balineezen, het heil van Bali. Dat krachtige fundament mag niet aangetast worden."

In 1921 en 1922 zijn door de Heeren C. Groesbeek en D. P. v. Klaveren, van de Pentecostal Mission en Apostolic Assembly te Seattle en Washington, pogingen gedaan om ingang voor het Evangelie te vinden voor de Baliërs. In 1922 verlieten zij het eiland weer.

Wij kunnnen dit eerste hoofdstuk voorloopig gevoegelijk besluiten met de mededeeling, dat in 1916 Zend. v. d. Brug te Buitenzorg de familie van den laatsten, in ballingschap gezonden vorst van Lombok (1894), te dier plaatse doopte.

TWEEDE HOOFDSTUK

BALI EN ZIJN AANRAKING MET HET N. I. GOUVERNEMENT

In de 17ᵉ en 18ᵉ eeuw (10) heeft de aanraking van de Hollanders met de Balineezen bijna uitsluitend bestaan in min of meer militaire conflicten, of door middel van avontuurlijke kooplieden. Die militaire conflicten speelden zich in Oost-Java af. Hierbij denken we aan het gebaliniseerde rijk van Blambangan, welks suprematie ± 1770 door de Compagnie met behulp van Madoereezen gebroken werd. Die Balische suprematie bracht nòg steeds naspeurbare Balische invloeden in den Oosthoek. Ze was ook de oorzaak van veel Javaanschen invloed op Bali, terwijl het breken der Balische suprematie daar de immigratie der Madoereezen in den Oosthoek inluidde. Dit maakte een einde aan het, tot in de 18ᵉ eeuw bewaard Hindoesch karakter van Oost-Java en luidde de definitieve Islamiseering in, welker wegbereider, zooals zoo vaak, de Compagnie is geweest. Behalve aan het rijk van Blambangan denken we ook nog aan het in het Pasoeroeansche, Malangsche en Loemadjangsche ontstane Balineesch-Javaansche rijk van Soerapati, den vermetelen en talentvollen Balischen slaaf uit Batavia, en zijn familieleden. (Soerapati stierf in 1706 aan bij Bangil bekomen wonden).

Wat de avontuurlijke kooplieden aangaat, velen zijn naamloos. Er waren veel vreemdelingen onder. De vermaardste onder hen reiken nog tot ver in de 19ᵉ eeuw. Ik denk hier aan den Engelschman King (Lombok) en den Deen Mads Lange (eerst op Lombok, later op Bali). Lange stierf in 1856 te Koeta op

Bali. Dit waren avontuurlijke, maar ondernemende en stoutmoedige naturen, Vikingergeesten in modern gewaad. Het is voor ons, die zoo gewend zijn aan keurig-geordende toestanden, aan rust en regelmaat door geheel Indië, eigenlijk een droom uit verre, woeliger tijden, dat tot in de helft der vorige eeuw de zee van Bali en Lombok het tooneel was van vermetel piratendom, van commerciëel-politieke macht van kooplieden van hooger kaliber, die zooals Lange en King, met kleine goedbewapende vloten en met huurlingenlegers elkaar bestreden of Inheemsche vorsten steunden. En dat alles onder de suzereiniteit der hoogmogende Nederlandsche Regeering. Het Lot heeft gezorgd dat in het schilderij van brave burgerlijkheid en benepenheid dat het midden der 19e eeuw nogal eens biedt, een forsche penseelstreek komt van gedurfde romantiek.

Na den val der Compagnie wordt Bali een punt van zorg, want men vreest, vooral na Raffles' vertrek naar Benkoelen, bevestiging van vreemde, in casu vooral Engelsche macht. Bovendien werd de streek om Bali onveilig gemaakt door zeeroof, kliprecht (tawan karang) der vorsten en door opiumsmokkelarij. De Nederlandsche Regeering was machteloos en vreesde daarom te meer. Daendels zond een vertegenwoordiger, Van de Wahl, die zich in Badoeng vestigde en een beteekenisloos contract afsloot. In 1818 werd onder de Commissarissen-Generaal, die na den Vrede van Weenen de ontredderde boel in Indië, dat nu weer Nederlandsch bezit was, kwamen ordenen, als gezant Van den Broeck gezonden. Deze werd smadelijk onhebbelijk behandeld door de Balineezen. In 1824 beproefde Pangéran Said Hasan al Habsji vergeefs contact te krijgen door Balineesche

slaven te laten werven als soldaat voor het N. I. leger. Fiasco. In 1827 sloot Wetters een contract af, waarbij vriendschap gestipuleerd werd en recruteering van Balische slaven als soldaat (noodig voor den Javaoorlog) werd toegestaan. Men scheen een stapje verder. De Nederlandsche Handel-Maatschappij vestigde zich in Z. Bali, ook als voelhoorn voor Nederlandschen invloed. Eén der vertegenwoordigers, Dubois, hield het er onder zeer moeilijke omstandigheden van 1828 tot 1831 uit, vaak zeer wantrouwend en onbeschoft bejegend. Zoo bleven de pogingen om vasten voet op Bali te krijgen, waartegen zich, ondanks bemantelende voorspiegelingen, de vorsten over het algemeen uit onafhankelijkheidszin en juist politiek instinct bleven verzetten, voortzeuren. Een gewichtige wijziging, ook al zijn de gevolgen niet dadelijk zichtbaar, kwam doordat Huskus Koopman, in 1840 voorloopig en in 1843 definitief, een contract afsloot met de rijkjes Kloengkoeng, Karangasem, Boelèlèng en Lombok, waarbij de Nederlandsche souvereiniteit erkend werd. In die contracten werden slavenhandel en kliprecht ook als afgeschaft verklaard. Juist deze contracten, die ondertusschen nooit geratificeerd werden, gaven aanleiding tot definitief conflict. Er zijn er onder de oudere geschiedschrijvers, die meenen dat de vorsten de souvereiniteitsclausule nooit hadden begrepen, zich bij naderen uitleg bedrogen voelden en zoo tot verzet en tarting van het Gouvernement kwamen. Lekkerkerker (11) is van meening, dat ze het wel degelijk begrepen hadden, echter tot die erkenning waren overgegaan uit redenen van de epidemisch-voorkomende rivaliteit der vorstjes. De drie genoemde Balische rijkjes hoopten n.l. op hulp van het Gouvernement tegen Lombok.

Deze hulp kwam echter niet. Daarom hielden ze zich van den domme en ratificeerden niet.

Het kliprecht werd de aanleiding tot het eerste conflict. Bij de kust van Djembrana, dat onder het landschap Boelèlèng hoorde, strandde in 1844 een Hollandsch schip, hetgeen volgens het kliprecht goede buit verklaard werd. Ondanks alle vertoogen weigerde Boelèlèng schadeloosstelling. De ziel van het verzet was de fiere rijksbestierder Goesti Ketoet Djlantik van Boelèlèng, de representant der moedige Balische zelfbewustheid. Zoo begon de eerste expeditie in 1846. De Nederlandsche troepen behaalden de overwinning. Naar aanleiding van die overwinning schreef Van Hoëvell de brochure, die wij reeds in beschouwing genomen hebben in het eerste hoofdstuk. Men sloot echter te snel vrede. De voorwaarden van dien vrede werden niet nagekomen. Daarom was in 1848 al weer een expeditie noodzakelijk, waarbij het Gouvernement vijf van de acht vorsten tegen zich vereenigd vond. Alleen Badoeng, Tabanan en Bangli bleven onzijdig. Bij Djagaraga in N. Bali trof de Nederlandsche expeditionaire macht een droevig échec, dank zij Goesti Djlantik's onbuigzaam verzet. 1849 zag daarom, ter uitwissching van den smaad, al weer een expeditie op de Balische kust verschijnen. Nu werd Djagaraga juist een punt van overwinning voor de Nederlandsche troepen. Goesti Djlantik werd op de vlucht vermoord, evenals de vorst van Boelèlèng. Karang Asem werd ook onderworpen en onder den vorst van Lombok gebracht, als loon voor diens hulp. In het Z. werd Kloengkoeng verslagen, alleen dat kostte het leven aan Generaal Michiels, den aanvoerder der Nederlandsche troepen.

Sinds 1849 erkennen de Balische vorsten dus wer-

kelijk deel van Nederlandsch-Indië uit te maken. Men liet eerst het bestuur geheel aan de onderworpen vorsten over. Dat bleek al spoedig ondoenlijk. Een Nederlandsche Regeering kan nu eenmaal moeilijk werkeloos Oostersche vorsten-„Wirtschaft" met al wat dat inhoudt, aanzien. Bali en Lombok kwamen onder toezicht van den Resident van Banjoewangi als „Gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok". In 1855 kwam de eerste Controleur, P. L. van Bloemen Waanders, te Boelèlèng om naast den vorst te besturen. In 1861 werd dat een Resident. In 1872 werd Boelèlèng, na veel perikelen en na verbanning van den vorst, tot rechtstreeksch-bestuurd gebied gemaakt, evenals Djembrana. Boelèlèng won door het Nederlandsche Bestuur in buitengewone mate aan rust en welvaart, welke scherp afstaken bij den intermitteerend turbulenten toestand der Zuid-Balische rijkjes. In 1858 bedroeg het omgezette handelskapitaal ± *f* 800.000.—, in 1871 *f* 2.400.000.—, in 1874 *f* 11.000.000.—, hetgeen den rustigen toestand duidelijk doet uitkomen.

De Zuid-Balische rijkjes bleven zich, ondanks alle contracten en gedienstigheden der praktijk, feitelijk als onafhankelijke rijkjes gedragen, die veel onderling krakeelden en intrigeerden. De roode draad, die decenniën lang door alle groote en kleine wrijvingen van het Gouvernement met deze rijkjes loopt, is dat de Balische vorsten zich met juist instinct, maar met een tragische uitzichtloosheid (ook alwerd hun dat niet bewust) verzetten tegen het onafwendbare fatum van den Europeeschen wereldspringvloed. Het tòch doorzetten van weduwenverbrandingen (in 1901 in Bangli, in 1903 in Tabanan) en ten slotte het door Badoeng in 1904 oncontractueel uitgeoefende klip-

recht op een Chineeschen schoener uit Bandjermasin, deden eindelijk de beslissing naderen. In 1906 stevende een militaire expeditie naar Bali. Badoeng, Tabanan en Gianjar werden in datzelfde jaar volledig onderworpen, echter niet zonder dat de vorsten van Badoeng met hun kratonomgeving de huiveringwekkend grootsche daad van een poepoetan volbrachten, d.w.z. als ten doode gewijden in het wit gekleed, schreden zij met hun vrouwen en kinderen en hun kratonomgeving de troepen tegemoet, den dood zoekend door elkaar te krissen of zich te laten vellen door de kogels der soldaten. De vorst van Tabanan pleegde met zijn oudsten zoon zelfmoord. Hun adeltrots wilde de nederlaag niet overleven. Gianjar, reeds langer in veel grooter afhankelijkheid van het Gouvernement, behield zijn vorst.

In 1908 kwam het einde. Tengevolge van de invoering der opiumregie op Bali ontstonden in Kloengkoeng ongeregeldheden. Dat eischte militair optreden, hetwelk ook weer zijn schrikkelijke apotheose vond in de poepoetan van den vorst en zijn poerigenooten (poeri = kraton). Onrustige elementen in Karang Asem werden in dat jaar verwijderd en de positie van den fungeerenden stedehouder bevestigd. Bangli's vorst onderwierp zich. Zoo werd sinds 1908 Bali rechtstreeksch-bestuurd gebied, behalve Karang Asem, Gianjar en Bangli, waar naast het Europeesch Bestuur ook het vorstenbestuur bleef bestaan. Sinds 1926 is overal het vorstenbestuur weer hersteld met afstammelingen der vorstengeslachten der verschillende rijkjes. Dit herstel is op zichzelf een maatregel van vèrstrekkende beteekenis voor den gang der verbinding van Westersche invloed en Balisch leven.

Dus eerst sinds 1908 is Bali in zijn geheel onder

geregelden Europeeschen invloed gekomen. Bestuur, onderwijs, openlegging van het land door wegen (Bali heeft thans een prachtig wegennet) geregeld contact met de buitenwereld, en dat zelfs door het drukke tourisme van bont-internationalen aard, zijn sindsdien als nieuwe, vervormende factoren in het Balische leven getreden. Ziet men in welk een groote mate aan de eigenaardige, goed-functioneerende Balische maatschappij eigen leven wordt gelaten, dan moet men tot de conclusie komen, dat er in Bali in het algemeen met wijsheid en liefde door de Hollandsche ambtenaren bestuurd is en wordt. Het Hollandsche Bestuur en de Hollandsche aanwezigheid en invloed op Bali worden dan ook oprecht door de bevolking gewaardeerd. Als men, zooals ik, gewend is gistende Oostersche landen te bereizen, is het ontmoeten van deze stemming een droom van een vollen zomerschen achtermiddag. Zooals beneden blijken zal, zijn hierop nog wel restricties, zelfs belangrijke, te maken. De oorzaken daarvan zijn echter voornamelijk van objectieven, d.w.z. van ons bewust menschelijk willen onafhankelijken, aard.

Het wekt steeds verbazing, dat een bevolking, wier onderwerping aan het Nederlandsche gezag met een dramatiek gepaard is gegaan, die haar tot één der in militairen zin boeiendste bladzijden der Ned.-Ind. krijgsgeschiedenis maakt, zoo gewillig en tevreden is, en dat nog wel met volle overtuiging. Die verbazing in ten onrechte. Het verzet kwam voornamelijk van de vorsten en hun omgeving, voor wie de komst der N.-I. regeering ook inderdaad de onherroepelijke vernietiging van een Balische levensperiode en levensstijl vertegenwoordigde, welke voor hen de zin der wereld vormden. Het volk was wel in het

verzet betrokken, uit primitieve en middeleeuwsch-feodale vorstentrouw. In de eerste plaats was echter het volk met zijn maatschappelijk-geestelijke organisatie, ondanks alle overkapping en partiëele aantasting door het Vorstenbestuur, een zelfstandige, zelfbewuste grootheid gebleven. In de tweede plaats beteekende de onderwerping vóor hen de overgang van een toestand van veel onzekerheid en vexatie naar zekerheid en waarborging van rust, recht en orde.

De vroegere toestand kende wel veel kleurigheid en felheid, maar hoogstwaarschijnlijk boeit die ons toeschouwers meer dan hen, die ze beleefden. Het bestaan van rust en orde bleek betrekkelijk snel. Men kan m.i. gerust zeggen, dat het Balische volk zich eigenlijk nooit verzet heeft tegen de inlijving bij Ned.-Indië. Daarom is de waardeering voor wat de Hollanders brachten volkomen begrijpelijk, en zoolang de herinnering aan het vóór-gouvernementeele verleden nog levend is, zal die waardeering naar alle waarschijnlijkheid niet veel aan kracht inboeten.

Bali is niet alleen opengeworpen voor ons Bestuur, doch ook voor de buitenwereld. De bekende zwerver-schilder W. O. J. Nieuwenkamp (12), die in 1904, 1906 en 1918 Bali bereisde, is de openbaarder geworden van de schoonheid van Bali's kunst. Het „gebenedijde eiland" zooals hij het noemt, het „Sicilië" van het Oosten, is vóór hem, wat het gebied der kunst aangaat, mirabile dictu, onopgemerkt gebleven. Terwijl thans vele ernstige, fijngevormde menschen diepe schoonheidsontroering en -bedwelming op Bali ervaren door natuur en kunst, vindt men in de geheele literatuur over Bali van vóór 1900 (en die is niet gering en vaak zeer de moeite waard) vrijwel geen vermelding der Balische kunst. Wordt ze ver-

meld, dan is het meestal nog in afkeurenden zin. Noch de hevige daemonische bewogenheid, noch de milde placiditeit van veel Balische gebouwen en plekken schijnen in de 19^{e} eeuw een klankbodem van eenige beteekenis gevonden te hebben.

In 1918 ziet Nieuwenkamp de groote veranderingen, die ons Bestuur ten gevolge heeft gehad. Inplaats van levensgevaarlijke paadjes kapitale bruggen, kantoren, pasarloodsen. Nieuwenkamp ziet daar als iemand die zijn levensvervulling in de aesthetische aanschouwing vindt, een „hoon" in van het Balische landschap. Immers, de Balische bouwkunst harmoniëert met het landschap, de onze vloekt er mee. Het ergste is nog voor hem dat de Balineezen zelf, in navolging van onze modellen, leelijk gaan bouwen, tempelpoorten met cement gaan bestrijken etc... Men kan den aestheticus Nieuwenkamp begrijpen en toch zijn verontwaardiging niet deelen. De „hoon" van het Balische landschap is au fond een symbool van de schrille tegenstelling van vroeg-Middeleeuwsche beslotenheid en levenseenheid en activeerende, maar tevens verscheurende moderne levensrythmiek. De navolging der Baliërs is een désaveu aan den aestheet, die slechts de eeuwigheid van het „Augenblick, verweile doch" wil, maar niet de eeuwigheid van levenslot en levensleiding, die in al het geschapene gelegen is, zoodat wijziging onvermijdelijk is. Dat de wijziging van mooi naar leelijk weemoedig en verscheurend aandoet, zal ieder kunnen meevoelen. Van uit dat standpunt alleen kan en mag echter de huidige historische lotsbedeeling van een volk als het Balische niet bezien worden.

Eenzelfde reactie vertoont het veel gelezen boek „The Last Paradise" van Hickman Powell, een Ame-

rikaansch journalist, met dien verstande echter dat de begaafde, eerlijk-vorschende artist Nieuwenkamp torenhoog boven dit bohémien-type uitsteekt. Powell geeft een boek met stemming, menigmaal goed getroffen. Zijn berichtgeving en interpretatie van de feiten van het Balische leven zijn echter misleidend en zeer vaak fout. Dat ik op zulk een boek met zekeren nadruk wijs, is niet omdat ik het zoo belangrijk vind, maar omdat dergelijke journalistieke bohémiens naar levenswijze en geest, die naar Bali vluchten om verdooving te zoeken tegen de leegheid waartoe ze in de jacht van het Westersche leven zijn vervallen doordat ze de gemeenschap met de diepe bronnen van dat Westersche leven verloren hebben, met hun misleidend en aesthetiseerend geschrijf de opinie in de wereld vertroebelen, aldus hun lezers en de Balineezen gelijkelijk tot slachtoffer makend van hun eigen innerlijke ontreddering. Dat zulke menschen, en in een tamelijk groot aantal, bestaan, is een droevig bewijs van de verscheurdheid van het Westersche leven. Dit mag er echter niet toe verleiden aan de algemeene neiging mee te doen om, verblind door hun moderne geestesversatiliteit en hun journalistiek gemak van schrijven, dezulken als bevoegde vertolkers van het Balische leven te accepteeren.

Boven stipten we de wijsheid en liefde aan, waarmee ons Bestuur over het algemeen heeft gehandeld tegenover het Balische leven, en de weldadige stemming, die men op Bali ontmoet. We kondigden toen eenige restricties ten aanzien van dit algemeene oordeel aan, in objectieve factoren gelegen. Ik doelde daarmede op de andere zijde der medaille. Naast een verlevendigenden, heilzamen invloed, heeft de Wester-

sche penetratie in haar verschillende vormen, nolens volens, een aantastende, ondermijnende werking. Men moet die niet onderschatten. Omdat het motief tot het schrijven van dit boekje de mogelijkheid van Zending is, is behandeling van dit onderwerp noodig.

Het is met een vreemd Bestuur over een volk van heel andere structuur en levensgerichtheid wonderlijk gesteld. Bali is voor dat probleem een locus classicus, om redenen gelegen in het Nederlandsche Bestuur en in Bali zelf. Op Bali hebben elkaar ontmoet een Bestuur, dat, zooals reeds gezegd, over het algemeen met wijze zelfbeheersching en genegenheid een volk sinds 1908 geleid heeft, en een volk, dat een harmonische maatschappelijke en cultureele levenseenheid bezat, en dat veelszins een mooi specimen van „Halbkultur" is. Het woord „Halbkultur" wordt hier in den zuiver-technischen en wetenschappelijken zin gebruikt als vakterm voor een periode, niet in den verwerpenden zin, die men naar den klank er ook aan zou kunnen hechten. Figuren als Van Bloemen Waanders, die in de zestiger jaren al serieus de Balische maatschappij bestudeerde (13) met het oog op een goede bestuursvoering, en Liefrinck, die door zijn magistrale boeken en artikelen de dynamiek en de organisatie van het Balische leven blootlegde, zijn ware sieraden van het ambtenarencorps.

Wat geschiedde er administratief door ons Bestuur? Het vorstenbestuur werd sinds 1908 (zie boven) voor een belangrijk deel afgeschaft. Dat was toen een weldaad voor het volk. De eeuwig-rivaliseerende vorsten, die met hun poeri ten koste der bevolking leefden, knotten rust en welvaart der bevolking. Wie Liefrinck's Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali van 1890 leest, komt tot de conclusie

dat het Vorstenbestuur een overkapping was van de Balische maatschappij, die haar in wezen niet aangetast had. Een toestand dus, belangrijk afwijkend van de verhouding van vorstenbestuur en de gewone Javaansche maatschappij in het Javaansche Mataram. Ondanks alle Oostersche eerbied en onderdanigheid behield de Balische desaman zijn zelfbewustzijn. Een sprekend voorbeeld daarvan is het recht van „metilas", het recht tot onbuigbaar „non-violent" verzet tegen vorstenwillekeur, waarvan Liefrinck in zijn: Landsverordeningen van Inlandsche vorsten op Bali (14) een frappant staaltje, zelfs tijdens ons Bestuur, beschrijft. Volgens Liefrinck's zelfbeleefd verhaal bood de desa Djagaraga in Noord-Bali, ondanks de bemiddelingspogingen van het Europeesch Bestuur, een hardnekkig en heldhaftig verzet tegen een maatregel, die het rechtsbewustzijn der bewoners kwetste. Ofschoon Liefrinck als ambtenaar tegen hun verzet moest ingaan, voelt men op weldadige wijze tusschen de regels door zijn oprechte bewondering voor deze desalieden.

Wat de vorsten met zeldzame uitzonderingen het meest bezig hield, was: vrouwen, opium en oorlog. De vorst had het recht (ook de poenggawa's, de aan den vorst verwante regeerders van onderdeelen der rijkjes, hadden dat op hun eigen beperkte territoir) om desameisjes voor zich te reserveeren (matjetjirènan: teekenen). Wie zich aan zulk een „geteekend" meisje vergreep, (het konden ook onvolwassen meisjes zijn) was een kind des doods. Overleed iemand zonder mannelijk oir, dan kwamen zijn vrouw(en) en dochters onder de hoede van den vorst (of den poenggawa van het district). Ze werden bijvrouwen of moesten in of buiten de poeri's

werken. Ze werden ook wel uitgehuwelijkt of panjeroan's, d.i. professioneele prostitué's ten financieele bate van den vorst (15). Het was een vorm zulke vrouwen voor onverzorgdheid te behoeden, maar in de meeste gevallen een weinig verheffende vorm. De vorsten met hun poerigenooten waren *de* voorgangers in opiumgebruik, speelzucht en hanengevechten. Een merkwaardige afwijking vertoonde de laatste vorst van Lombok (16), die philosophisch-ethische neigingen had, en aan zijn onderdanen het opiumgebruik verbood, welk verbod hij met succes doorvoerde, aldus met Sultan Agong van Banten (1670 en daarna) het zeldzame voorbeeld van een Oostersch vorst vormend, die tegen het opiumeuvel inging. (In Banten had men minder succes, o.a. wegens de winzucht der Compagnie, die den opiumsmokkel gaarne bedreef.) In levendige kleuren schildert deze vorst in zijn paswara's (edicten) de funeste gevolgen van opium, dobbelen en hanengevechten. De sexueele uitspattingen aan de vorstenhoven, waar alle vormen van geslachtelijk genot en geslachtelijke aberratie in de atmosfeer van lediggang en intrigue min of meer bloeiden, waren een niet benijdenswaardige smetstof in het Balische volkslichaam.

Het vorstenbestuur dan verdween in de meeste rijkjes sinds de Nederlandsche Regeering overal de teugels in handen nam. Als vervanging daarvoor kwam de overkapping van een naar inzicht-zoekend, gewetensvol bestuur. De overgebleven vorsten werden feitelijk bestuursambtenaren met den herfstglans van vroegere vorstelijke grootheid om zich. Doch hierbij bleef de uitwerking van ons bestuur niet. Vroeger luilakkende, levensgenietende, het algemeen belang beneden het persoonlijk belang stellende

poenggawa's werden langzaam aan veranderd in relatief-ijverige bestuurders, die niet meer hun wakil (plaatsvervanger) stuurden, maar zelf het werk deden. Deze langzame omvorming van het Inheemsch Bestuur was een respectabele praestatie van de Nederlandsche ambtenaren.

Rechtszekerheid kwam. Terwijl men zich vroeger heel veel van hoofden en hoogere kasten moest laten welgevallen, konden thans gewone, niet tot de drie kasten behoorende lieden klachten of vorderingen instellen tegen de geprivilegiëerden van vroeger.

De rechtspraak is verzacht. De revisierechter, d.i. de Hollandsche ambtenaar, die de vonnissen van de Raden van Kerta (de inheemsche rechtbanken) herziet en menigmaal milder maakt, speelt daarin een groote rol.

De hanengevechten, deze hartstocht der Balineezen, die geld en tijd verslond, werden in 1926 voor het eerst gereglementeerd. In 1927 werd bepaald, dat alleen maar op bepaalde dagen, om redenen van godsdienstigen aard (het hanengevecht heeft een godsdienstigen achtergrond) vergunning gegeven zou worden. Dus een soort hanengevechtenregie, en eveneens ook de opiumregie, werd ingevoerd. Het clandestiene dobbelen en hanenkloppen duurt natuurlijk nog voort, daar zulke diepgewortelde volkshartstochten niet door Bestuursmaatregelen uit te roeien, maar hoogstens wat te temperen zijn. Het opiumgebruik neemt zeer af. Het is echter zeer de vraag of dit een gevolg van onze op twee gedachten hinkende opiumregie is. Men krijgt den indruk, dat het meer mode worden van koffie- en theegebruik en het zich langzaam oriënteeren op de nieuwe levensvormen bij de jeugd de opium verdringt.

De kastenvoorrechten van de triwangsa (Brahmanen, Ksatrija's, Wesya's met hun geledingen) kregen een knauw door de beginselen van universeeler rechtvaardigheid. Deze kastenvoorrechten komen vooral neer op privileges, die het sociaal aanzien, hetwelk bij Oostersche volken nog grooter rol speelt dan elders, betreffen, en op voorrechten, genoten in geval van vergrijpen tegen de wet. Een sociaal privilege is b.v. het recht om in een hooger en fijner geachte taal toegesproken te worden. Op juridisch gebied gold, dat een kastelid minder straf kreeg voor eenzelfde vergrijp, door een niet-kastelid begaan, of dat een hoogere straf werd toegemeten naar gelang het misdrijf tegen een hoogere in kaste gepleegd werd. In deze regelen heerschte dus niet het beginsel van het „noblesse oblige", maar van het „noblesse excuse", een misverstand, die in elke feodale maatschappij in meerdere of mindere mate woekert. Het voorrecht der hoogere taal bestaat nog steeds. De differentiatie van juridischen status is echter zeer geslonken. Onder de vervanging der sociale voorrechten door ordeningen, geïnspireerd door grooter billijkheid, behoort ook dat, terwijl de heerendiensten vroeger alleen de niet-triwangsaleden troffen, nu *ieder*, ook de triwangsa-leden, ze moet afkoopen voor *f* 5.—. In deze tijden van malaise, die het geld schaarsch maakt, verrichten triwangsaleden zelfs wel heerendiensten. Zelfs de padanda's (priesters), de gepriviligiëerden bij uitstek, zullen b.v. spoedig hun van ouds dateerende vrijstelling van landrente-betaling moeten missen. Het streven is om de Raad van Kerta, vroeger eigenlijk geheel in handen van de vorsten en de padanda's, steeds meer te bezetten met niet-kasteleden, hetgeen een groote omkeer beteekent.

De vrede en het verkeer schiepen stabieler welvaart en veelzijdiger contact, want het gemis aan veiligheid en goede wegen werkte geïsoleerdheid in de hand. Het onderwijs bracht geheel nieuwe elementen in het leven. Er zijn H. I. S.'sen, Standaardscholen en Volksscholen en er is groote leergierigheid bij het intelligente Balineesche volk. Een verblijdend ding is, dat wel langzaam, maar toch gestadig het meisje haar plaats op de school gaat innemen. In 1917 waren op de H. I. S. te Dèn Pasar 3 meisjes op 191 jongens, de verhouding van jongens en meisjes op de andere scholen in Z. Bali was van 50 :1. Nu is het al anders. Volgens publicatie no. 7 van de Hollandsch-Inlandsch onderwijscommissie is de percentage-verhouding thans (dat was ultimo 1928) tusschen jongens en meisjes 92.27 : 7.73. Behalve voedsel voor het verstand (het gemoed wordt in de school niet erkend) brengen de scholen regelmaat in het leven, zindelijkheid en levensvulling.

In verband met het verkeer kan gewezen worden op wat er op Bali aan golfslagjes van de „Inlandsche Beweging" is waarneembaar geworden. Ze is in miniatuur een duplicaat van wat elders in zulke gevallen pleegt te gebeuren. De zoogenaamde Jong-Bali beweging begon in 1917 met de oprichting van de vereeniging Satiti Bali. Stichter was een ontslagen poenggawa van Soekasada in N. Bali, die Java copieerde. Hij vond steun bij den bekenden poenggawa (nu reeds gestorven) van Oeboed, Tjokorda Gedé Soekawati en bij eenige andere hoofden. De overgroote meerderheid wilde er niet mee te maken hebben, omdat hij in onmin met zijn vader leefde. Deze ontslagen poenggawa zette van het geld, dat de deelnemers aan de vereeniging schonken, een autozaak

op. Deze mislukte, men mag wel zeggen, natuurlijk en sleurde Satiti Bali in zijn val mee. De „leider" verdween van het tooneel.

Men zou dit haast een klassiek begin kunnen noemen, als het op zichzelve niet zoo poover was. Maar klassiek is het hierin, voor ieder die in vele Oostersche landen den bijna wetmatigen gang van opgaan, blinken en verzinken van een „beweging" en weer opstaan en telkens een heel klein stukje verder komen, heeft waargenomen, dat in deze landen van eenvoudige structuur, waar de wereldonrust ook onvermijdelijk haar trillingen doet gevoelen, de „beweging" haast altijd begint door turbulente ondernemende geesten, die echter meestal meer schuim vertegenwoordigen dan strooming. Er zijn natuurlijk uitzonderingen. De degelijke, diepere elementen doen in den aanvang zelden mee, omdat hun degelijkheid juist een vrucht is van echt geworteld-zijn in de eigen wereld, zoodat ze daardoor zeer moeilijk in beweging komen. Het primitieve en daardoor zwakke van deze maatschappijen en maatschappijtjes tegenover geheel nieuwe factoren is de oorzaak, dat daar de nieuwe „beweging" in den aanvang veelal haar voorvechters vindt in ongunstige, doch relatief-krachtige naturen. In landen als Hindostan b.v., waar de cultuurachtergrond en ondergrond zoo veel dieper is, zijn het juist vaak de edele, hooge naturen, die de herauten der beginnende beweging zijn. Ik denk aan gestalten als Ram Mohan Roy en Devendranath Tagore. Bij Java rijst de gestalte op van een man als Dr. Wahidin Hoesodo. Op Java was dan ook reeds veel langer contact met de zoo anders gerichte Westersche wereld. Bali, zoo lang rustig en afgesloten, werd plotseling overvallen, onderging de

besmettelijke onrust der wereldatmosfeer en kon daarom in den aanvang slechts verward reageeren.

Na het mislukken van Satiti Bali kwam de stoot tot deelname van Bali aan de „Inlandsche Beweging" van buiten, n.l. van Java. Het herstel van het heiligdom van Besakih bracht den mystiek-aangelegden Boedi-Oetomo-man R. M. Soetatma Soerjakoesoema naar Bali. Met eenige vooraanstaande Baliërs (den poenggawa van Mengwi en den zooevengenoemden van Oeboed) belegde hij in 1919 een constitueerende vergadering voor de stichting van een Balineesche afdeeling van Boedi Oetomo. Hier was dus al een aanleunen tegen een gevestigd iets. In de jaren van haar bestaan heeft de Balische Boedi Oetomo, men mag wel weer zeggen natuurlijk, de gewone trekken vertoond van ernstige aspiratie en onrijpe daad, die de onvermijdelijke aanvangssymptomen zijn van elke „beweging" in een Oostersch land.

Door de bijna telepathische wijze waarop allerlei Europeesche beginselen beslag leggen op de Oostersche geesten, is het begrijpelijk dat de democratische ideologie de fantasie en het gevoel bij velen het eerst beroert. Het is dan ook natuurlijk dat op Bali de kastenkwestie al spoedig een punt van discussie werd. Blaadjes ontstonden als Soerjakanta, dat de zaak van de groote massa der niet-kasteleden voorstond, en de Bali Adjnana van den woelzieken Tjakratenaja, dat het triwangsa-standpunt verdedigde. Idealistische geesten stichtten de zoogenaamde Santi (vrede) beweging, die de verzoening van triwangsa en djaba (niet-kasteleden) nastreefde. Santi is weer verloopen, omdat ze nog praematuur is. De sterke, historisch-geworden verhoudingen bieden veel weerstand aan de idee, die (begrijpelijkerwijs) meer in-

tellectueele dan reëele geestdrift wekt.

Zonder de vestiging van den Hollandschen invloed waren echter al deze nieuwe levensteekenen niet ontstaan.

Het Hollandsche Bestuur liet zooveel mogelijk de vermaarde Balische desa- en soebak (waterschaps) instellingen intact. Het trad beschermend op ten aanzien van Balineesche cultuurelementen, tot op zekere hoogte daarbij in de plaats tredend van de vroegere vorsten, die gelijk de gewoonte is hun poeri's (kratons) tot middelpunt van kunstbeoefening maakten. Van Bestuurszijde zijn pogingen gedaan de Balische kunstambachten op het oude artistieke peil te houden, als antidotum tegen de verwarrende vreemde invloeden en de verbastering, tengevolge van het werken voor de touristenmarkt. In Dèn Pasar werd op initiatief van den controleur Kroon een museum gesticht, gebouwd in den stijl van een poera (tempel), een waarlijk mooi gebouw, waarin de stijlen van alle landschappen vertegenwoordigd zijn. Het opmerkelijke is hierbij, dat het initiatief Hollandsch was, voortkomend uit de beste bedoelingen. De Balineesche medewerking in geld en arbeid kwam echter slechts zeer langzaam en onder volhardende aanmaning van Hollandsche zijde, waar men wel eens wanhopig werd, tot stand.

De zorg en belangstelling van het Bestuur heeft zich ook wel uitgestrekt tot verschijnselen van godsdienstigen aard. Dat kwam voort uit het verlangen om, waar onder de Baliërs maatschappij en cultus zoo onverbrekelijk verbonden zijn, de zoozeer geapprecieerde hechtheid dezer maatschappij te helpen stevig houden. Kunstliefde heeft waarschijnlijk ook wel een stem in het kapittel gehad. In het algemeen

gesproken ontsprong dus deze handelwijze aan de behoefte om in congeniaal begrip van de maatschappij te besturen. Tevens echter is het een bewijs dat de doorvoering van het overigens officieel zoo hooggehouden begrip neutraliteit in dergelijke omgevingen niets anders is dan het zoeken naar de quadratuur van den cirkel, omdat het begrip neutraliteit, en dan nog lang niet volledig, alleen maar toepasbaar is in een maatschappij die de differentiatie der verschillende levensgebieden, zooals wetenschap, religie, kunst etc., in haar wereldbeschouwing voltrokken heeft. Waar Bali juist een sterk voorbeeld is van amalgameering der levensgebieden, is besturen of wat ook onmogelijk zonder met den godsdienst bemoeienis te hebben of daarop invloed in de één of andere richting uit te oefenen (17).

Als voorbeelden van deze zorg en belangstelling willen wij het volgende noemen. In 1927 had Bali een groote aardbeving te doorstaan, waarbij vele poera's (tempels) instortten of deerlijk gehavend werden. Veel schoonheid werd zoo in een oogenblik weggevaagd. Het Bestuur is jarenlang zeer actief geweest in het aanmanen tot herbouw van de tempels, waartegenover in vele gevallen de traagheid der bevolking wel eens eigenaardig afstak, ook al zou men zich vergissen met uit deze traagheid kort en goed onverschilligheid der bevolking te concludeeren. Onder de bevolking heerschte de meening dat de ramp een uiting was van den toorn der goden over de verwaarloozing van den centralen tempel van Bali te Besakih. De drie, toen overgebleven vorsten van Bali riepen hoofden en bevolking op om gelden voor het herstel van het heiligdom bijeen te brengen.

De Ned.-Ind. Regeering schonk *f* 25.000.—, opdat

men zou kunnen beginnen, want wanneer men niet met het herstel van Besakih begonnen was, kon men voor het besef van het volk ook niet met dat van de andere poera's en poeri's een aanvang maken. De Hollandsche architect Mooyen had de leiding bij het restaureeren van Besakih. De bevolkingsbijdragen kwamen met Oostersche traagheid binnen. Het herstellingswerk vorderde met even groote traagheid. Ingrijpen van het Bestuur was telkens noodig om er schot in te brengen.

Dit geval bepeinzende komt men tot twee conclusies, n.l. ten eerste het krachtig initiatief van Europeanen (particulieren) en Europeesche ambtenaren om deze cultus-aangelegenheid door te zetten. Ten tweede de traagheid der bevolking, die n.b.m. aldus gezien moet worden, dat een bevolking als de Balische naar haren aard moeilijk voor een groot doel buiten eigen engen kring in beweging komt en dat de godsdienstige bewustheid te gering is om tot een geconcentreerde wilsspanning te komen, gericht op een doel buiten eigen onmiddellijken kring. Voor daden van zulk een soort is *uiterlijk* een centraal orgaan noodig, i.c. een krachtig Vorstenbestuur. Groote werken, op godsdienstig of ander gebied, emaneeren steeds van een krachtig Vorstenbestuur. Bali heeft dat ook gekend in lang vervlogen tijden. *Innerlijk* is voor zulke daden, in een tijd, waar de zooevengenoemde uiterlijke factor niet of slechts in vervalstaat aanwezig is, een loswikkeling van de godsdienstige bewustheid uit de omhulling van het gevoel onmisbaar, en kunnen zulke daden niet tot stand komen zonder verdieping tot een *ernst*, die meer is dan gaarne medeloopen in de adat. De adat geeft kracht tot samenwerking in het gewone, maar

niet tot samenwerking in en doorvoering van het ongewone. Die loswikkeling en vrijmaking nu is er op Bali niet. Ons Bestuur is dus in de kwestie van Besakih in de plaats van het Vorstenbestuur getreden, daarmede de neutraliteit verwaarloozend, maar de sociale casuspositie tegemoettredend.

Door het meerder contact naar buiten en het ontwaken van den critischen geest is er sinds onze vestiging een belangstelling in algemeen religieuse vragen opgekomen, een behoefte om ook van eigen religie meer te weten en te *verstaan*. De sleur van het onbegrepen doen, hoevele behoeften daarin ook stilweg bevredigd worden, voldoet de meer ontwikkelden niet meer. Men bedenke echter wel dat die groep nog klein is.

De kennis van Bali's oude Kawi-literatuur is eer toe- dan afgenomen door de Hollandsche occupatie. Dat klinkt op het eerste gezicht vreemd, maar is het bij nader inzien niet. Vooral op Z. Bali kan men de grootere *verbreiding* (hetgeen nog niet gelijk is met grooter diepte van kennis, in vergelijking met vroeger) dier kennis, vergeleken met het verleden, constateeren. Zuid-Bali was het echte Balineesche land, dus ook het land, waar het als een wet gold de kennis der oude, in veel opzichten heilig-geachte literatuur, geheim te houden voor de volksmassa, de schare, die de wet niet kent. Friederich vertelt van die geheimhouding in zijn vermaarde Voorloopig Verslag (18) van 1850 sprekende voorbeelden. Alleen de padanda's en de zich om de poeri bewegende hoogere kaste-leden hadden werkelijk kennis of mochten kennis hebben van het grootste deel der literatuur. Slechts onder groote voorzorgen werd aan Friederich zelf van allerlei inzage verleend. De laatste vorst van Lombok ver-

maant in zijn edicten in denzelfden geest streng om geen lontars te verkoopen, te vernielen of te verpanden, daar alles zooveel mogelijk voor het volk geheim moet blijven(19), aldus optredend als representant van de oude geestesgesteldheid, die het eeuwenoude kader der Hindoe-Balische maatschappij onverzwakt wilde handhaven.

Die geheimhouding is thans aanzienlijk verslapt. Het volk is nu meer op de hoogte, men bestudeert in sommige kringen de literatuur in groepjes meer opzettelijk (pakoempoelan mabasa of wirama). De kennis in de breedte heeft gewonnen door de wassende nivelleering der vroegere sociale onderscheiden.

Met bovenstaande voorbeelden en beschouwingen moge worden volstaan om den stimuleeerenden, bevrijdenden en vernieuwenden invloed van een geordend en door verantwoordelijkheidsgevoel geleid Bestuur te kenschetsen. Er is echter een keerzijde, die bijna geheel behoort tot de categorie der niet-bedoelde gevolgen.

Wij moeten daarvoor eerst wijzen op een trek, die elk koloniaal Gouvernement vertoont. De stimuleerende, ja vaak revolutioneerende uitwerking van een Europeesch Bestuur over een Oostersch land, is steeds daar merkbaar, waar dat Bestuur als een axiomatische vanzelfsprekendheid de hand aan den ploeg slaat om naar Europeesche beginselen van orde, rechtvaardigheid en overheidsplicht te werken. Daarnaast werkt ze op grond van haar beschermende functie in verschillende gevallen ook min of meer conserveerend. Men vergeet echter meestal dat een Europeesch Gouvernement, ondanks allen Westerschen activiteitsdrang, ook nog een onnatuurlijk-

conserveerende werking heeft, hetzij uit te groote of onvermijdelijke politieke voorzichtigheid om bestaande verhoudingen te respecteeren, hetzij uit voorloopige onkunde, maar *vooral* ook op grond van het neutraliteitsbeginsel, dat een veelsnijdend zwaard is, haast evenzeer als partijdigheid. Op Bali is o.a. de aanvankelijke houding van het Bestuur tegenover het kastenprobleem een voorbeeld van te groote politieke voorzichtigheid, die echter ook voortsproot uit te geringe kennis. In den beginne n.l. was onze Bestuurspolitiek (toen wij nog alleen in Noord-Bali gevestigd waren) er op uit de kaste hoog te houden. Kasteschending werd strenger en regelmatiger door ons gestraft dan onder de wel-willekeurige, maar toch gemoedelijker Balische verhoudingen, want onze behoefte aan systeem wijkt ten zeerste af van het schijnbaar lukrake handelen, zelfs in zulke zaken, in een Inlandsche maatschappij. Dat systematische, in vergelijking met vroeger liniaalrechte handelen van den Europeaan, is geheel in strijd met de voor ons ongrijpbare soepelheid en schijnbare of echte willekeur van een primitievere Oostersche maatschappij. Kasteloozen werden uit bestuursfuncties verdreven (20), omdat we meenden, dat alleen kasteleden daar behoorden naar Balisch inzicht. Zoo moedigden we een struggle for caste aan in een land als Noord-Bali, waar de djaba (niet-kaste-lid) steeds een veel grooter plaats heeft ingenomen dan in het meer feodale Zuiden, waar (21) in de vijftiger jaren van de 26 poenggawa's 16 soedra's (djaba, niet-kastelid) waren. Onder de suggestie van padanda's en van theoretische Balineesche wetboeken ging men hier dus onnatuurlijk-conserveerend in tegen een duidelijke richting in de Balische maatschappij zelve.

We hebben al gezien dat men nu een heel andere houding tegenover het kastenvraagstuk aanneemt.

De onnatuurlijk-conserveerende werking van een Europeesch Gouvernement op grond van het neutraliteitsbeginsel heeft diepere gronden. De beginselen, waaruit geregeerd wordt (zie boven) mogen nog zoo fermenteerend werken, één ding kan zulk een Regeering bij een volk, dat een anderen godsdienst en andere levensbeschouwing heeft, niet doen. *Ze kan n.l. geen initiatief nemen tot geestelijke vernieuwing.* Elke hervorming of vernieuwingsbeweging op geestelijk gebied in zulk een land, welke bewegingen als zoodanig altijd met een meerdere of mindere mate van onrust gepaard gaan, moet een regeering van anderen physieken en geestelijken bloede met aarzelende voorzichtigheid tegemoettreden. Daar kan ze niet stimuleeren, eerder heeft ze de neiging uit overwegingen van rust en orde tot wantrouwende tempering. Dus m. a. w. op dit gebied, waar zoowel de kostbaarste als de leelijkste momenten in de geschiedenis van een volk kunnen geboren worden, staat zulk een Regeering in blinde onbeholpenheid. De groote voorbeelden kan men natuurlijk buiten Indië vinden. Alleen Turken en Perzen als Mustafa Kemal Pasja en Riza Ahmad Pehlewi konden zulke drastische en vermetele aanvallen op den Middeleeuwschen bouw van den Islam ondernemen als zij deden, zoodat, hoe dat ook moge uitslaan, het nog niet te bepalen moment van beslissende worsteling tusschen Mohammedaansche en moderne oriënteering onvermijdelijk eens zal komen. Zij wilden en durfden *initiatief* nemen (hoe men dan ook over dat initiatief moge denken) in één der fundamenteelste geestelijke toekomstvragen van hun volk. Alleen

Gandhi kon een verlossend-profetische houding vinden in het out-caste probleem. Dat was voor de Engelsche Regeering, hoe beschermend en helpend ook tegenover de out-castes gezind, *absoluut onmogelijk*. In deze drie gevallen kan een regeering van anderen geestelijken huize alleen maar (*ook al is dat vaak zeer veel*) indirect *ondergraven*, en dat niet eens altijd bewust-strevend. Ze kan slechts ongewild-revolutionair zijn, waar het de geestelijke grondslagen van individu en maatschappij betreft. Gewild-revolutionair *kan* alleen (22) een lid van die geestelijke wereld en van die volkswereld zijn, en dit bewust-hervormende of revolutioneerende moet juist de vreemde Regeering, ook al zou het de verheven geboortestonde zijn van een nieuwen dag in den schoonsten zin des woords, behoedzaam-wantrouwend hanteeren.

Voor Bali wil ik een voorbeeld nemen, dat vergeleken bij de geciteerde voorbeelden van Turkije enz. een korrel is bij een berg, maar dat toch als bewijs mag dienen om de *tendenz*.

In 1928 n.l. is er eenige beroering geweest over een Javaan, R. Atmadjakoesoema. Sinds 1908 was deze man al in verschillende deelen van Bali eenige jaren als onderwijzer werkzaam geweest. Hij trad blijkbaar als goeroe ngèlmoe op. In 1920 werd een vervolging tegen hem ingesteld wegens oplichting. Althans zoo heeft men de relatief-hooge betaling genoemd, die hij voor de inwijding in zijn leer aannam (23). In 1922 kwam hij in Dèn Pasar wonen en werd weer ngèlmoe-leeraar. Aanhangers van hem ontwierpen plannen tot stichting van eenige vereenigingen, wier namen, b.v. Sénopati (de eigenlijke stichter van het Midden-Javaansche Rijk Mataram in de tweede helft der 16e eeuw), niet geruststellend

klonken. Op de leer van den Javaanschen radèn werd door zijn aanhangers het gewone beginsel van geheimhouding (adja wéra) toegepast. Bij de inwijding behoorden de in pagoeron-kringen (zoekers van mystieke levensleer) gebruikelijke manipulaties en exercitiën. Later bleek, dat de leer berustte op bekende Javaansche boekjes van de vermaardste moderne Javaansche schrijvers, n.l. Rangga Narsita en Mangkoenegara IV e.a. en dat de doelstellingen harmonie, reinheid, gelijkheid en geestelijke vrijheid als hoofdpunten lieten gelden. Het opvallendste was dat een aantal der aanzienlijkste en der degelijkste Balineezen tot de ingewijden behoorden.

Een onderzoek werd ingesteld, daar klanken als Sénopati, gelijkheid, vrijheid etc. in den tijd der communistische woelingen argwaan deden koesteren. Het onderzoek leverde niets op. De aanhangers bleken in die leer een „djalan kamatian" (de weg van het ware sterven) te zoeken. Het is dus, naar alle waarschijnlijkheid, een gewone uiting geweest van den gewonen honger naar mystiek, naar gezondheid, zekerheid over den dood, eenheid met het goddelijke.

Ik herhaal nogmaals: dit Balische geval is geplaatst naast b.v. Turkije, een korrel naast een berg. Als men echter den geweldig dikken bundel ziet, waarin het onderzoek over deze zaak vervat is, en men bedenkt dan dat het hier een vleug van zoeken naar geestelijk brood gold, dan is wel duidelijk, dat een vreemde Regeering eenvoudig gedwongen is elke uiting van geestelijke roering, omdat ze onrust meebrengt, met wantrouwen te bezien of te remmen. Het bekende beginsel van koloniaal beleid, dat men altijd met de woorden „rust en orde" omschrijft, is een natuurnoodzakelijke onmisbaarheid. Juist door die natuur-

noodzakelijkheid en die onmisbaarheid is het echter tevens het bewijs dat een Regeering in de diepere dingen des levens, tot een tot nadenken stemmende steriliteit en beperktheid gedoemd is.

Boven zeiden wij dat de stille-revolutioneerende werking van een Europeesch-geïnspireerd Bestuur in een Inheemsche maatschappij voornamelijk van indirect-ondergravenden aard is. Dat nu is het punt, waarop wij thans dienen terug te komen. Al de bovenopgesomde heilzame gevolgen van ons Bestuur op het gebied van bestuur, rechtspraak, verkeer, onderwijs etc., hebben ook nog een anderen kant. Het is niet mijn bedoeling om te zeggen, dat die andere kant steeds of meestal heilloos is. Geenszins! Waar het echter thans op aankomt is, dat deze heilzame gevolgen op de genoemde terreinen, *van den kant der autochthone, historisch geworden Balische maatschappij beschouwd*, evenzoovele ondermijningen beteekenen. Dat is een „Binsenwahrheit", maar het is noodig deze waarheid ten aanzien van Bali met opzettelijken nadruk uit te spreken, daar men dat in zijn beschermende liefde tegenover de hechtheid der eigen Balische maatschappij en in zijn begrijpelijke verteedering over de schoonheid van natuur en kunst en over de seigneuriaal-schijnende levenskunst der Balineezen zeer vaak vergeet. En wat men nog meer vergeet is, dat een volk van onze aesthetische bewondering niet kan leven, noch er een hoogere bestemming in zijn toekomst mee kan bereiken.

De rechtsverzachtingen, de eliminatie van het Vorstenbestuur, die o.a. tempelzorg en kunst van veel bescherming en hulp beroofde, de nivelleering der kasteonderscheidingen, de beteugeling of onderbinding van met den godsdienst samenhangende volks-

gewoonten, de inschakeling van de volksinstellingen, hoezeer ook gerespecteerd, in ons dynamisch-gerichte bestuurssysteem, terwijl deze wereld naar eigen aard statisch is, de losweeking der verhoudingen door het verkeer, de verwarring door veel innerlijke onzekerheid, de verzwakking der geheimhouding van het heilig-geachte, al deze dingen en nog meer, zijn een onweerstandelijke aantasting van de zoo fijn gestructureerde godsdienstig-maatschappelijke levenseenheid der Baliërs.

Daarmee zijn we er echter nog niet wat de gevolgen van onze, niet meer uit de wereld te helpen, aanwezigheid op Bali betreft. Onze moderne penetratie brengt grooter hygiëne mede, vermindering van epidemieën, verdwijning van den vrijwel chronischen oorlogstoestand. Dat alles veroorzaakt overbevolking. En daar nu zit iets wat men onwillekeurig tragisch zou willen noemen. Het moderne Bestuur brengt dit alles mee, doet dit uit hooger plichtsbesef, maar *stelt daardoor die autochthone maatschappij voor vraagstukken, op welker oplossing zij niet berekend is, want ze is een louter agrarische-maatschappij* en kan alleen vragen oplossen, die binnen de draagkracht van zulk een maatschappij vallen. De maatschappelijke inrichting, zooals zij *is*, is verbazingwekkend elastisch, zoolang ze voor problemen komt, die uit haar op beslotenheid gerichte sfeer voortkomen. Ze kraakt echter in haar voegen, ja springt op den duur in stukken, wanneer ze de spanning van problemen moet verdragen, waarop haar thans zoo bewonderenswaardige samenstel niet is berekend. Alle geestelijke vragen buiten beschouwing latend, kan men zeggen, dat het gevaar dreigt dat de nuchtere problemen van sawah-areaal, watervoorziening en

overbevolking op den duur effectvoller den orgeltoon van het oogenschijnlijk blijde Balische leven zullen smoren dan eenig ander ding.

Zoo stelt ons de Westersche penetratie, zonder opzettelijke beïnvloeding van Zending of Missie, reeds onontkoombaar voor het vraagstuk van de *geestelijke* toekomst van het Balische volk. Er zijn er, die bepleiten dat daarom Bali thans wat rust gegund worde van al deze schokken. Behalve dat dit rustschenken een theoretische fictie is, want de eenmaal werkende invloeden blijven doorgaan en nawerken, is het echter ook de vraag of men zich de crisis, die Bali, temeer nog omdat het zoo fijn gestructureerd is, besluipt, wel diep genoeg heeft ingedacht. Om daarvan beter begrip te krijgen, is kennismaking met het eigenlijke Bali noodzakelijk. Daarom willen wij thans in enkele trekken een beeld van den godsdienstigen toestand van het Balische volk trachten te teekenen.

DERDE HOOFDSTUK

DE GODSDIENSTIGE TOESTAND VAN BALI

Het is voegzaam om met een kleine historische inleiding te beginnen, niet alleen ter wille van de volledigheid, maar vooral om ons een weg te banen tot het verstaan van de verhouding van Hindoeïsme en volksgodsdienst in den dusgenaamden Hindoe-Balineeschen godsdienst. In de laatste jaren hebben vooral Dr. W. F. Stutterheim en Dr. R. Goris daarover meer licht verspreidt, ook al is hun ijverige arbeid nog het eerste graafwerk in een onontgonnen terrein.

Over den volksgodsdienst op Bali in den oudsten tijd hebben wij eigenlijk geen documenten. De getuigen van het verleden spreken vooral van het Boeddhisme en Hindoeïsme, daar wat overbleef vorstenwerk was.

Het Boeddhisme is al zeer oud op Bali, waarschijnlijk verscheen het al in het begin van de tweede eeuw op Bali. Als het Po'li der Chineezen werkelijk Bali is, weten we van aanraking tusschen Boeddhistisch Bali en China al sinds de 4e eeuw. Daarom is het nog best mogelijk, dat die aanraking nog veel ouder is.

Het oude politieke en geestelijke centrum van Bali (tot op 1344) is gelegen in het Zuiden, tusschen de heilige rivieren, de Pakerisan en de Patanoe (Pèdjèng, Bedahoeloe). De oudste overgebleven beelden dateeren uit de 8e eeuw en daarna, en zijn Boeddhistisch. Deze localisatie in de 8e eeuw grond Stutterheim op de inscripties op de kleizegels, die in kleine kleistoepa's verborgen waren, en die den pelgrim als

gedenkpenning werden meegegeven. Op die kleizegels, die nog in groot aantal gevonden zijn, vindt men meestal in een bepaald Indisch schrift (praenagari) in het Sanskriet de Mahayanistische[1] geloofsbelijdenis gegrift. Stutterheim is van meening, dat schrift en inhoud dezer graveersels naar de periode van Tjandi Kalasan (bij Jogjakarta) op Java (778) heenwijzen. Kleizegels met een later schrift (nagari), met dezelfde spreuk of ook met andere spreuken beschreven, dateert Stutterheim in de 12e eeuw. Al deze spreuken heeft men op Java op bronzen beeldjes aangetroffen. Ze zijn documenten van een tantristisch (d.i. in magie opgegaan) Boeddhisme, hetgeen voor alle Mahayanistische landen der Middeleeuwen, zooals b.v. Tibet en Java, klopt.

Men heeft echter niet alleen Boeddhistische, maar

[1] Het Boeddhisme is n.l. verdeeld in twee groote groepen, het Hinayana en het Mahayana. Beide zijn verlossings-godsdiensten. Hinayana beteekent: het kleine vaartuig; Mahayana beteekent: het groote vaartuig. Het Hinayana heet zoo, omdat het verlossingsdoel daar zuiver persoonlijk gesteld wordt. De verlossing is daarin gelegen, dat men zulk een staat van begeerteloosheid bereikt, dat men daardoor boven de wetmatigheid van den kringloop der wedergeboorten uitkomt, daar als het ware zich uit losbreekt en daarmede tevens het Nirvana, de verlossing, bereikt. Dat kan iemand alleen voor zich persoonlijk bereiken. Boeddha is in deze Kerk niet meer dan een menschelijk leeraar, die alleen vereerd wordt, omdat hij den weg der verlossing gewezen en gerealiseerd heeft. Het Mahayana stelt den mensch een wijder doel, n.l. om een Bodhisattva, een aanstaande Boeddha, dus een instrument tot verlossing van anderen te worden. Het Mahayanisme is een uitgebreid mythologisch systeem van als goden vereerde Boeddha's en Bodhisattva's geworden, met een rijken cultus. Eigenlijk is het een Boeddhistisch getinte vorm van Hindoeïsme. In onzen Archipel hebben vooral sterk met magische opvattingen (tantrisme genoemd) vermengde vormen van Hindoeïsme en Mahayanisme geheerscht.

ook Hindoeïstische (vooral Çiwaïtische) beelden aangetroffen, dateerend vanaf de 8^{e} eeuw.

Er is gedurig contact met Java geweest. Een inscriptie vertelt, dat Koning Sanjaya van Mataram in Midden-Java (730) Bali veroverde. Ons is bekend dat de moeder van den bekenden Oost-Javaanschen vorst Er-Langga (eerste helft der 11^{e} eeuw), wier beeld in de gedaante van Doerga nog op Bali te vinden is, een Oost-Javaansche prinses was, die bij den Balischen prins Oedayana moeder van Arlangga werd. In 1284 heeft Kertanagara, vorst van het Oost-Javaansche Singasari, Bali kortstondig veroverd. Banden met de rijken van Kediri en Madjapahit zijn er ook zeker geweest. Men ziet dat onze kennis zeer fragmentair en gering is, maar op herhaalde aanraking met Java wijst.

Al dien tijd kan men van de *Hindoe-Balische* periode spreken. Er heerschte ongetwijfeld een kleurig godsdienstig leven op het Hindoeïstische Bali, waar evenals op Java Boeddhisme en Çiwaïsme vredig naast elkaar bestonden, daar ze beide een gelijkwaardige uitdrukking waren voor één en dezelfde magisch-mystische levenshouding. De rotsgraven van Tampak-Siring, thans één der merkwaardigste oudheden van Bali, enkele poera's, godenbeelden en de interessante rotskluizenarijen langs de rivieren, de Pakerisan en de Patanoe, zijn daar de aanwijzingen voor.

In 1344 heeft Madjapahit Bali veroverd. Sindsdien kunnen we in praegnanteren zin van een *Hindoe-Jav.-Bal.* periode spreken. Het centrum der Balische rijkseenheid (dit in den lossen Oosterschen zin van het woord gedacht) werd verplaatst naar Gèlgèl, later naar Kloengkoeng, beide eveneens in het Zui-

den, maar iets Oostelijker, waar de „oppervorsten” van Bali, de Dewa’s Agoeng, gezeteld hebben. Na den val van Madjapahit kwam Bali in tegenstelling tot Java te staan en ontwikkelde zich verder in onberoerdheid, die slechts veelvuldig verstoord werd door onderling Balineesch oorlogstumult.

Sinds 1344 is Bali de conservator en voortzetter van de oud-Javaansche cultuur, vooral op *literair* gebied. Daarom is Bali van uitnemend gewicht voor het onderzoek op Javaansch terrein. Eén der opvallendste verschillen van het hedendaagsche Bali met het hedendaagsche Java is, dat de gestalten en producten der Oud-Javaansche literatuur op lontar, hout, steen en linnen nog zoo levend zijn. De wajang op Bali leeft bij die literatuur en niet zooals op Java bij een geheel verjavaniseerd repertoire. Van beroemde Oud-Javaansche gedichten als het Ramayana, de Bharatayoeddha, de Ardjoenawiwaha etc. kennen velen, ook thans nog, heele stukken uit het hoofd (25). En die kennis is hun onmiskenbaar zeer dierbaar.

Het Boeddhisme is op Bali vrijwel vergeten (zie echter beneden), zooals het op Java totaal vergeten is. Het is daarom altijd zeer misleidend, dat Javanen (en in navolging van hen vele Europeanen), die zich welbewust niet tot de Mohammedaansche sfeer rekenen, maar er een Javaansch-gekleurde pantheïstische mystiek als wereldbeschouwing op na houden, zich Boeddhist noemen. Het Hindoeïsme is blijven hangen, al is het in diffusen vorm. Goris maakt daarover in zijn dissertatie en in een artikel: Secten op Bali (26), belangrijke opmerkingen.

Om met het laatste te beginnen, de meest voorkomende Hindoesche sectenamen (27) op Bali behandelend, merkt hij op, dat in die indeeling niets

te bemerken valt van de groote, tot op den huidigen tijd toe voortdurende, sectesplitsing in Voor=Indië, die daar in de 9e en 10e eeuw in dien vorm is begonnen (28). Ze weerspiegelen dus (op Java is dat ook zoo) meer het Hindoeïsme van de 2e tot de 7e eeuw, zooals dat in de Çiwa=Upanisad's van de tweede vóór=Christelijke tot de vijfde na=Christelijke eeuw in Hindostan vastgelegd is. Goris constateert dat Bali eigenlijk geen sectarische splitsing of theologischen strijd heeft gekend, terwijl Hindostan daarvoor juist zulk een vruchtbaren bodem heeft geboden. Volgens hem heeft één sekte, de Çaiwasiddhanta, alle andere „opgeslokt". Alle Çiwa=padanda's op Bali zijn dat naar zijn meening thans nog. Eèn der oudste theologische werken van Bali, het oudste dat ons bekend is, is de Bhoewanakoça, samengesteld uit Sanskriet=verzen met uitleg in het Oud=Javaansch. Dit boek behoort volgens Goris in de atmosfeer van de Siddhantaleer thuis en is voor latere Oud=Javaansche theologische geschriften de bron geweest.

Het komt mij voor, dat het secteverschijnsel op Java en Bali meer sociaal=religieus moet gewaardeerd worden dan dogmatisch, zoodat het voor mij eigenlijk de vraag is of we van een „verdringen" en assimileeren van secten door de Siddhanta mogen spreken. Deze verhoudingen en processen zijn, zelfs al zouden wij er meer van weten dan dat weinige dat wij weten, moeilijk goed weer te geven. Het Balische volk ontving wat het toeval aan Hindoeschen invloed toevoerde en maakte daar gebruik van. Het Hindoeïsme is zelf door en door syncretistisch van aard. Een Hindoe vereert een godheid als de hoogste en hangt een systeem van godsdienstig denken en handelen aan, zonder de vereering van een andere god=

heid of het aanhangen van een ander systeem als
daarmee ook maar in de geringste mate onvereenig-
baar te achten. Die geestesgesteldheid beheerscht
het Hindoeïsme nog steeds. Dat toch sectevorming,
d.i. dus bewust besef en bewuste formuleering van
onderscheidenheid en afgrenzing tegenover andere
beschouwingen en houdingen is opgekomen, heeft
v.n.l. twee redenen, een religieus-wijsgeerige, n.l. de
behoefte aan geslotenheid en eenheid van denken,
en een zuiver religieuze. Deze zuiver religieuze reden
is de vurige drang tot liefdevolle overgave (bhakti)
en tot overgegeven geloof aan den genaderijken God
der verlossing, eenig heil en toeverlaat van den naar
verlossing hijgenden mensch. Het is merkwaardig op
te merken dat alleen op dezen zuiver religieuzen
bodem binnen het Hindoeïsme een krachtig mono-
theïsme is opgebloeid, ook al heeft het door zijn
gebondenheid aan de syncretistische atmosfeer van
het Hindoeïsme, nooit die scherpte gekregen, die
Islam en Christendom b.v. kenmerken. Daar Bali zelf
niet deze ontwikkelingen heeft doorgemaakt en, ge-
zien zijn primitiviteit, ook wel geen dogmatische be-
wustheid zal gekend hebben, is het geraden over
„secte" in religieuzen zin ten aanzien van Java en
Bali met reserve te spreken. Evenals thans (zie be-
neden) golden de Boeddhisten (Bodha's genoemd) in
de Middeleeuwen op Java en Bali als een onderafdee-
ling van de algemeene Hindoesche religiositeit. Hoe
anders de toestand in Zuid-Voor-Indië, de bakermat
van de Siddhantaleer, die op Bali volgens Goris nog
door alle Çiwapadanta's wordt beleden, zijn, blijkt
wel daaruit dat zij het is, die daar het Boeddhisme
totaal verdrongen heeft. Het lijkt mij waarschijnlijker
een zekere bewustheid hoogstens onder de padanda's

aan te nemen, terwijl de volksgodsdienst met zijn vóór-bewust syncretisme slechts nieuwe goddelijk geachte krachten en namen assimileerde in verband met bestaande inheemsche goden, om zoo sterker te staan in den strijd van leven en dood. Op dit vóór-bewuste syncretisme, dat eigenlijk aan sectesplitsing en theologische reflectie geen kans geeft om als zelfstandige grootheden op te komen, komen wij nog terug.

Goris heeft ook een aparte studie aan de Oud-Javaansche en Balische „theologie" gewijd. Het is noodig om daar eenige punten uit te lichten, omdat het zoowel een inleiding op den toestand van thans als een pendant daarvan biedt. Goris' uitgangspunt is de Soeryasewana, de zonnedienst, het door de padanda's verrichte huisritueel, bestaande uit het prevelen van formules (mantra's in verbasterd Sanskriet, vermengd met Oud-Javaansch, het verrichten van allerlei handhoudingen moedra's) en het innemen van verschillende zithoudingen. De mantra's zijn vervat in de zoogenaamde „weda"-bundels die met de beroemde Indische Weda's niets uit te staan hebben. Dit geheele ritueel, dat zooals ik zelf ervoer bijzonder boeiend is om bij te wonen om zijn plechtige verstilling, is een samengesteld mengsel van Çiwaïetisch tantrisme. De zin van deze daaglijks of vijfdaaglijks verrichtte ceremonie is een uiterlijke en innerlijke reiniging door water, mantra's, moedra's en geestesconcentratie om een korte identificatiestonde met Çiwa, de godheid, te realiseeren, met het doel zichzelf en de wereld magisch-mystisch te heiligen (lokaçraya = wereldbescherming) en onaantastbaar voor onheil en kwaad te maken (daçamala = de tien kwaden).

In dien dienst nu komt ook een pangaksama, bede om vergiffenis, voor, die ik hierachter (29) in aan Goris ontleende vertaling opneem. Het is inderdaad een diepernstige, van zondebewustzijn vervulde bede, maar het verband, het geheel van de Soeryasewana en hare duidelijke, naar magische versterking en beveiliging uitgaande strekking, veroorloven m.i. niet deze bede te waardeeren naar de eigenlijke woorden en hun inhoud. Het is in wezen een zuiver-magische formule geworden, geen uitdrukking voor een thans actueele geestesgesteldheid. In deze beoordeeling wordt men bevestigd, wanneer men de „dogmata", die Goris één voor één bespreekt, nader beziet. Zoo vindt men er speculaties over de hoogheilige lettergreep *om*, van het Sanskriet *aum*. Deze syllabe wordt „pranawa" genoemd en geldt als met oneindige krachten geladen te zijn. Zij wordt in drie letters ontleed, *a*, *oe* en *m*, vaak zijn er nog meer onderdeelen in de ontleding. Deze drie letters, die de heilige syllabe samenstellen en daarin hun eenheid vinden, worden dan weer geïdentificeerd met de triniteit (tripoeroesa geheeten) van Brahma, Siwa en Wisnoe. Door te mediteeren over deze identificatie en hare geheimenissen, maakt men zich de kennis van en eenheid met de drieëenheid eigen. Andere geliefde onderwerpen van meditatie zijn het pradhana-poeroesabeginsel, d.i. het mannelijke en vrouwelijke oerprincipe, dat geheimzinnige kracht bevat en op andere tweeheden overdraagbaar is; verder de drie krachten (triçakti) van het menschelijk bewustzijn, n.l. bajoe (adem), sabda (stem) en hidep (bewustzijn), wier eenheid met goddelijke eigenschappen tevens overdracht van bijzondere krachten waarborgt; dan de mystieke kringen, bergen of zeeën, die zich in het

menschelijk lichaam bevinden. Het treffende in al deze „dogmata", die door gelijkstelling met grootheden van goddelijke orde een algeheele vermenging van de stoffelijke, psychische en geestelijke wereld leeren, is dat alles draait en wentelt om de intercorrespondentie van mikrokosmos en makrokosmos. Het doel is het leven te versterken of van bovennatuurlijke kwaliteit te maken. De weg daartoe is zich met allerlei godheden en magisch-mystische machten te identificeeren of zich door het reciet van mantra's, die door hun bewoordingen aan de sfeer van het goddelijke verwant zijn, geheel daarvan te doordringen, zoowel lichamelijk als psychisch. Het is dus, als het geoorloofd mag heeten hier van dogmatiek te spreken, een dogmatiek van een onscheidbare vermenging van mystiek en magie, waarbij gevoel alles is en redelijke bezinning vrijwel afwezig is. Het grootste deel der tegenwoordige Mohammedaansch-Javaansche „mystiek" is precies hetzelfde, alleen uitgedrukt in Arabische termen.

De geschriften, waaruit Goris de beschrijving van deze „leeringen" punt, heeft hij op een zeer plausibele wijze chronologisch ingedeeld. Deze indeeling wijst op een steeds verdergaande „Baliniseering", zooals men op Java op parallel gebied van een steeds voortgaande „Javaniseering" kan spreken. De oudste laag geschriften, die godsdienstig-philosophische speculatie bevatten, ontleenen structuur, zoowel als inhoud aan de Sanskriet-werken, die men poerana noemt, en zijn geschreven in Sanskrietverzen met Oud-Javaansche vertaling. Daarop volgt een laag, welker representanten nog wel uit Sanskriet-verzen met Oud-Javaansche vertaling bestaan, maar waarbij de Hindoesche indeeling al zeer is verzwakt. Met de

derde laag is dat nog sterker het geval. Daar duikt wel eens een verbasterde Sanskriet-strofe op, maar de tekst is eigenlijk doorloopend Oud-Javaansch. De geschriften der jongste periode toonen een verbreking van allen band met Hindoe-origineelen en handelen in proza of poëzie over de leer. Dat zijn de zoogenaamde toetoer's en de kalepasanbundels, die in het latere Mohammedaansche Java hun nauwkeurige pendant vinden in de zgn. primbons.

Deze, in een geschrift als het onze, wat dorschijnende, maar hoogst-nuttige geleerdheid, brengt ons in één der regionen van het huidige godsdienstige leven van Bali.

Alvorens daartoe over te gaan, moeten we eerst nog eenige opmerkingen vooraf doen gaan. We constateeren dus, op het voetspoor van Goris, een gradueele „ont-hindoeïseering", *ook op het terrein van den speculatieven individueelen godsdienst, waar de nawerking van den Hindoe-invloed op Bali nog steeds te bespeuren blijft.* Speculatief en individueel wordt hier bedoeld in duidelijk onderscheid van het collectieve godsdienstige leven op Bali, zich uitend in tempelcultus, feesten, offers etc. Verder, wanneer we op grond van Goris' beschrijving, het oudste geschrift, de Bhoewanakoça, die het sterkst in structuur en inhoud een gaver Hindoe-type laat zien, eens nader bekijken, dan wordt men dadelijk getroffen hierdoor, dat het geschrift een mengsel is van speculaties, die het toch in de rij der tantristische geschriften plaatsen. En tantristisch wil zeggen, dat de volle nadruk valt op magische praktijken en het verwerven van magische krachten. De godsdienstige speculatie is daartoe slechts het middel, omdat het kosmische, met het mystische verwante levensgevoel, den ach-

tergrond en den oergrond der wereld eigenlijk op=vat als een massa substanties en krachten, waarin Çiwa wel de hoogste godheid *heet*, maar eigenlijk een benaming is voor de magische oerpotentie. De Bhoe=wanakoça moge zich dan aandienen als een geheim=leer (rahasyam) en als een *siddhanta=leerboek* (Sid=dhantaçastram), men vergelijke even de godsdienst=philosophisch=doorwerkte geschriften der Indische Çaiwasiddhanta (30), en men zal tot de conclusie komen dat Bali nooit werkelijk dien systematischen geest heeft gekend die welbewust streeft naar wereld= en levens*verklaring*, maar in het geheel genomen ge=bleven is (individueele uitzonderingen (31), in wier geest hooger mogelijkheden lichtten en een zekeren vorm aannamen, waarschijnlijk uitgezonderd) in de magisch=mystische sfeer der levensversterking, tot welke doeleinden de hooge godsdienst=philosophische termen en woorden „gebruikt" worden. Dien syste=matischen geest op Bali te verwachten zou ook on=redelijk zijn. Er is wel een achtergrond, doch dat is het diep=gewortelde gevoel van de levenseenheid en interrelatie van mikrokosmos en makrokosmos. Het is in sommige opzichten dezelfde situatie als met de Mohammedaansch=Javaansche „mystiek" op Java en Sumatra. Oorspronkelijk gaat ze, wanneer we de historische schakels in acht nemen, op het Neo=platonisme terug. De terminologie en bepaalde ge=dachtengangen bewijzen dat. Enkele individuen zijn echt speculatief en echt mystiek geworden in deze atmosfeer. In zijn geheel genomen is ze echter een middel tot magisch „gebruik". Als de ervaring mij niet bedriegt, zou ik zeggen dat de Javaan meer een mysticus is dan de Balinees. Deze stand van zaken is niet alleen begrijpelijk op grond van den natuur=

lijken toestand der Baliërs en anderen, maar wordt nog begrijpelijker als men bedenkt, dat de vreemdelingen, die het brachten, zelf al slachtoffers van het tantrisme waren. In Indië was dit een degeneratieverschijnsel. In Indonesië sloot het bij bestaande neigingen en behoeften aan.

Voor deze opvatting biedt ons het negende hoofdstuk van de Bhoewanakoça weer een merkwaardig aanknoopingspunt, terwijl het dat tevens doet voor den tegenwoordigen tijd. In dat hoofdstuk nu wordt verkondigd (wat algemeen Hindoe-Balische en Hindoe-Javaansche opvatting is) dat de waarde van de verschillende godsdienstige benaderingswijzen van de onzienlijke wereld in de volgende rangorde (van minder tot meer waardevol) te waardeeren is: het minst voortreffelijk zijn de artjana's, d.z. de methoden van vereering en hulde der goden, dan volgen de moedra's (de handhoudingen). Het voortreffelijkste zijn de *mantra's* (magisch-mystische formules), waaronder de Koeta- of pranawamantra (d.i. de hoogheilige syllabe Om) de hoogste plaats inneemt. Dat lijkt mystiek, maar is veel meer magie. Slaat men daarnaast nu het Voorloopig Overzicht van de op Bali aanwezige literatuurschat, in 1929 vervaardigd, op (32), dan blijkt bij het doorzien der tallooze nummers dat de mantra's en poedja's (ook een soort mantra's) zeer talrijk vertegenwoordigd zijn. Even talrijk de wariga's (op astrologische en tijdrekenkundige gegevens berustende wichelboeken, verwant met de ook op Java zoo populaire pawoekon's) de toetoer's (geschriften van speculatieven en trantrischen aard, vgl. de Javaansche primbon's), de oesada's (boekjes met recepten, waarbij natuurlijk veelal ook magische formules en manipulaties onmisbaar zijn)

en toelak-formules (d.i. formules tot afwering van gevaar). De babad's (geschiedenis), de kakawin (oudere dichterlijke literatuur) en de kidoengs (jongere dichterlijke literatuur), zijn *hoe geliefd ze ook zijn* — immers men denke alleen maar aan het Ramayana — veel minder in aantal. Ook al is deze lijst voorloopig en in geen enkel opzicht een catalogiseering van het volledige bezit van Bali op literair gebied, het is m.i. toch niet ongeoorloofd dat deze, als 't ware bij steekproef verkregen, indruk van het relatieve voorkomen van bepaalde literatuursoorten, op een bepaalde neiging der Balische levensbeschouwing wijst. Ik ben mij bewust dat de mantra's en toetoer's lang niet den eenigen kant van het Balische godsdienstige leven vertegenwoordigen. Cultus en tempelwezen bieden weer een geheel ander, ook zeer belangrijk, terrein. In cultus en tempelwezen bloeit zoowel de poëzie als ook de daemonische kant van het Balische leven. Ook daar is echter naast ontroerende eenvoud artistieke scheppingkracht de „magische geest" verre van afwezig. Men mag daarom m.i. zeggen, dat mantra's en toetoer's een uiterst belangrijke, ja zelfs de theoretisch hoogstgeschatte kant in het Balische godsdienstige leven representeeren.

De Baliërs zijn Hindoe. Bali is het eenig overgebleven stukje in den Archipel van den vroegeren machtssfeer van het Hindoeïsme. Dergelijke uitspraken zijn lang in de mode geweest. Om begrijpelijke redenen: kastenwezen, weduwen verbranding, het bestaan van zoogenaamde „weda's", de groote veelvuldigheid van vele Hindoesche namen, termen en cultuurelementen, de zeer groote invloed van de Sanskritliteratuur gaven er alle aanleiding toe. Het

is overigens wel merkwaardig, dat Heurnius in de 17e eeuw bijna geheel over het kastenwezen zwijgt en het Hindoeïsme alleen noemt om te betoogen, dat er wel overeenkomsten waren tusschen de Balische en Hindoesche godsdienst, maar ook groote verschillen (33). Onze bovengeciteerde Javaansche schrijver van 1871, R. Sasrawidjaja, zwijgt totaal over de kaste.

Eerst Crawfurd, en in navolging van hem Raffles, hebben, daar zij al hun inlichtingen kregen van vorsten en priesters, in Bali de representant van Oud-Java ziende, Bali het eerst geproclameerd tot het land van kastenwezen en Hindoeïsme. Friederich, die zich voornamelijk aan de literatuur wijdde en ook, met voorbijgaan van het volk, zijn licht opstak bij vorsten en priesters (34), heeft eveneens krachtig medegewerkt om de kanonieke kijk van priesters en vorsten, waarin Bali een zuivere Hindoemaatschappij schijnt te zijn, te bestendigen. Dat is allemaal zeer begrijpelijk. Sinds Van Bloemen Waanders, Van Eck e.a. echter als volkswaarnemers en niet als in Voor-Indische zaken geschoolde humanisten optreden, is er een harde strijd gestreden om door reëeler kennis dezen scheeven kijk te verdrijven.

Boven zagen we reeds, dat we maar in een zeer betrekkelijken zin Bali, zelfs het oude Bali, Hindoesch mogen noemen. Wellicht mogen we zelfs zeggen: Bali is nooit tot het Hindoeïsme bekeerd of overgegaan. Het was „tantristisch" van aanleg en kreeg door de aanraking met Hindostan slechts een nieuwe instrooming van tantrisme. Slechts de vorsten en priesters streefden naar een normeering der Balische wereld volgens Hindoesche idealen en instellingen. Een mooi voorbeeld van dit streven zijn in onzen tijd nog de edicten van den laatsten vorst van Lom-

bok (35). Daarin heerscht een volkomen kanonieke Hindoesche sfeer. Ze bezien de Balische maatschappij uit het oogpunt der Hindoesche levensidealen. De vorst geeft er godsdienstige en wijsgeerige bespiegelingen in ten beste, geheel doortrokken van Hindoesche opvattingen en berustend op het gezag van Hindoeboeken. De edicten zijn in wezen een strijd tegen den volksgodsdienst en de autochthone Balische maatschappij. Vorst en priester bekleeden er de plaats van de monopoliehouders en de beschermers van de kennis der ware godsdienstig-maatschappelijke orde.

Op het kastewezen hebben we langzamerhand een geheel anderen kijk gekregen (36). Het heeft ongetwijfeld een duidelijk stempel op het Balische leven gezet, omdat nu eenmaal vorstenbesturen grooten invloed oefenen. Echter, om te beginnen hebben het Balische en Hindoesche kastewezen weinig gemeen met elkaar. Hindostan kent meer dan 3000 kasten. Bali kent de 4 kanonieke kasten, die in Hindostan alleen het breede raam bieden voor de verwarrende gevariëerdheid van het werkelijke kastenstelsel. De onderverdeelingen in de Balische triwangsa hebben een *inheemschen* ondergrond en niet een Voor-Indischen. Slechts 6,4 % der bevolking behoort tot de triwangsa. Het geheele kastewezen, ook al heeft het door de vorstenmacht (vooral in Z. Bali) een diepen invloed geoefend, en al heeft het den honger naar sociale gepriviligieerdheid op grond van *geboorte*, op noodlottig-diepe wijze in het Balische volk gegrift, het geheele kastewezen is een oplegsel van buiten, dat de *eigen Balineesche maatschappij*, die in desa's en soebak's etc. leeft en zich beweegt, onaangetast heeft gelaten. In de desa en de soebak (een irri-

gatie⸗eenheid) hebben de triwangsa⸗leden als leden der desavereeniging *geen* voorrechten. Ze staan zelfs eenigszins buiten de desa⸗vereeniging, daar deze haar centrum vindt in den cultus in de poera balé agoeng (desa⸗tempel), waar de groote jaaroffers gehouden worden, terwijl de triwangsa⸗leden in veel opzichten eigen goden en plaatsen van vereering hebben (37). Ze zijn in het desageheel eigenlijk zuiver Balische groepeeringen, die als eigen groep natuurlijk ook hun eigen cultus en plichten hebben. Onder de 94 % niet⸗kasteleden komen in velerlei variatie sociale geledingen voor. Ik denk hier aan de Pandé Wesi, de Pasek's en dergelijke groepen. Want hield men vroeger, onder den ban van de Hindoeïsche fictie, de 94 % voor een grauwe massa, nu weet men al lang dat dit *het* Balische volk is, waarin een rijke geleding van groeps⸗ en standsverschil vertegenwoordigd is, met de daaraan klevende consequenties op het terrein van den cultus.

Tengevolge van dit alles hebben we ook een geheel anderen kijk op de zoogenaamde Bali Aga (d.w.z. oorspronkelijke Baliërs) gekregen. Vroeger stelde men het zich zoo voor: de overgroote massa van het Balische volk is Bali⸗Hindoe, daar ze zich allen „wong Madjapahit" (menschen van Madjapahit) noemen. De Bali Aga zijn de schamele rudimenten van de prae⸗hindoeistische Baliërs, in eenige desa's overgebleven. Nu is inderdaad een groot deel van het volk om het sociale aanzien zeer gesteld op den titel: wong Madjapahit. Inderdaad zijn er aanwijsbare desa's van Bali Aga, die ieder op zichzelf een eigen museum van zeer gevarieerde prae⸗Hindoesche, van de huidige Balische instellingen vaak zeer afwijkende, gebruiken en instellingen zijn. Hun voornaam⸗

ste onderlinge overeenkomst is, dat ze niet gehindoeïseerd zijn. Maar buiten de expresselijk-aangewezen Bali Aga zijn er allerlei gradaties in het Balische volk, wat de mate van Hindoeïseering betreft. *Het* kenmerk van Hindoeïseering (hetgeen niet beteekent dat men werkelijk Hindoesch is, maar dat men zich door aan Hindostan ontleende idealen laat vormen) is dat men zijn wijwater (toja tirta) bij den padanda, een *Brahmaan*-priester *haalt.* In vele streken doet men dit in het geheel niet. Bijna ieder haalt wel „toja tirta", gewijd water, maar duizenden Baliërs, die niet tot de Bali Aga gerekend worden, doen dit bij andere figuren van godsdienstig aanzien dan de padanda's. Men noemt op Bali den godsdienst der (in den zooeven gedefiniëerden zin) gehindoeïseerde Baliërs, niet agama Hindoe, maar *agama tirta.* In de bergstreken kan men nog ontdekkingstochten maken in desa's waarvan men terug kan keeren, beladen met een rijke buit van kennis aangaande geloof en adat, die *niets* met het Hindoeïsme of Hindoeïsatie te maken hebben.

Dit brengt ons op de verhouding van *Hindoeïsme* en *volksgodsdienst.* Wie op Bali rondreist en met belangstelling naar het godsdienstig leven vorscht, wordt door twee dingen getroffen. Ten eerste: dat vrijwel als regel in de poera's Hindoesche goden en Inheemsche goden als vereeringsvoorwerpen een even groote plaats innemen. Dat is nog gematigd gezegd. Batara Goenoeng Agoeng en Batara Goenoeng Batoer (de twee vulkanen op Bali) komen steeds voor en hebben blijkbaar de grootste plaats in 't hart. Natuurlijk heeft er identificatie dezer goden met Çiwa of de twee andere leden der drieëenheid plaats, maar de inheemsche figuur is in vele gevallen de

eigenlijk levende. Behalve dat treft men in vele poera's steenhoopen (tahoelan) in de heiligdommen aan, die als zeer heilig vereerd worden, en zeker oud-inheemsch zijn. Eenige voorbeelden mogen dit verduidelijken. Komt men in den desa-tempel van Bodha-keling, *de* desa der Boeddhistische Brahmanen, dan ziet men in eenige schamele gebouwtjes vrijwel niets anders dan heilige steenen. De beroemde Poera Gentel ing Boemi in het Kloengkoengsche telt drie Méroetempels, gewijd aan Çiwa (met 11 toempang's of dakgeledingen), aan Wisnoe (met 9 toempangs) en aan Brahma (met 7 toempangs). Verder niets anders dan hoopen tahoelan's (steenen) in de tempelgebouwtjes.

De prachtige, door haar vele méroe's monumentale centrale tempel van Besakih, blinkt uit door de geringe aanwezigheid van Hindoe-elementen. Ze geeft geen beeld van Hindoesch religieus leven, maar van Oud-Balisch godsdienstig-maatschappelijk leven.

Het tweede, waardoor men, al rondreizend, getroffen wordt, is dat men zoo vaak op zijn vragen ten antwoord krijgt: „tan oening", d.i. ik weet het niet.

Van Eck (38) maakte er reeds opmerkzaam op, dat de volksgodsdienst springlevend is, dat in het grootste deel der echte tempelceremoniën de „pamangkoe" (de dorpspriester, *niet-triwangsalid)* de hoofdrol speelt, terwijl de padanda in den letterlijken en figuurlijken zin van het woord een achtergrondsrol krijgt toebedeeld. Dat is als het ware symbolisch.

Liefrinck echter heeft in zijn beroemde „Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali" in meesterlijk-heldere trekken de plaats en het karakter van den volksgodsdienst geteekend. Het zij ons daarom vergund zijn meening citeerend of resumeerend aan te

halen. Hij zegt dan (2): „Het geheele leven der Baliërs is één onafgebroken streven om hen (de goden) te vriend te houden en tevreden te stellen, als zij vertoornd zijn hen door allerhande offergaven weder te verzoenen, waarvoor geen opoffering hun te groot is". Iets verder betoogt hij dat afgezien van het kastenwezen het feit te constateeren is, dat de Baliërs niet van de echte Hindoesche leerstellingen (Brahma, Siwa, Wisnoe) doordrongen zijn, ja dat zelfs de klank dier woorden den meesten hunner onbekend is. Den volksgodsdienst van Bali rangschikt hij onder drie hoofden: *a.* verzoening der booze geesten, *b.* vereering van de plaats van herkomst der familie, *c.* vereering der goden, die macht hebben over de aarde. De vrees voor de boeta's (booze geesten) die uit plaagzucht de menschen kwellen, is groot. Ze bekleeden daarom de eerste plaats in de gedachten der menschen. De plaats van herkomst der familie (kamoelan) heeft de daarop volgende plaats in de belangstelling. De goden bezitten de aarde, de bergen en de zee. Alles heeft een godheid zonder dat men zich een klaar idee van zulk een god pleegt te vormen.

De volksgodsdienst heeft dus een uitgesproken familiaal en desa-karakter en is ten nauwste met den bodem, de bergen en de zee verbonden. Van het eerste is het huistempelerf, waar de „sanggah kamoelan", d.i. het tempelhuis of -huisje van den oorsprong, een voorname plaats bekleedt, van het tweede zijn de poera désa en de poera poeseh het bewijs. De offernissen en offerstellagetjes buiten het huis zijn voor de gevreesde boeta's. Verder bekleedt de poera dalem, de doodentempel en de heele lijkbezorging met de verbranding een groote rol in het Balineesche

leven. Daar leeft zich o.a. de daemonische zijde der Balineesche religie uit.

De desa-band is de godsdienst. De desa is een vereeniging (sekeha) wier hoofdplicht is te zorgen voor de instandhouding en het onderhoud van de gemeenschappelijke tempels (poera désa, poera poeseh en poera dalem), verder voor het aanbieden der offers aan de vereerde goden. De leden der vereeniging worden op hetzelfde kerkhof begraven en verbrand. Van de soebak, dat andere belangrijke vereenigingsorgaan voor de irrigatie der velden, geldt hetzelfde. De voornaamste verplichtingen, die, behalve het betalen van belasting en het deelnemen aan de soebakdiensten, op het bezit van sawah's rusten, bestaan in het oprichten van tempels, het onderhouden daarvan en het vieren van offerfeesten (39). *Kramadesa*, d.i. lid der desavereeniging, en *kramapoera*, d.i. dienstplichtige tegenover de gemeenschappelijke tempels, vormen een onverbrekelijke eenheid.

Het zal nu geen verwondering meer baren, dat wie niet, zooals de in zijn desa levende Balinees, den blik tot één kring beperkt, maar geheel Bali overziet, diep onder den indruk komt van de ingewikkeldheid der Balineesche religie. Het is een verzameling van onderling-verschillende desa-culten, met een alleen voor het gevoel of voor het ontledend verstand waarneembare gemeenschappelijke ondergrond. Met deze desaculten is de ingewikkeldheid der Balische religie nog maar zeer gedeeltelijk gekenschetst.. Bladzijden zouden te vullen zijn, om een beeld van die ingewikkeldheid te geven, in verband met feesten als Galoengan, Koeningan, menjepi, odolan's, d.z. geboortedagen van wajangs, wapens, huisdieren etc. De ontwikkelde Balineezen van thans, wier gevoel verward is en wier

ontledend verstand nog niet toereikend is, klagen dan ook over de ingewikkeldheid en duisterheid van hun eigen religie. Meer dan één sprak dat ongezocht en ongevraagd tegenover mij uit.

Evenmin behoeft het nu meer te verwonderen, dat de tempelfeesten het centrale en aantrekkelijke deel van het zichtbare godsdienstige leven vormen. Terecht zegt Krause (40), dat ze eigenlijk onbeschrijfbaar zijn. Zelf mocht ik eenige tempelfeesten bijwonen, eenige gedompeld in de magische betoovering van den tropischen maannacht, en één overstraald door het juichende licht van den tropischen dag (41). Ze zijn èn gemoedelijk èn monumentaal. Gemoedelijk door de milde atmosfeer van een menigte, die deels aan de godsdienstplechtigheden deelneemt, deels zich met spel, rooken en praten of anderzins vermeit. Monumentaal door de kunstvol en kleurrijk gemaakte offers, in oneindige schakeering van vorm, en door de prachtige vrouwengestalten, die onafgebroken in rijen de offers op het hoofd komen aandragen. Het branden van de wierook, het klingelen der offerbellen, het prevelen der mantra's en het zingen der zangen, scheppen daar omheen en daar doorheen een sfeer van vertrouwelijke aanwezigheid der goden.

Wanneer men dit alles aanschouwt en tot zich laat doordringen, dat alles wentelt om het verwerven van gezondheid, kracht, geluk, goeden oogst enz., dan kan men, om weer op het thema volksgodsdienst en Hindoeïsme terug te keeren, moeilijk aan den indruk ontkomen, dat de „lebensbejahende" aard van het Balische volk in scherp contrast staat tot de radicaal „lebensverneinende" van het echte Hindoeïsme. De elementen van echt Hindoegeloof zijn slechts zeer disparaat op Bali te vinden. De verbreidheid en be-

kendheid der van Hindoegestalten vervulde Oud-Javaansche literatuur, de Hindoesche godennamen en termen, hoe belangrijk die ook voor de nuanceering van het Balische leven mogen zijn, wekken slechts den schijn van het tegendeel.

Resumeerende zou men m.i. het volgende moeten zeggen om Bali uit godsdienstig oogpunt te beoordeelen. Er is zeer veelsoortige Hindoesche invloed, maar Hindoes zijn de Baliërs niet. *De* godsdienst is de oude Balische volksgodsdienst, zich concentreerend om het huistempelerf, om de desa-, dooden- en Soebaktempels, en om de vereering van grootendeels oud-inheemsche goden en de vrees voor booze geesten. In deze, met den eigen Balischen bodem vergroeide godsdienstig-maatschappelijke eenheid, is het hart der Balische religiositeit te vinden. Ze is in wezen niet verschillend van wat we bij de andere „animistische" volken van Indië vinden. Het onderscheid met die volken, en daarin is het eigene van Bali gelegen, is, dat het Balische volk zijn heele tempel- en cultuswezen, om het zoo eens te formuleeren, in opvallend-duidelijke architectoniek heeft weten uit te drukken, terwijl het bovendien, artistiek gesproken een prachtig expressievermogen bezit, waardoor het terecht de aandacht trekt.

Wij zullen nu ten slotte nog twee kenmerken in bespreking moeten brengen, die in de literatuur over Bali herhaaldelijk vermeld worden, en waarover ter juister beoordeeling van den Balischen godsdienst, eenige begripsverheldering niet onwenschelijk schijnt, n.l. het zoogenaamde Balische *syncretisme* en de *verdraagzaamheid*.

Is het juist om de vermenging met en overkapping door Hindoesche elementen van den Balischen

volksgodsdienst te omschrijven met den term syncretisme? Het komt me voor, dat nu we door gebrek aan een beter woord en om de reden dat syncretisme langzamerhand „vermenging op religieus gebied" is gaan beteekenen, noodgedwongen dat woord gebruiken, we ons toch bewust moeten blijven wat we bedoelen. Anders wordt de zaak door de suggestie van den naam, dien het krijgt, licht scheefgetrokken.

Met syncretisme wordt steeds aangeduid die periode in den Romeinschen Keizertijd, waarin een samensmelting van Oostersche religies met het Hellenisme zich voltrok. Dat was aan den eenen kant (het Westen) een proces van veroostersching, en dàt is het dat men historisch vooral op het oog heeft bij het gebruik van het woord syncretisme; aan den anderen kant (het Oosten) was het een zekere mate van Helleniseering. Dit syncretisme, geboren uit de cosmopolitische cultuur van een wereldrijk en uit de verlossingsbehoefte van een wijsgeerig en godsdienstig verbijsterden tijd, in geschoolde geesten tot systematische rijpheid uitgroeiend, was een vrucht van bewuste bezinning. Het grootsche Neoplatonische stelsel is er zoowel de apotheose als de verhevenste vrucht van.

In dien zin mag men m.i., noch op Java noch op Bali, van syncretisme spreken. Wil men de verbinding, die daar volksgodsdienst en Hindoesche cultuur en godsdienstelementen hebben aangegaan, syncretisme noemen, dan moet men in elk geval van *vóór-bewust syncretisme* spreken, wellicht nog eer van *amalgameering*, daar deze term niet historisch belast is en bovendien meer doet uitkomen, dat wil en rede in het proces vrijwel uitgeschakeld zijn geweest. Het autochthone, prae-Hindoesche dynamis-

tische en magisch=mystische levensbesef ging met het Hindoesche en Boeddhistische tantrisme (den vorm waarin deze religies in den Archipel verschenen) geen op reflecteerend, naar diepere levensver=vulling zoekend denken berustende eenheid aan, maar vloeide er van zelf mee samen. Men deed geen *keus* en men veranderde zich niet, men *on=derging*. Alleen achteraf kwam er eenige denkende rechtvaardiging, terwijl in individueele gevallen een in de Indische school geleerd, systematischer doordacht syncretisme aan het woord komt. Zoo is langzaam gegroeid die bespiegelende houding, die zonder voorstelling of besef van conflict, snel en geruischloos in de erkentenis van de onder alle vor=men gelijke goddelijke waarheid glijdt. Een houding, iedereen bekend uit de, zelfs in den mond van desa=lieden op Java en Bali bestorven, uitdrukking: agama semoea sama sadja (alle godsdiensten zijn gelijk). Dit *strijdlooze* syncretisme is meer een verdoovings=middel dan een kreet na de ontvangenis van het in=nerlijke licht. Daar het niet door het besef van span=ning en conflict is heengegaan en het geen *verovering* is, kan het ook niet als teeken van religieuze ernst en diepte gewaardeerd worden. Goris' uitspraak in zijn artikel over de sekten, dat de Balinees in zijn syncretistische neiging geen enkele waardevolle levensuiting wil uitsluiten, maar de polymorphe uit=drukking van het wereldwezen tot zijn recht wil laten komen, is m.i. de interpretatie van den bewus=ten modernen Europeeschen cultuurmensch.

Eenige illustraties uit verleden en heden mogen dit duidelijk maken om tegelijkertijd als documenten van amalgameering en inspanningslooze bespiegeling te dienen.

Goris (42) haalt uit een geschrift, de Tatwa Sang Hjang Mahajnana, aan, dat voor de Brahmanen de „kadikaran", d.i. de kern, het hoogste van den Heer, is het heilige water (tirta), voor de resi's het luchtruim, voor de asceten de atma, de ziel, en voor het volk de „tahoelan" (heilige steenen), de stroomen en de beelden. Zulk een beschouwing komt den bespiegelenden geest breed en wijd voor. Het is ook breed en wijd, maar daarmede zijn wij er niet. Deze aantrekkelijk klinkende rechtvaardiging van alle vormen van godsdienstig leven is één der minst benijdbare geschenken, die het Hindoeïsme aan den Archipel heeft gegeven. Ieder wordt zalig op zijn eigen manier en naar eigen peil. De tot het hoogste standpunt gekomen wijze koestert zich in zijn bezit, zonder zich te bekommeren om de geestelijke sfeer, waarin de schare leeft. Die heeft wat haar toekomt en belijdt op haar wijze de waarheid. De waarheid verliest zoo alle normatieve, richtende macht en wordt een menschelijke aanschouwingswijze. De mogelijkheid op diepgrijpende hervorming en vernieuwing wordt zoo van te voren afgesneden. Dat is wat ik noem een strijdloos syncretisme, dat godsdienstige hartstocht en waarheidsdrang niet voedt, maar verdooft.

De verhouing van Çiwaieten en Boeddhisten op Bali is een andere illustratie. Uit al hetgeen voorafgegaan is, zal wel duidelijk geworden zijn, dat het eigenlijk geheel foutief is om van Çiwaieten en Boeddhisten te spreken. Die bestaan niet op Bali, omdat alle Balineezen in godsdienstig opzicht echte Balineezen zijn, met een gradueel verschillende Hindoesche kleuring. Wat op Bali bestaat, zijn padanda Çiwa en padanda Boeddha. Padanda's zijn de priesters

uit Brahmanenkaste, die door hun kennis der zoo≠genaamde weda's, door hun door inwijding (madiksa) verkregen recht om de Soeryasewana te verrichten en om het heilige, met de Omsylbe beschreven en gewijde water (tirta) te verkoopen, volgens traditie de hoogste geestelijke plaats in de Balische maat≠schappij innemen. Het merkwaardige nu op Bali is dat de Bodha's allen tot de Brahmanenkaste behoo≠ren, terwijl het eigenlijke Boeddhisme het eerste groote Indische stelsel is dat het taaie Hindoesche kasteinstituut volkomen negeert. In een gesprek, waarbij een Boeddhistische en een Çiwaietische padanda tegenwoordig waren, kwamen we tot de volgende conclusies. Voor het besef der Balineezen bestaat, wanneer ze er expresselijk en volhardend (43) om gevraagd worden, het verschil van deze twee groepen in het volgende. Ten eerste: onder de Boddha's bestaan alleen Brahmanen. Andere kasten zijn er niet. Ten tweede: de Boeddhistische padanda's hebben een andere haardracht en mogen, in tegen≠stelling tot de Çiwaietische padanda's, voor wie aller≠lei spijsverboden gelden, alles eten. Ten derde: ze gebruiken andere mantra's, n.l. met gebruik van de namen der Dhyaniboeddha's: Wairotjana, Aksobhya etc. in plaats van Çiwa en andere Hindoesche goden≠namen. Ten vierde: ze hebben andere moedra's (handhoudingen).

Tot zoover ging het gesprek vlot. Deze uiterlijke kenmerken van terminologie, dracht en levenswijze (brata) waren voor mijn gesprekgenooten vanzelf≠sprekend en de hoofdzaak. Toen ik, de Europeaan met de neiging tot scherper en, naar Europeesch in≠zicht, wezenlijker onderscheidingen, door bleef vra≠gen, ging het langzamer van stapel, want er werd

naar het voor hen allervanzelfsprekendste gevraagd. Steeds bleef het antwoord: behalve die vier dingen, is er geen enkel verschil tusschen de twee groepen. De Boeddhistische Brahmanen hebben evengoed als de Çiwaietische hun huistempel, hun sanggah kamoelan etc.

Na doorvragen werd vastgesteld, dat de gewone menschen zich nooit „Çaiwa" noch „Boddha" achten, alleen de padanda's zijn dat. Het verschil bestaat hierin, dat de ééne groep padanda's zich bij den huisdienst met Boeddha identificeert, de andere met Çiwa, welke beide één zijn. De gewone menschen verschillen daarin, dat ze „masoerya (of masiwa) ka bodha" of „masoerya ka siwa", d.i. tirta voor allerlei doeleinden bij den Boeddhistischen padanda halen of bij den Çiwaietischen, en de ceremoniën bij hun lijkverbranding door den Boeddhistischen of Çiwaietischen padanda laten verrichten. Er zijn duizenden menschen, die deze dingen aan een Boeddhistischen padanda vragen, ook al is het getal dier padanda's zelf slechts gering.

Een besef van een oorspronkelijk dieper verschil straalt misschien nog door in het door De Kat Angelino (44) meegedeelde, eenigszins duistere woord: Boddha saking niskala ngerereh sakala, Çiwa saking sakala ngerereh niskala; de Bodhapandanda beheerscht het onzichtbare (Jenseits geestelijke) vanuit het onzichtbare, de Çiwaietische padanda beheerscht het zichtbare vanuit het onzichtbare.

Bij een bezoek aan Bodha Keling in Karang Asem, de desa waar de meeste Bodha-Brahmanen wonen (verder zijn er nog eenige in Kloengkoeng en Gianjar), bleek mij dat de huistempelerven ook daar

sanggar's (tempelhuisjes) voor Batara Goenoeng Agoeng hebben, dat de „sanggar kamoelan" er even≈ eens te vinden was en dat de dorpstempel eenige houten gebouwtjes bevatte met heilige steenen (artja) als vereeringsobjecten. Bij navraag bleek lang niet ieder de vijf Dhyaniboeddha's van het Mahayana te kennen. Op de huistempelerven was echter wel een lotuszetel padmasana) aan Bhatara Wairotjana (de voornaamste Dhyaniboeddha) gewijd.

Alles bijeengenomen, was dus ook hier de volks≈ godsdienst te vinden.

Thans over de verdraagzaamheid.

Heurnius spreekt er van dat de vorsten van Bali met gelijkmoedigheid aanzien dat er onder hun on≈ derdanen zijn, die Mohammedaan worden. Alleen aan aanzienlijken is het verboden. Crawfurd (45), die over den tijd van het Engelsche Tusschenbestuur (1811—1816) spreekt, wijst er telkens op, dat de Baliër ongestoord zijn geloof wenscht te belijden en afkeerig van proselystisme is. Liefrinck (46) roemt de groote verdraagzaamheid. Er is b.v. geen kleeding≈ verschil tusschen de kasten, bekeeringszucht ont≈ breekt geheel „daar het hun ten eenenmale onver≈ schillig is of hun buurlieden andere goden willen aan≈ bidden en op een andere manier dan zij zelven".

Werkelijk belangwekkende gegevens over de ver≈ houding tot andere religies vindt men in de Lands≈ verordeningen der Balische vorsten van Lombok, door Liefrinck uitgegeven (47). De laatste vorst van dit rijk, die we om zijn pogingen de Hindoesche idealen hoog te houden en in te prenten reeds meer hebben aangehaald, regelt daar „uit een oprecht en zuiver gemoed" de eerbiediging van de Mohamme≈

daansche begraafplaatsen op grond van de Kitab Badjoeri, de Hadis, de Kitab Kastoel pamah. In die edicten staat telkens achter den naam van den profeet de bekende Mohammedaansche zegenbede.

Naar aanleiding van die bepalingen is Liefrinck opgetogen over de verdraagzaamheid. Immers ze laten de Moslims rustig hun godsdienst belijden naar hun hart, bevelen aan, dat voor ambten vooral hadji's en rechtschapen mannen genomen moeten worden. Zelf treedt de Lomboksche vorst als scheidsrechter op en bepaalt dat de „waktoe lima" als de rechte religie boven de „waktoe tiga" moet gaan (48).

Dat den Baliër een zeer gemoedelijke verdraagzaamheid eigen is, die meestal iedereen rustig zijn gang laat gaan, staat wel vast. Of dit verschijnsel niet anders moet heeten, zullen wij straks bespreken. Voor die gemoedelijkheid herinner ik maar aan het boven meegedeelde over de zoogenaamde Bodha Brahama. Men erkent elkaar volkomen in de verschillende levensgewoonten (brata) en onderscheidende kenmerken, houdt die taai in stand uit eerbied voor de adat, d.i. den historisch geworden toestand, en vindt tevens met alle gelijkmoedigheid dat men eigenlijk niet onderscheiden, maar geheel gelijk is. Dat geeft iets weldadig-milds, vooral als men dat plaatst naast wat we wel eens in Europa zien, waar ook sommige religieuze groepen in wezen één zijn, zich alleen maar onderscheiden door alleen historisch te motiveeren verschillen, maar toch vaak met een verbeten vijandigheid tegenover elkaar aan deze „adat" vasthouden.

Met dit alles vast te stellen, zijn we echter nog heelemaal niet aan het probleem der verdraagzaam-

heid toe. Ook is daarvoor onwezenlijk, dat, ondanks Liefrinck's opgetogenheid over de Lomboksche verdraagzaamheid, we in dat geval meer met een politieke houding dan met een principieele te maken hebben. Immers, de bewuste vorst had grootendeels als onderdanen Mohammedanen (de Sasaks). Eens liet hij 2000 Sasaks ombrengen, volgens Julius Jacobs uit geloofshaat, volgens Van der Tuuk uit politieke motieven (49). Later, dat was al ongeveer 20 jaar voor zijn val (1894) was hij zeer verdraagzaam en beschermde beide godsdiensten gelijkelijk. Hij liet zelfs in Mekka voor Sasaksche pelgrims logeerhuizen oprichten. Men schrijft deze ommekeer wel toe aan één zijner vrouwen, die Mohammedaansche was en zeer door hem werd geliefd. Later werden de Sasaks weer ten zeerste onderdrukt, zóó zeer dat dit één der aanleidingen is geworden van de Nederlandsche expeditie in 1894, die een eind aan het vorstengezag maakte. Vele der geciteerde edicten nu dateeren uit dezen tijd van onderdrukking en staan dus wel wat sterk in een politieke belichting.

Deze kwestie kunnen we echter gerust op zichzelf laten staan. De vraag blijft: hoe heeft men de telkens vermelde verdraagzaamheid te bezien. M.i. aldus. Evenmin als men in den echten zin des woords van syncretisme op Bali kan spreken, maar het amalgameering moet noemen, evenmin is het juist van verdraagzaamheid te spreken. De tegenstelling tusschen de verhoudingen op Bali en de verbitterd-geborneerden omgang van vele groepen met elkaar in Europa, dringen den Europeeschen toeschouwer het woord verdraagzaamheid wat al te snel op de lippen. Hij schouwt niet van binnen uit, maar van buiten af. Bezien we den Balischen toestand wat nader, dan

verkrijgen we m.i. het volgende beeld. Dat het volgens Liefrinck den Balinees onverschillig is of zijn *buurlieden* (ik cursiveer. K.) andere goden aanbidden en op welke wijze zij dat doen, is een kenmerk van alle volken, die in een animistisch stadium verkeeren. Dit feit is algemeen bekend. Deze dusgenaamde verdraagzaamheid betreft, en daarop moet men letten, hun *buur*lieden (m. n. andere stammen). Het is geen verdraagzaamheid. Het is de noodzakelijke consequentie van hun opvatting van godsdienst, n.l. dat dit natuurnoodzakelijk een dorps- of stamzaak is. Met deze communaal of tribaal begrensde en bepaalde conceptie van godsdienst is dan verbonden de opvatting, dat elke stam of groep natuurlijk zijn eigen godsdienst moet hebben en die natuurlijk even waar is, ja de eenig ware voor de groep in kwestie. Van hieruit valt nog weer eens een nieuw licht op de in Indië populaire „theosophische" opvatting, dat alle godsdiensten gelijk zijn en gelijk in waarheid zijn. Boven werd ze reeds in geding gebracht bij de bespreking van het syncretisme. In de meeste gevallen, (er zijn individueele uitzonderingen) juist als populaire opvatting, heeft dit niets uitstaande met theosofie, met verdraagzaamheid of met een inzicht in een te postuleeren ééne universeele waarheid, zich manifesteerend in vele vormen. Want deze dingen berusten op bewust-kritische schifting en bewust-synthetiseerende werkzaamheid van den geest. De „primitieve" verschijnselen zijn daaraan volkomen gespeend, ze zijn de keerzijde van een communaal-gebonden denken en zijn dus, goed bezien, geen werkelijk geestelijk *bezit* (dat wordt alleen door strijd verworven), maar een valsch lichteffect, dat geen bestaan *in zich* heeft. In deze primitiever verhou-

dingen is dit totaal verschillend van wat *wij*, die die begrippen en houdingen na veel botsing van geestelijke werelden verworven hebben, met verdraagzaamheid of universaliteit bedoelen. Verdraagzaamheid is een actief begrip: een respecteering van en baan laten aan andere overtuigingen, juist op grond van eigen vaste overtuigig. Ze welt in laatste instantie op uit de overtuiging, dat in de wereld des geestes het echte ernstige alleen in volkomen vrijheid geboren wordt. Daarvan nu weet de primitieve wereld niets. Wat wij ten aanzien van Bali verdraagzaamheid plegen te noemen, is niets anders dan de daar vanzelfsprekende communale begrensdheid, met als keerzijde een „easy-goingness" en stijlvolle indifferentie, die op zichzelf zeer weldadig kunnen aandoen, maar die in wezen volkomen *passieve* uitingen zijn.

Dat passieve „easy-goingness" hier de eigenlijke factor is, treedt eerst in een helder licht, wanneer men zich te binnen brengt, dat de Balinees, gelijk *alle* volken van deze structuur, op het gebied van het godsdienstige denken verdraagzaam (om dat woord nu maar even te gebruiken) is, maar op dat van het *sociale* leven, dat gelijk wij weten door zijn onverbrekelijke verbinding met den godsdienst voor hem ook *het* terrein van het *godsdienstige* leven is, is hij door en door *onverdraagzaam*, *moet* hij het zijn. Het Hindoeïsme met zijn kastewezen is daar het klassieke voorbeeld van, maar alle religies van primitievere maatschappijen zijn dat ook. Wij houden daar zelden voldoende rekening mee, omdat wij van huis uit in religiosis alles uit individueel gezichtspunt beschouwen. Dat moge nu, op grond van onze Europeesche geschiedenis „seine Richtigkeit haben", het is en blijft daarom toch tegenover Bali en andere lan-

den de verkeerdste geestesinstelling, die er te be=denken is.

Van deze sociale „onverdraagzaamheid" een paar voorbeelden. Men zou echter eer in zulk een tegen=over een machtiger buitenwereld, zoo zwakke maat=schappij van onvermijdelijk zelfverweer moeten spreken.

In 1928 was in Mengwi een kwestie aan de orde, die beroering wekte. In een desa weigerde de groep der Pandé Wesi langer wijwater bij den padanda te halen voor de plechtigheden. Ze hadden hun eigen hoofd, dat hun evengoed tirta kon geven, naar hun meening. Historisch en sociologisch bezien had men hier dus het geval van een in de echte Balineesche maatschappij sociaal=godsdienstige groep met eigen rechten, die zich, teruggrijpend op oudere instellin=gen, plotseling tegen de min of meer gehindoeïseerde inrichting van hun maatschappij ging verzetten. Toch wilden ze wel van de poera's en het kerkhof van de desa gebruik maken. In naam der adat (d.i. dus historisch bezien, de gehindoeïseerde adat) verzette de rest der desa zich. *Rustverstoring* was het gevolg. De door den Raad van Kerta bekrachtigde beslis=sing werd: wanneer de Pandé Wesi zich niet aan den adat wenschen te houden, wordt hun de toegang tot de poera's en het kerkhof ontzegd. Verbreking van adatgemeenschap is verbreking van godengemeen=schap. De Pandé Wesi mogen eigen poera's en een eigen kerkhof inrichten. Zoo geschiedde inderdaad.

In hetzelfde jaar was er een kwestie met Brah=manen in het Badoengsche. Het Bestuur had het Inlandsch Bestuur een wenk gegeven om de men=schen te raden de in 1917 verwoeste tempels te her=bouwen, opdat het geloof en de adat der Balineezen

„kekal" (eeuwig) zouden voortduren en Bali daardoor „selamat" zou blijven. In één der desa's stond één der weinige poera's die nog niet herbouwd was. Ondanks alle aansporing weigerden de „krama desa" een vinger uit te steken, omdat tien Brahmanen niet aan het herstel willen meewerken, op grond dat ze nooit hadden „mengajah kepoera tiga kahjangan" (dienstplichten verrichten voor de drie tempels, de desa-, de poeseh- en doodentempel) en er dus ook nooit hun vereering gebracht hadden. De zaak komt voor den Raad van Kerta. Het blijkt, dat de verklaring der Brahmanen juist is. Desondanks blijven de meeste desalieden halsstarrig weigeren om dan de tempels te herstellen. Ze willen dan maar liever de tempels van een andere wijk (bandjar) gebruiken. De Brahmanen ontkennen hun dienstverplichtingen tegenover de bandjar niet (mekrama bandjar), maar blijven op hun stuk staan om geen diensten aan de poera's te verrichten (mekrama poera). Hun plaats van vereering is elders.

Dit voorbeeld is zoowel belangrijk als staaltje van onrust en conflict op religieus-sociale gronden, als van vervorming der maatschappelijk-godsdienstige orde.

Onder het hoofd: godsdienst, kunnen we niet geheel zwijgen over den Islam. Vooral als voorbeeld van de aanwezigheid van een religie met propagandistische tendenzen op Bali.

Men onderscheidt op Bali de Bali Selam, d. z. Mohammedaan-geworden Balineezen, en vreemdelingen-Mohammedanen: Sasaks, Boegineezen, Javanen, Arabieren etc. In Djembrana is 16 % der bevolking Mohammedaan door het groote getal geïmmigreerde

Javanen. De Mohammedaansche Baliërs (Bali Selam) zijn nog nooit goed in studie genomen, ofschoon een opzettelijke studie van den Balischen, den Sasakschen en den Balisch-Lombokschen Islam ongetwijfeld interessante resultaten zou opleveren, want de fragmentaire kennis, die we hebben, geeft al blijk van tot onderzoek prikkelende verschilpunten. Zoo gebruiken b.v. de Bali Selam op Bali bij voorkeur het Arabische schrift, terwijl ze het Javaansche zeer slecht schrijven. Daarentegen gebruiken de Mohammedanen op Lombok liefst het Javaansch-Balineesche schrift. Ook is er onderscheid in de Javaansche literatuur, die op Bali en die op Lombok geliefd is. Op Lombok speelt men b.v. het bekende Ménakverhaal met koelitpoppen, hetgeen op Bali niet het geval is. Zoo is er meer te noemen (50).

Over het aantal Bali Selam zijn we niet nauwkeurig ingelicht. Men krijgt uit de gegevens ook het onzekere gevoel, dat wellicht de onderscheiding tusschen Mohammedaansche Baliërs en Mohammedaansche Sasaks niet steeds nauwkeurig in acht genomen is. Van Eck geeft in 1878 het getal van 3000 Bali Salem, waarvan alleen 2000 in Boeleleng (51). Lekkerkerker (52) noemt in 1920 het getal 10.000, terwijl Korn (53) in 1924 van goed 13.000 spreekt. Daarnaast staat ongeveer 1 millioen niet-Mohammedaansche Baliërs. Wellicht brengen de resultaten van de volkstelling van 1930 meer licht.

De Bali Selam zijn afzijdiger en strenger dan b.v. de Javanen of Boegineezen. De behoefte aan distantie zal hier werken. Zij doen b.v. niet aan wajang of gamelan, al kijken ze er wel naar. Er is weinig eenheid onder de Mohammedanen van verschillende nationaliteit. Elk heeft graag zijn eigen moskee. In

den laatsten tijd komt daarin eenige kentering. Overigens is de dagelijksche verhouding van de Bali Selam en de Bali-Hindoe goed. De eerste voelen zich superieur aan de laatste, welke dat rustig accepteeren. De Islam verloochent zijn natuur nergens.

Gelijk de Hindoeïseering der Balineezen gradaties vertoont, is dit ook het geval met de Islamiseering der Bali Selam. Waar het meest contact met de buitenwereld is, is de Islamiseering het sterkst. Zoo vertelt Van Bloemen Waanders al van de Bali Selam van Pabean Boelèlèng, dat ze hun ijver voor den Islam tot in het extreme drijven, zoodat ze zelfs geen flesch of kist met alcohol willen *dragen*. Aan den anderen kant zijn er Heidensche Balineezen, die er een déwa Selam op nahouden en nooit varkensvleesch eten, maar wel rundvleesch (54).

Wat de bekeeringsresultaten betreft, daarvan zegt Liefrinck (55), dat er door de Mohammedanen veel pogingen tot bekeering zijn gedaan, maar zonder succes. De Balineezen luisteren wel, maar de eisch het geliefde varkensvleesch af te zweren, gaat hun tegen den draad. Toch zijn er wel Balineezen, die aan Allah offers zonder varkensvleesch brengen, in de meening dat het zijn voordeelen kan hebben ook deze machtige godheid tot vriend te hebben. Bekeering tot den Islam geschiedt alleen door aanhuwelijking, hetgeen ook nu nog naar ieders getuigenis het eenige middel van uitbreiding is. Een Balineesche vrouw wordt echtgenoote van een Mohammedaanschen man of een Mohammedaansche vader wil zijn dochter die door een Balinees begeerd wordt alleen geven als de man overgaat tot den Islam. Soms, vooral vroeger, is ook nog een oorzaak, dat iemand, die een adatmisdrijf begaan heeft, zich door overgang

tot den Islam aan de rechtspraak van den Raad van Kerta wil onttrekken door op grond van dien overgang justitiabel te worden voor den Landraad. De numerieke groei van den Islam is voornamelijk een gevolg van de grootere instrooming van Mohammedaansche vreemdelingen onder ons rustverzekerend Bestuur. Liefrinck verwachtte daarom alleen reeds een toename.

De Bali Selam wonen meestal in eigen desa's of wijken en staan bekend als ijverig en zindelijk, vergeleken bij de andere Baliërs. De discipline van den Islam doet zich ook hier gelden, doch evenzeer de exclusiviteit en het superioriteitsbesef.

De profetie van Van Hoëvell en Van Eck, dat de Islam Bali zou veroveren, als het Christendom dien godsdienst niet vóór was, is dus nog in geenen deele uitgekomen.

Naast de bij de bespreking van het begrip verdraagzaamheid verzamelde gegevens over de verhouding tot den Islam, is het ter aanvulling dienstig er op te wijzen, dat er uit de Balineesche maatschappij wel een zeker verzet gekomen is tegen Islamiseering. Zoo (56) zegt een Djembrana'sch vorstenedict, dat, als een Mohammedaan een Balineesch meisje schaakt, hij 30.000 kèpèng boete moet betalen, terwijl een niet-Mohammedaansch Balinees, die een Mohammedaansch meisje schaakt, slechts 20.000 kèpèng heeft te storten. Zonder toestemming van den vorst mocht niemand tot den Islam bekeerd worden, daar zoo iemand „voor de Balineesche maatschappij verloren is". De bekeerder moet 80.000 kèpèng boete betalen.

De crux in de verhouding van heidensche en Mohammedaansche Baliërs is weer het *sociaal*-religieuze, niet de verandering van de godsdienstige overtuiging,

daar dit laatste iets secundairs is, niet afhankelijk van persoonlijk inzicht of persoonlijke keuze, (zooals wij ons dat denken), maar van geboorte en adat. Wij hebben dat al besproken bij de Balineesche „verdraagzaamheid", die in wezen niets anders den communaal gebonden denken en handelen is.

De vraag is namelijk: hoe assimileert de Balinees dit „Fremdkörper, den Islam, in zijn maatschappij? Dat heeft natuurlijk altijd zijn moeilijkheden gehad. Men heeft echter wel practische oplossingen gevonden. In 1886 bespreekt Liefrinck dit al voor Boelèlèng (57). Er waren daar eenige moeilijkheden gerezen met Mohammedaansche sawah-bezitters. Als zoodanig waren ze natuurlijk soebak-lid. Op godsdienstige gronden weigerden de Mohammedanen aan bepaalde offerfeesten (tjaroe) van de soebak deel te nemen en bij te dragen. Op godsdienstig-maatschappelijke gronden bleven de Hindoe-Baliërs dit eischen, daar de soebakreglementen aan alle leden dezelfde verplichtingen oplegt. De oplossing, die gevonden werd, was deze dat de Mohammedanen van de persoonlijke diensten in den tempel werden vrijgesteld, maar voor de helft van het aandeel dat een Hindoe betaalt, moesten bijdragen in de kosten van de offers, tempelherstel enz. Dat was dus half principieel, half financieele transactie, dat laatste ten voordeele der Mohammedanen.

In een dessa van Bali Selam, die ik bezocht, n.l. Kepaon in Badoeng, verklaarde men mij als soebaklid een „oeroenan" (bijdrage) te betalen voor de tempelfeesten en -herstellingen.

In 1922, dus na de aanraking van Bali met de Inlandsche Beweging daarbuiten, ritselde er o.a. in Kloengkoeng, door contact met de Sarikat Islam, ook

eenige beroering door de Bali Selam, hetgeen in Mohammedaansch milieu altijd wil zeggen: verhooging van Mohammedaansch zelfbewustzijn, dus een meerdere mate van agressiviteit en exclusiviteit. Zoo kwam er dan een kleine actie van Mohammedaansche zijde om vrijgesteld te worden van pengatjibetaling. Pengatji is een servituut op sawah-bezit. Elk soebaklid moet n.l. bij de tempelfeesten twee hanen leveren voor het hanengevecht, dat voor den tempel gehouden wordt. De geldelijke heffing voor het laten vechten der hanen komt ten goede aan den betreffenden tempel. Het is dus een godsdienstige maatregel ten aanzien van den oogst, en een financieele ten aanzien van het tempelonderhoud. Dit dubbele karakter geeft aan dergelijke kwesties vaak een dubieus aanzien. Het is dan moeilijk uit te maken welk argument de bovenhand heeft, het godsdienstige of het financieele. In het algemeen zit er ook nog de drang van de Mohammedanen achter om zich geheel buiten de Balische maatschappij te stellen.

Dit weinige moge voor ons doel over den Islam genoeg zijn.

VIERDE HOOFDSTUK

BALI EN ZENDING

In ons eerste hoofdstuk „Zending en Bali" hebben we getrouwelijk verslag gedaan van de Zendingsverwachtingen en Zendingspogingen, in den loop der eeuwen geschiedt. Daarom noemden we het: Zending en Bali. We hebben ons daarna tot de werkelijkheid van Bali van de laatste decenniën gekeerd, altijd met inachtneming van den historischen achtergrond. Dit stelt ons in staat om tot het onderwerp van het eerste hoofdstuk terug te keeren, maar in omgekeerde volgorde. Daarom betitelen we dit slothoofdstuk: Bali en Zending.

In den aanvang hebben we scherp doen uitkomen, dat de Zendingspogingen en Zendingsverwachtingen gebaseerd waren op een te gebrekkig inzicht in den bouw der Balineesche maatschappij en op de verhouding der geledingen van het godsdienstig leven op Bali. Daardoor fantaseerde men te veel wat er niet was en tastte in verkeerde richting. Dat was, den stand van onze kennis in die dagen in aanmerking genomen, grootendeels begrijpelijk. De 19^{e} eeuw is evengoed als voor koloniale Regeeringen en wetenschappen, zoo ook voor de Zending over de geheele wereld een tijd van oefening geweest om stap voor stap de verschijningsvormen der Oostersche wereld meer te leeren doorgronden, en op grond van die ervaringen haar doelstelling op reëeler basis te leeren nastreven. Nog steeds is die leerperiode voor geen enkele partij afgesloten.

In citaten aan Lekkerkerker en Korn ontleend, hebben we samengevat, waaraan Bali-kenners en

Bali-minnaars als deze twee mannen de „mislukking" der Zending op Bali toeschrijven. In het kort herhaald komt het hierop neer: *de* slagboom is „de ongebroken kracht van de diep-religieuze, door het Hindoeïsme sterk beïnvloede persoonlijke en maatschappelijke godsdienstige begrippen van den Baliër, die zijn leven beheerschen" (58). We mogen gerust zeggen, dat deze woorden van Lekkerkerker het oordeel en het bezwaar van die ernstige kenners van Bali weergeven, voor wie krachtens persoonlijke overtuiging de Zending niet een vraagstuk van beginsel, maar van opportuniteit is, daar zij meenen eigenlijk alles gezegd te hebben, als zij het geestelijk leven der menschheid omschrijven als een verzameling van in wezen gelijkwaardige culturen of bloesemingen van den menschelijken geest. Hier ligt een principieele kwestie van fundamenteel belang, n.l.: is godsdienstig leven tot in zijn subliemste openbaringen een cultuurverschijnsel of is het *in den kern* een levensgebied sui generis, dat niet alleen en niet in de eerste plaats immanent verklaard kan en mag worden. Dit godsdienst-wijsgeerig probleem is een kwestie van leven en dood voor allen *waren* godsdienst. Dat blijkt al daaruit, dat in elke *levende* godsdienst de overtuiging is openbaring Gods te bezitten. Het godsdienstige terrein is het eenige terrein waar de mensch uitgaat van het onmiddellijk besef van de objectiviteit en waarheid der goddelijke wereld. Het is voor hem geen *zienswijze* of wereld*beschouwing*, maar een onmiddellijke werkelijkheid. Godsdienstig leven dat zich niet meer om de vraag der waarheid bekommert, wordt hoogstens gewijde stemming in het leven, maar geen scheppende kracht. Zij, die godsdienst als cultuurfactor bezien, blijven dus in een relativisme

steken, dat de eigenlijke drijfkracht van elk sterk godsdienstig leven, de waarheid= en werkelijkheids=drang ten aanzien van het Eeuwige, miskent. We moeten volstaan met deze aanduiding, opdat de lezer wete dat de vraag, opgesloten in Bali en Zending, van *geen enkele zijde* alleen (zelfs niet in de eerste plaats) op den grond van kennis wordt beantwoord, maar uit diepere motieven.

Het oordeel, zooals het in Lekkerkerker's woor=den is geformuleerd, beschouw ik als het eenige be=zwaar tegen Zending op Bali, dat *volledig ernstig* te nemen is. Zij, die bezwaar maken uit aesthetische cultuurbewondering, ook al kan men met de besten en degelijksten onder hen veel artistieke bewonde=ring en opgetogenheid van harte deelen, kan en mag men m.i. niet volledig ernstig nemen. Over de niet=degelijken onder hen is het volkomen gepast te zwij=gen. Aesthetische cultuurbewondering, ook van zeer ernstige en voortreffelijke menschen, moge een sym=pathieke eigenschap zijn, ze negeert de werkelijkheid van een volk, dat in het universeele omsmeltings=proces van den tegenwoordigen tijd onverbiddelijk wordt betrokken. Krachtens den aard van de aesthe=tische houding komt ze zelfs ondanks wel voorkomend eerlijkgemeend en respectabel streven om aan zulk een volk te werken, niet tot een radicaal gevoel van verantwoordelijkheid voor de geestelijke en zedelijke toekomst van een volk, daar ze niet in staat is in te zien dat het hoogste goed van menschen en volken *niet is gelegen in het subjectieve gevoel van geluk*, maar in den *objectieven staat van in de ware ver=houding tot de goddelijke en menschelijke levens=werkelijkheid gebracht te zijn.*

Wanneer wij dus nu onze behandeling van het

onderwerp, in den titel van dit hoofdstuk uitgedrukt, voortzetten, zullen wij, wat het tegemoetreden van bezwaren bereft, ons alleen occupeeren met hetgeen door Lekkerkerker op representatieve wijze onder woorden gebracht is. We moeten zijn formuleering nog eens verkort citeeren: *de* slagboom is: „de ongebroken kracht van de diep-religieuze, door het Hindoeïsme sterk beïnvloede persoonlijke en maatschappelijke godsdienstige begrippen van den Baliër, die zijn leven beheerschen".

Na onze reeds gegeven uiteenzettingen over den invloed van het Hindoeïsme als *godsdienst*, behoeven wij niet meer in lange uitweidingen te vervallen om aan te toonen, dat de godsdienstige invloed van het Hindoeïsme, op schaarsche uitzonderingen na, neerkomt op tantristischen invloed, d.w.z. op een versterking en ingewikkelder maken van het autochthone magische denken. Daar zich in den geest van den Europeaan met Hindoeïsme zeer verheven noties plegen te verbinden, is het noodig dit nadrukkelijk tegenover Lekkerkerker's formuleering te constateeren. Een bespreking van de stof, ons door Dr. Goris in zijn dissertatie geboden, heeft ons bovendien als resultaat opgeleverd, dat de algemeene trek van het Balische godsdienstige denken is (zelfs van de oudste geschriften), dat het alles in de magische sfeer neertrekt en een zeer geringe mate van samenhang en geslotenheid vertoont. *Daarom is het in de nabije toekomst weerloos uitgeleverd aan weer en wind van den modernen tijd met zijn uiterlijke en innerlijke invloeden.* Weerloos niet in den zin, dat het spoedig wordt weggevaagd, maar wel in dien, dat er weinig kans op hergeboorte lijkt.

De ongetwijfeld Hindoesche kleur van het Bali-

neesche leven is meer van cultureelen dan van godsdienstigen aard, ook al moeten wij ons bewust blijven dat hier onze scherpe Europeesche onderscheidingen niet geheel passen. De groote invloed der Hindoe-Javaansche literatuur, welker geliefdheid en bekendheid wij telkens gememoreerd hebben, en bovendien de uitwerking, welke het kaste-stelsel op de sociale waardeeringsnormen van het Balische volk heeft gehad, zijn als de eigenlijke veroorzakers van het Hindoesche stempel in het Balische leven aan te merken. Dat maakt Bali echter toch nog niet tot een Hindoesch land. Tagore's teleurstelling in 1927 is daarvoor het beste bewijs. Voor Tagore werd, wat dat betreft, de pelgrimstocht een ontnuchtering. Hij vond op Bali niet wat hij zocht, de echte Hindoesche sfeer. Dat kan niet alleen daardoor veroorzaakt zijn dat de volksgodsdienst op Bali zulk een groote plaats inneemt. Deze staat immers vrijwel buiten allen Hindoeschen invloed in den echten zin van dit woord. Tagore's omgang was voornamelijk met die kringen, die nog de dragers der Hindoesche traditie zijn, n.l. de vorsten met hun omgeving en de padanda's. Ook bij hen echter is de vermenging van den volksgodsdienst en Hindoesche elementen te vanzelfsprekend, dan dat men een duidelijk-uitgesproken Hindoesch karakter in ze kan gevoelen. Plannen, zooals die welke bij de Kirtya Liefrinck — Van der Tuuk op Tagore's suggestie in overweging geweest zijn, om door geschoolde Brahmanen uit Hindoestan Bali een Hindoeïstische renaissance te bereiden, zijn daarom kunstmatige en doodgeboren hersenspinsels. Men streeft op die wijze cultuurchemie na, welke een tegenspraak in zichzelve is.

Lekkerkerker spreekt van de „ongebroken kracht

van de diep-religieuze begrippen der Baliërs". Ik vraag hiertegenover rustig en weloverwogen, met verwijzing naar de uiteenzettingen boven: wat verstaat men eigenlijk onder diep-religieus? Ik heb door mijn bestudeering van Bali en mijn verblijf aldaar oprechte genegenheid leeren koesteren voor den Balinees als mensch en als drager van zulk een merkwaardig godsdienstig-maatschappelijk leven. Allerlei uitingen en vermogens van het Balische leven hebben mij in warme bewondering gebracht. Dit verhindert mij echter niet als mijn vaste overtuiging uit te spreken, dat het diepe religieuze leven van den Balinees een mythe is. Een geheel in religieuze vormen gehuld adat-leven is nog geen bewijs van diepe religiositeit. Ik ben eerder geneigd den levenslustigen het wereldsche zeer waardeerende, Balinees in religieus opzicht een oppervlakkig type te noemen. Spreekt men van de nog vrijwel ongebroken kracht van de religieus-gemotiveerde adat, iets dat Bali met alle „heidensche" volken van Indië gemeen heeft, dan kan men accoord gaan. Maar dat is een gansch andere zaak. Met „diep-religieuze begrippen" bedoelt een Europeaan iets heel anders dan wat Bali te aanschouwen geeft. Daarom wekt Lekkerkerker's formuleering, zij het dan ongewild, een verkeerde suggestie. Wat op Bali te constateeren valt, zijn geen „diep-religieuze begrippen" van krachtig en zuiver geestelijk-zedelijk gehalte zooals een Europeesch lezer zich dat nu eenmaal bij het spellen van die uitdrukking voorstelt, maar is de uit alle primitieve maatschappijen bekende verzadiging met gedachten — en gevoelsrelaties tot een onzichtbare wereld. Men moet eerst het karakter van die onzichtbare wereld en het karakter van de verhouding ermee, nader definieeren,

alvorens men oordeelen als diep-religieus etc. mag geven.

Hoe staat het nu met dat karakter op Bali? De onovertroffen beschrijver en waarnemer van Bali, Liefrinck, heeft ons blootgelegd, dat wat werkelijk leeft op Bali de oude volksgodsdienst is, in haar onlosmakelijke verstrengeling met het desa- en soebakleven. Uit zijn geschriften blijkt dat het echte godsdienstige leven van Bali wentelt om het winnen van goden en verzoenen van daemonen ter verzekering van goeden oogst, lang leven, gezondheid en verder geluk in deze wereld. Wij maakten boven reeds opmerkzaam op den „diesseitigen" trek van het Balische leven in zijn uitbundigheid, naast het „jenseitige" Hindoeïsme van de echte soort. In de zooeven gegeven omschrijving over goden en daemonen herkennen wij den overal onder primitieve volken voorkomenden annexeerenden vorm van godsdienst bij een agrarisch volk. Ondanks de relatie met de onzichtbare wereld gaat de innerlijke gerichtheid uit naar aardsch welzijn. De goden worden, op den keper beschouwd, niet *aanbeden* in den vollen zin, die het woord aanbidding heeft, zij worden *gebruikt*. Het is de onuitroeibare tendenz, die alle godsdienstige menschen van alle tijden en van alle godsdienstige ontwikkelingsstadia bedreigt en zoo menigmaal verleidt tot het denatureeren van de verhevenste godsdienstige beginselen en ervaringen. Op Bali werkt die tendenz zelfs door tot in de op zelfidentificatie met de hoogste godheid gerichte huisdienst van den padanda. Het goddelijke wordt hier, alle plechtige bijverschijnselen en bijindrukken ten spijt, gebruikt, m.a.w. de meest irreligieuze daad, die de mensch kan begaan. Dat dit zoo is, is niet specifiek Balisch.

Het komt voor in alle tijden en alle godsdiensten. Het is om een Bijbelsche uitdrukking te gebruiken, „de groote verleiding" der menschheid. De kernvraag tegenover deze situatie is dan ook slechts: bezit de godsdienst, waarbinnen dit gebeurt, in eigen wezen de volstrekt-vernietigende en wederbarende kritiek op deze „groote verleiding" of niet? En dan moet het antwoord voor Bali luiden: *neen*. In het Balineesche godsdienstige zijn vele door eenvoud, naïeveteit en zuiverheid ontroerende trekjes. Ieder, die een godsdienstig gemoed bezit, zal ze met dankbare vreugde opmerken. Opzettelijk zwijgen we hier, om de casuspositie voor Bali zoo gunstig mogelijk te maken, over den breeden, donkeren, daemonischen kant van het godsdienstig leven op Bali, die ethnologisch hoogst-interessant is, maar moreel vertroebelend en neertrekkend (59). Die ontroerende trekjes kunnen echter niets veranderen aan het feit, dat, godsdienstig gesproken, het Balische godsdienstige leven op aardsche „slamat" gericht is. M.a.w. de Balische religie is een vrijwel geheel willoos slachtoffer van de „groote verleiding". De fijnstbesnaarde en ernstigste Balineezen bekenden dat met droefheid, wanneer ik hun deze probleemstelling in vriendschappelijk onderhoud voorlegde.

Al hebben wij dus volgaarne alle waardeering voor den opbouw, de kleurigheid en het prachtige expressievermogen van dit begaafde volk op godsdienstig-maatschappelijk gebied, en al zouden wij, juist wij, de laatsten willen zijn om de schoone trekken over het hoofd te zien, de gerichtheid van het religieuze leven, in den echten zin van dit woord, is aardsch. Beminnelijke naïeveteit en bonte levenslust wisschen dit centrale feit niet uit.

Dit geldt dus het wijdvertakte en rijkgeschakeerde godsdiensige leven in verband met familie, desa, soebak, land en volk, die terecht door Lekkerkerker worden opgesomd als volledig betrokken daarin. Laat ons nu eens even zien naar het meer persoonlijke geestelijke leven, zooals het zich vertoont in het zoeken naar „kelepasan", in het „mebakti", d.i. het hulde brengen aan goden en geesten, in ascese etc. Aanstonds treft dan dat er in het Balineesche leven zoo weinig *zedelijk-godsdienstige spanning* te vinden is, het eenige waarbij een volk diep-ingezond blijven kan.

Om met de padanda's te beginnen. Naar algemeen uitgesproken opvatting, wacht een Brahmaan meestal tot middelbaren leeftijd met het worden van padanda, daar de „brata" (levensregel) voor een padanda theoretisch groote ingetogenheid op het gebied van spijzen, dranken, sexueel verkeer etc. eischt, en daartegen ziet men op (60). In de praktijk echter kiest men, eenmaal padanda geworden, vrijwel altijd den meest lakschen vorm van padandaschap en overtreedt bovendien nog geregeld duidelijke verboden, die in de lontar's beschreven zijn, b.v. hanengevechten bijwonen, visschen etc. Deze toestand dateert niet alleen van nu. Van Bloemen Waanders (61) zegt in 1856 reeds over Noord-Bali, dat de lust om padanda te worden bij de Brahmanen gering is wegens de vele ontberingen, die dat vereischt, n.l. de onthouding van runder- varkens- en kippenvleesch. Van de in hun „brata" toegestane spijzen genieten ze overvloedig. Van spiritualia waren ze niet afkeerig.

Dat het overal zoo met de padanda's gesteld is, behoeft geen indruk van minderwaardigheid of van gebrek aan invloed te wekken. Ook verhindert dit

niet dat de meeste padanda's aangename, welwillende menschen zijn. De padanda wordt door den Balinees om heel andere dingen gezocht dan om geestelijke of zedelijke kwaliteiten, ook al heeft blijkens het Uilenspiegelverhaal I Bungkeling (62) de gewone man een scherp oog voor gebreken als gebrek aan ernst, exploitatie van den eenvoudigen man door gebruikmaken van priesterlijk gezag, etc. De padanda is onmisbaar voorbidder, leverancier van „toja tirta", astroloog en schriftuitlegger. Zonder zijn tusschenkomst en medewerking kunnen de voornaamste levensgebeurtenissen niet zonder gevaar verloopen. Het punt, waarom het mij alleen te doen is bij de mededeeling van deze gegevens over de padanda's, is dat de godsdienstig-gewijden, die in hun „brata" nog een extra stimulans hebben, eigenlijk geen godsdienstig-zedelijke spanning kennen. Het zijn de conservatieve hoeders van een traditie, waarmee trouwens hun eigen aanzien staat en valt, onmisbare organen van magisch-mystischen aard, maar geen personen, van wie levende religieuze kracht uitgaat.

Doch zij niet alleen. Met weinig uitzonderingen is het met ieder ander zoo gesteld.

In den huistempel of den gemeenschappelijken tempel verricht men „mebakti", d.i. vereering der godheid. Ziet men een enkele of meerdere gestalten voor het tempelhuisje staan, drie maal een sembah makend, waarbij men telkens op sierlijke wijze een bloem laat vallen om het te beëindigen met het prevelen van een formule, dan zal ieder door de stijlvolle eenvoud en natuurlijkheid getroffen worden. En toch, als men nu tracht te tasten naar dieperen godsdienstigen inhoud, dan houdt men niet veel in de hand. Er is in de stijlvolle eenvoud een familiale

gemeenzaamheid, die niet voortspruit uit een krachtig gemeenschapsleven met God, maar uit het assimileeren van de godheid binnen de familie. De diepe distantie, die alleen ware aanbidding kan baren, de grens tusschen heilig en profaan is te weinig gemarkeerd. De geprevelde gebeden zijn, zooals ook niet anders te verwachten is, bekende stukken uit bekende gedichten (b.v. de gelofte van Poeroesada uit het gedicht, de Soetasoma, Ardjoena's huldiging van Çiwa) of korte formules als: titijang noenas rahajoe krajon, d.i. ik vraag heil. Men geeft gaarne toe, dat dit heil altijd in wereldschen zin bedoeld is. De sterke verbondenheid van het familieleven en desaleven met de vereering van geesten en goden met allerlei op hen betrekking hebbende gebruiken, kortom met den godsdienst, wordt door ons gemakkelijk te verheven gezien. Beziet men dit leven met het oog van den socioloog of cultuurbeschrijver, dan wordt men inderdaad door de sterk-godsdienstige kleur getroffen. Doet men dit echter met het oog van iemand, die naar ernstig, bewust godsdienstig leven zoekt, dan verandert de kijk. God en de goden bestaan dan eigenlijk om den mensch, niet de mensch om God. In de triomf van dit laatste en in het verlangen naar dien triomf is het waarlijk-godsdienstige gelegen.

Gelijk bij de Javanen het hoogste goed is het zoeken naar de kawroeh kasampoerman" (de volmaakte gnosis) is dat bij de Balineezen het streven naar de „kelepasan" (verlossing). Wat is „kelepasan"? Dat is het streven ter verkrijging daarvan, dat men niet meer geboren wordt (tan doemadi lagi). Dit beteekent: na den dood blijven verwijlen in den hemel van Indra of Çiwa, (Indraloka of Çiwaloka), een toestand van groot genot. Daartoe moet men een be-

paalden weg (brata) bewandelen, bestaande in het bestudeeren van bepaalde lontar's, de zoogenaamde „kamoksan-toetoer's", d.z. de verlossingsleeringen. Om die te mogen bestudeeren heeft men een zekere wijding noodig „mawinten" genaamd. Veel in zwang zijn daarbij als boeken, de verlossingsleeren, vervat in de Nawaroetji, de Anggastyaparwa, de Rwabhinéda etc. Men moet ze met het hart verstaan. Dit is alleen te bereiken door een leven van onthouding te leiden, in materieelen en moreelen zin. Men moet dan n.l. weinig eten, drinken en slapen, zich van allerlei spijs en drank geheel onthouden, de zonden van leugen, bedrog, speellust en verkeerde sexueele lust uitblusschen. Het teeken, dat men de „kelepasan" feitelijk bereikt heeft, is dat men zijn doodsuur vooruit weet.

In de praktijk echter komt dit kelepasan-zoeken zeer weinig voor. Men ziet het als ideaal, ja als eisch, is er als zoodanig met alle respect voor vervuld, maar gemoedelijk lachend zegt men: het is te moeilijk. Men spreekt er veel en graag over, maar belijdt gemoedelijk eigen gebrek aan lust tot werkelijk najagen. Want men *geniet* het leven gaarne in zijn gewone genietingen. Ook hier dus spanning, noch spankracht.

Werkelijk beoefenen van ascese, met de volharding en doelbewustheid, die daarbij behooren, komt op Bali weinig voor. Ook hier verontschuldigt men zich met de moeilijkheid ervan. Tempak siring met zijn kluizenarijen en oude berichten wijzen erop, dat dit vroeger eenigszins anders geweest moet zijn.

De teleurstellende conclusie, waartoe men, speurend en zoekend naar diep geestelijk leven komt, is dat er op Bali geen hunkeren en steigeren van het

gemoed naar de hoogste goederen des levens is. Er is bijna geen echte godsdienstige ernst, omdat er geen godsdienstige persoonlijkheid is. Niet de waarheid is het hoogste goed, waarnaar gehunkerd wordt, maar de magische krachtsversterking.

Thans zijn we zoover, dat we „de ongebroken kracht" van de diep=religieuze begrippen, waarover Lekkerkerker schrijft, kunnen bezien. Van onze overtuiging, dat de echte Balineesche maatschappij als godsdienstig=sociaal complex een zeer hecht karakter heeft, hebben wij boven herhaaldelijk doen blijken. De redenen van die hechtheid zijn eveneens besproken. In Lekkerkerker's redeneering is waarschijnlijk niet aan de interpretatie van „diep=religieus" gedacht, zooals ik die gegeven heb. Daar is de innige verbondenheid van adat en godsdienstige gebruiken en ceremoniën bedoeld.

Of men thans echter nog zonder restrictie van „ongebroken kracht" mag spreken, is aan gerechtvaardigden twijfel onderhevig. Ik verwijs daartoe naar wat medegedeeld en betoogd werd in het tweede hoofstuk over: Bali en zijn aanraking met het N. I. Gouvernement. We hebben daar met concrete voorbeelden de ondermijnende krachten geïllustreerd, die aan het werk zijn, op elk gebied. Het is hier de plaats om nog eenige aanvullende opmerkingen te geven.

Dr. Goris heeft in een artikel in het Soerabaja'sch Handelsblad van 4 Augustus 1932 de stelling bestreden, dat men op Bali van stervende goden kan spreken. Hij bestrijdt dat men zou kunnen zeggen, dat *de* Baliër, dat *het* volk zich van den godsdienst afkeert. Men kan hem in deze bestrijding rustig gelijk geven, en toch van meening met hem verschillen in de beoordeeling der situatie. Om zijn op zichzelf

juiste stelling waar te maken, wijst hij op de volgende dingen. Overal kan men op Bali tempels zien opbouwen en herstellen. De hier en daar voorkomende neiging om de zoo kostbare lijkverbrandingen goedkooper te maken, is een verstandige hervormingsmaatregel. De jeugd zoekt naar verheldering over eigen godsdienst. Voor welgeslaagde ondernemingen als b.v. de tocht van de Balische dansers naar Parijs geeft men dankfeesten. De godsdienstige feesten, processiën, lijkverbrandingen, dansuitvoeringen etc. worden nog met entrain gevierd. De schilder- en houtsnijkunst is nog in vollen bloei. De „Paroeman Radja" (vorstenraad) heeft den aanleg van een weg naar het nationale heiligdom te Besakih ter hand genomen. Er is allerwegen verandering in den zin van herbezinning, renaissance.

Ik gevoel, èn uit respect voor de feiten èn uit respect voor de deskundigheid van den schrijver, niet de minste lust op dit alles iets af te dingen. Ik wil er integendeel nog gaarne wat bijvoegen. Van Karang Asem beginnend is men hier en daar bezig om zoogenaamde „sekeha wirema" op te richten, d.z. vereenigingen ter beoefening der Hindoe-Javaansch-Balineesche letterkunde, met het doel om den band met de eigen cultuur te versterken. De poenggawa van Kediri, een ernstig, degelijk man, heeft te Bandjar Anjar een schooltje opgericht en onder de leiding van den padanda van Moenggoe geplaatst. Op dat schooltje, bezocht door ouden en jongen, wordt men in de voorschriften van de lontar's ingeleid. Door kleine geschriften en toespraken is hij in dezelfde richting werkzaam, al sinds 15 jaar. Hij wil op deze wijze de menschen meer tot nadenken brengen, ze leeren om hun verstand te gebruiken tot be-

vordering van hun geestelijke en stoffelijke welvaart, de adat in stand te houden en de godsdienstplichten waar te nemen, zooals ze in de lontars beschreven staan. De luxueuse pracht, waarmee ze nu vooral uit sociale competitiezicht bedreven wordt, wil hij aldus bestrijden. Zijn programma zou men dus kunnen formuleeren met de leus: terug naar de lontars.

Zoo zou er nog wel het één en ander te noemen zijn. Ik houd mij overtuigd dat men in de toekomst nog wel meer zal hooren van verspreide en georganiseerde hervormingsbeweginkjes. Dat is eenvoudig de reactie op het fermentatieproces, dat door de aanraking met de buitenwereld in gang gekomen is.

Met al deze verschijnselen, aan de hand en in navolging van Dr. Goris, te registreeren, hebben wij den toestand echter nog niet *gepeild*. En op peilen komt het aan.

Dat muziek, dans, teekenkunst, beeld en bouwkunst bij dit begaafde volk nog springlevend zijn, wie zou het ontkennen? En wie zich genoopt zou voelen dit te ontkennen, zou het, in het algemeen gesproken, met smart behooren te doen, want veel onvermengde schoonheid is hierin opgetast. Toch zijn er hier en daar ook wel beginnende teekenen van verval en smaakbederf op te merken. De in het tweede hoofdstuk geschetste ondermijnende werkingen zullen op dat gebied steeds merkbaarder sporen nalaten, *want de artistieke vormkracht en vormlust op Bali is in niet geringe mate onlosmakelijk verbonden aan den gesloten toestand der maatschappij*. Deze gesloten toestand nu wordt langzaam, maar zeker gehavend door het moderne verkeer, de verzwakking der desaverhoudingen, het onderwijs, de nieuwe verlangens en mogelijkheden, die het contact met de buiten-

wereld schept. Men zal althans in de toekomst met een voortgaande achteruitgang van de Balische kunst rekening moeten houden.

Dat tempels hersteld en herbouwd worden is een feit, maar het is goed erbij te bedenken, dat naar het getuigenis van verstandige Baliërs, in heel veel gevallen niet aan de poera's gewerkt wordt uit innerlijke overtuiging, maar uit het in die omgeving volkomen normale gevoel van de desa-eenheid niet te willen verstoren. De Heer Ritman merkt in zijn artikelen in het Bataviaasch Nieuwsblad nuchter op naar aanleiding van een zekere opleving van tempelbouw en kunsthandwerk: „De meest prozaïsche verklaring van deze opleving is waarschijnlijk de juiste. Deze, dat de Baliër geen geld meer heeft voor wereldsch vermaak en zich thans wendt tot de dingen, waarmee zijn hand van ouds vertrouwd was. Daarnaast speelt *wellicht* de gedachte, dat de crisis, die op Bali zwaar drukt, een straf is voor de verwaarloozing der goden in een tijd toen vroolijker zaken dan de dienst der bovennatuurlijke machten gemakkelijk binnen zijn bereik kwamen, een rol." Hij waarschuwt er dan ook tegen om hier dadelijk van een Balineesche renaissance en revival te spreken. Wie ter zake kundig is, zal niet durven beweren dat het initiatief tot aanleg van den weg naar den tempel te Besakih uit religieuze bezieling bij de vorsten voortkomt. Reëel bezien, vanuit de eigen sociale werkelijkheid van Bali komt het voort uit normaal en welbegrepen eigenbelang. De adat-positie der vorsten (niet die, welke ons Gouvernement ze geeft) is onlosmakelijk verbonden met de Hindoe-Balische cultuur. Ze zijn de natuurlijke en daarom te aanvaarden tegenstanders van elke diep-ingrijpende geestelijke

verandering.

De veel besproken, maar nog sporadisch-voorkomende vereenvoudiging der lijkverbranding is een daad van zelfbehoud, die van verstand getuigt. Ze is een symptoom van de onrust die bij vele nadenkenden het gemoed bevangt, dat de excessieve onkosten, die deze sociaal-godsdienstige ritus volgens den adat eischt, den Balischen godsdienst in discrediet zou kunnen brengen. M.a.w. ze is dus een bewijs van het begrijpelijke streven de binding aan de adat-orde te bestendigen. Bovendien is het maar zeer ten deele een godsdienstige kwestie. Door deze vereenvoudiging strijdt men niet, en wil men ook niet in de eerste plaats strijden tegen *verbastering* van den godsdienst, maar tegen een heillooze en kinderlijke rivaliteit in sociaal aanzien, welke men door die luxueuze praestaties verwerft. Het gevoel van piëteit voor den overledene speelt er ook doorheen, maar het echt-inheemsche niet „maloe" willen worden, is toch de hoofdzaak. Een sprekend voorbeeld daarvan is, dat in het Noorden, waar de niet-kaste leden (dus het grootste deel des volks) altijd een vrijer en zelfbewuster positie dan in het Zuiden hebben gehad, trachten uit te blinken door kostbare lijkverbrandingsfeesten, daar ze willen laten zien dat ze voor de triwangsa niet behoeven onder te doen.

De poenggawa van Kediri (Tabanan) bovengenoemd, beklaagt zich dat hij in zijn streven vrijwel alleen staat en dat de jeugd hem niet steunt. Men kan dit toeschrijven aan het voorloopig nog geringe vermogen om in wijder verband iets, dat buiten de adatverrichtingen valt, in samenwerking te doen. Om de billijkheid van beoordeeling moet die mogelijkheid genoemd worden, maar in elk geval blijkt uit de

klacht van den poenggawa, dat men althans op het moment geen recht heeft aan deze miniatuur=bewe= ginkjes de beteekenis van vernieuwing toe te kennen.

De padanda's, die naar hun positie de leiders naar religieuze vernieuwing zouden moeten zijn, bekom= meren zich om de toekomst niet. Bij de meesten treft men zelfs geen vleugje besef aan, dat de Balische maatschappij door onderaardsche rommelingen be= wogen wordt. Ze staan nog steeds op het standpunt, dat men zijn wijsheid als een kostbaar en voordeelig geheim voor zich moet houden. De schare is en blijft de schare, die de wet niet kent.

De jeugd wordt wel degelijk in toenemende mate onverschillig voor den poeradienst. Ze vinden den godsdienst duur en verward. Hun moderne ontwikke= ling doet het verlangen naar meer helderheid ont= staan. Vandaar hun kritiek op de duisterheid. Nu kan men met Goris bij een zeker deel der jeugd toe= name van godsdienstige belangstelling poneeren. Ik wil dat gaarne doen. Doch ook hier moet een zeer gewichtige restrictie volgen. Die belangstelling is vrijwel geheel *intellectueele* belangstelling, geen vrucht van *zielenood*, en alleen dat laatste heeft rege= nereerende beteekenis. Men wil verheldering, uit de natuurlijke zucht om, nu men in de diepte van het voorvaderlijke leven losraakt, er toch aan verbonden te blijven. Het schijnkarakter van het zoogenaamde Balische syncretisme, dat wij boven ontleed hebben en dat eigenlijk een primitieve amalgameering van magico=mysticisme van verschillende *geografische* herkomst is, kan ons den schijn voortooveren dat de bespiegelende „intellectueel" en de een= voudige desadynamist of animist op denzelfden bodem staan. Die schijn wordt ook nog inder=

daad voorgetooverd. Ze is gelijk de Maya der Hindoes. In werkelijkheid is het niet anders als onontwikkeld geestelijk besef, dat den strijd om waarheid en licht nog niet gekend heeft. Deze schijn is dus geen kracht, zij is hoogstens een voorloopige toevlucht voor het begeerde gevoel van continuïteit met het verleden. Ze zal zóólang een toevlucht blij-ven als de Balineezen niet ontwaken tot werkelijken, godsdienstigen levensernst. Zoolang ook zullen zulke Balische „intellectueelen" op het standpunt kunnen blijven staan, dat ik hier en daar aantrof, n.l. ze zien den godsdienst van het volk, respecteeren dien, maar staan er boven en beschouwen zichzelf als dragers van dieper inzicht. Dit standpunt zou door zijn rus-tige evenwichtigheid kunnen treffen, ware het niet, dat het te snel, te strijdloos veroverd is. Of meent men soms, dat tegen alle leering van geschiedenis en psychologie in, alleen Bali religieuze vernieuwing en versterking zal beleven zonder profetische worste-ling van persoonlijkheden, die door de verschrikking van den levensnood van zichzelf en de wereld heen den juichtoon der godsdienstige verzekerdheid vin-den? Is het ooit in de geschiedenis gebeurd, dat de placide harmoniseerder en beschouwer de heraut van een godsdienstige vernieuwing werd? Men mag deze vragen gerust met een nadrukkelijk „neen" beant-woorden. Innerlijke vernieuwingen en renaissances zijn nu eenmaal geen studeerkamergebeursels „wo sich die Sachen im harten Raume nicht stoszen".

Hiermede is echter nog niet eens alles gezegd. Wij hebben in het hoofdstuk over den godsdienst reeds trachten aan te toonen, dat de ware godsdienst van Bali de volksgodsdienst is en dat die volksgodsdienst alleen maar krachtig en lenig kan functioneeren, zoo-

lang de maatschappij een beslotene, in afzondering levende is. Tegenover de ondermijningstendenzen van den modernen tijd kan, omdat met die tendenzen de doorbreking der geslotenheid gegeven is, alleen maar van een aanpassing van dien volksgodsdienst gesproken worden in dien zin, dat die godsdienst gaat kwijnen. In dat verband is de oplevende belangstelling van de jeugd voor den godsdienst en voor verdieping, zelfs al ware ze tien maal sterker en verbreider dan ze is, voor een herleving en regeneratie van den volksgodsdienst van zeer bedenkelijke beteekenis. Immers de jeugd vertoont een steeds toenemende afkeer van den cultus, terwijl het toch wel duidelijk is dat *de volksgodsdienst met den cultus staat en valt.* Naar de mate dat de deelname aan en het oprecht vertrouwen in de beteekenis van den cultus taant, in die mate is de Balische volksgodsdienst op weg, niet naar den geheelen ondergang, want eeuwenoude dingen verdwijnen langzaam, maar naar een zieltogend bestaan.

Daarom, al is er geen sprake van „stervende goden" en al is alles naar het uiterlijk nog perfect in orde, men mag toch zeggen, dat de bijl alreede aan den wortel van den boom ligt. Hoe lang het zal duren tot de boom valt en totaal verdord is, daarover heeft geen mensch iets te zeggen. Aan het onbewuste gevoel voor deze verandering in de geestelijke atmosfeer schrijf ik het verschijnsel toe, dat men wel degelijk bij velen op innerlijke verwarring en heimelijk ongeloof in de kracht van eigen religie stoot.

Ik kan dit heele betoog misschien het best samenvatten door een gedeelte van een gesprek met een zeer intelligent Balinees mede te deelen. Het luidde aldus: De groote poerafeesten en lijkverbrandingen,

die den toerist doen uitroepen: wat een godsdienstig volk! zijn misleidend. Het zijn vormen en concurrentievormen in sociaal aanzien. De mannen bezoeken de poera's vrijwel niet. Thuis doen ze zelden aan „mebakti". Men denkt aan het materieele. De godsdienstige naturen zoeken bevrediging bij de „toetoer's" (zie boven), maar zijn vrijwel onverschillig voor de poera's. Hun grootste belangstelling geldt nog de „sanggah kamoelan", m.a.w. de storm van den nieuwen tijd dringt terug tot de voorouderverееring, die onuitroeibaar in het hart verankerd is.

Het respect voor de padanda's neemt af. De jeugd wil onderwijs in den godsdienst, maar de padanda's hebben daartegen bezwaren. Bovendien daalt het prestige van den padanda, omdat hij niets blijkt te weten van de nieuwe kennis, die de jeugd b.v. uit de Bhagawadgita opdoet.

Al het gezegde overziende kan men m.i. met recht de vraag stellen of er bij diepere peiling nog wel aanleiding bestaat om zonder restrictie van de „ongebroken kracht" te spreken.

Een illustratie daarvan is juist het gewillige gehoor, dat het Christendom in Z. en N. Bali vindt. Men vergelijke deze gebeurtenissen slechts met de toestanden tijdens Van Eck. Toen volstrekte ontoegankelijkheid, thans openheid in zulk een korten tijd dat een verstandig en ernstig zendeling hier alleen maar met voorzichtigheid zou willen optreden om streng tusschen geestelijke en ongeestelijke oorzaken te onderscheiden. Deze openheid is echter, òf ze nu geestelijke of ongeestelijke motieven heeft, een teeken dat de „ongebroken" kracht van het godsdienstig adatverband aan het verzwakken is en dat is het punt, waarom het tegen de verdedigers dier ongebroken

kracht gaat. Er zijn dubieuze elementen onder deze menschen, maar er zijn er ook, die ongemak en moeite, hun om hun nieuwe overtuiging aangedaan, met geduld verdragen. Eén der ontwikkeldste Balineezen, die mij ongevraagd een weinig rooskleurige schets van Bali's godsdienstigen toestand gaf, voegde er aan toe: wanneer hier zendelingen komen, die met tact optreden, zullen ze ongetwijfeld in allerlei kringen gehoor vinden.

Thans is de baan eenigszins vrijgemaakt om over de rechtmatigheid van *Zending* op Bali te spreken. Gaarne ga ik nog een stap verder en spreek van urgentie. Om misverstand en het opwekken van niet op de feiten gegronde verwachtingen te vermijden, moeten we eerst eenige dingen vaststellen. De rechtmatigheid en urgentie van zending wordt, zooals ook al wel duidelijk is uit mijn heele betoog, niet bepleit op grond van het argument, dat Bali rijp is voor het Christendom. Een dagbladcorrespondent, dien ik nooit gezien en nooit gesproken heb, daar ik met geen enkelen journalist aanraking heb gehad, heeft mij die woorden in den mond gegeven. Aneta heeft gezorgd dat het wereldkundig werd. Naar mijn bescheiden meening is geen enkel volk ter wereld ooit rijp voor het Christendom. Bali ook niet. Het resultaat van mijn betoog is dat we met een godsdienstig-sociale gemeenschap te maken hebben van zeer varieerende onderdeelen, die nog sterk en levend functioneert. Er zijn alleen teekenen, die op een *zeer waarschijnlijke verzwakking* wijzen. Christendom en Zending hebben trouwens als voorwaarde geen behoefte aan een maatschappij, die een puinhoop in wording zou zijn. Eerder aan het tegendeel. Een tweede

resultaat is, dat Bali weinig diep godsdienstig leven en strijden kent. Men zou het eerder als een argument kunnen gebruiken contra de „rijpheid", althans in de beteekenis waarin dat woord in dit verband pleegt gebruikt te worden. Als wijzigende aanvulling op die leemte in het Balische leven, valt te wijzen op de verborgen onrust over eigen geestelijke toekomst en de bereidheid om naar iets anders te luisteren. Menige geest is open, ook al zit hij bewust of onbewust met duizend draden aan de oude omgeving vast. De sterkte van die verbondenheid zou hem zelf eerst bewust worden als hij een keuze moest doen. Zulke dingen moet men zich helder indenken.

Het gebeurde in Mengwi is ook niet het hoofdargument voor het entameeren van Zendingswerk op Bali. Op zichzelf is, gelijk reeds gezegd, het heel belangrijk, als men de boven beschreven decepties van vroeger Zendingswerk daarnaast plaatst, dat thans na een korte en oppervlakkige aanraking met het Christendom door middel van een Chineeschen pandita, die zich niet eens rechtstreeks tot de Balineezen kon wenden, omdat hij alleen maar toelating had voor de Chineezen, in korten tijd een aantal Balineezen Christen wil worden. Dat is op zichzelf al een symptoom dat er diepgaande ondergrondsche veranderingen op Bali plaats hebben. Het is het zooveelste bewijs, dat de telkens door my geciteerde zinsnede van Lekkerkerker met zeer kritisch oog gelezen moet worden. Wat tien jaar geleden misschien nog gold, geldt nu niet meer. Die Christen-Baliërs, gedeeltelijk gedoopt, gedeeltelijk belangstellend, zijn voornamelijk te vinden in het Mengwische, in de desa's Abean Basa, Boedoeg, Rontal-rontal, Daloeng en Kabakaba (in Tabanan). Hier en daar vindt men nog meer

belangstellenden, in het Noorden en Zuiden, die tengevolge van familierelaties of door ontmoetingen contact met de Christelijke verkondiging verkregen hebben. Er zijn thans in het geheel een 100-tal gedoopten, terwijl het aantal dergenen, die zich aan het Christendom op de een of andere wijze verbonden achten, een 150-tal beloopt. Precies is dit niet te zeggen. Onverwachts duikt het Christendom soms ergens op en vermeerdert het getal der belangstellenden. Tengevolge van desamoeilijkheden of andere aanvechtingen vallen er ook zoo nu en dan weer af. In Mei gaven zelfs een 11-tal mannen uit Daloeng en Gadji officieel aan den Tjikorda van Badoeng te kennen, dat ze na samenspreking met hun desagenooten besloten hadden tot hun oorspronkelijken godsdienst terug te keeren.

Eigen onderzoek en inlichting van anderen leerden mij dat er onder deze menschen, vooral onder de jongeren, goede elementen zijn, die weten wat zij gedaan hebben, omdat ze naar diepere bevrediging zochten. Het is echter ook duidelijk dat verschillende elementen om bijredenen van allerlei aard zijn meegegaan. Dat van deze elementen er zullen terugvallen is te verwachten.

Het uiterst gewichtige van Mengwi is, dat het een symptoom is van de wijziging in de diepte van het Balische leven, en dat naar christelijk besef God zelf er de kwestie van Zending op Bali door aan de orde stelt. We mogen de Christian Missionary Alliance, die ongezocht het providentieele instrument daartoe werd, daarom zeer dankbaar zijn.

De beteekenis van het Mengwi'sche geval is dus, dat het de aanleiding is tot de onontwijkbare vraag: Zal er weer zending op Bali zijn? Deze menschen

zelf hebben door het feit van hun bestaan en door hun aantal recht op geestelijke verzorging, die hun, zoolang Bali gesloten blijft voor Zending, niet behoorlijk ten deel kan vallen. Wat op zulk een merkwaardige, ongedachte wijze ontstond, mag, ondanks al de gewone zeer menschelijke bijmengselen ervan, niet aan zijn lot overgelaten worden. Dat zou een negeeren zijn van een duidelijke providentieele vingerwijzing. Geen christelijk geweten heeft daarbij rust.

Echter, ik herhaal nog eens, deze gebeurtenis is aanleiding. De rechtmatigheid van Zending op Bali is gebaseerd op de van alles onafhankelijke universeele verplichting van de Christelijke Kerk tegenover de wereld om in den naam van Christus het Evangelie te verkondigen. De urgentie van Zending op Bali volgt m.i. uit het geheel van mijn betoog. Die urgentie wordt onderstreept door de als een teeken aandoende gebeurtenissen in Mengwi. Mijn geheele betoog over de invloeden, die de Nederlandsche occupatie ontketend heeft, en over den godsdienstigen toestand van Bali tendeert daarheen, dat Bali wezenlijke behoefte heeft aan een instantie, die weloverlegd geestelijk-zedelijk en opvoedend werkzaam wil zijn. In de Balische wereld zooals ze nu reilt en zeilt, doen zich geen krachten voor, die een aanpassing aan de komende verschuivingen voorspellen, *welke uitloopt op een vernieuwde en versterkte maatschappij*. Met voorbeelden en analyses heb ik trachten duidelijk te maken dat de waarschijnlijkheid in de tegenovergestelde richting wijst. Veeleer is n.l. een verminkte maatschappij met een verdorrend leven op elk gebied in zicht. Die wezenlijke behoefte aan een met liefde en overgave leidende instantie, wordt subjectief nog

weinig op Bali gevoeld. Mijn korte verblijf geeft me althans nog geen recht het tegendeel te beweren. Objectief is die behoefte m.i. aanwezig. Ik zou al het reeds gezegde slechts moeten overzeggen om dat te demonstreeren.

Mijn bedoeling is natuurlijk niet om te zeggen, dat op deze objectief bestaande behoefte het recht der Zending rust. Dat rust alleen op het goddelijk voorrecht naar het voorbeeld der Apostelen „de groote daden Gods" te verkondigen. Die behoefte schept echter de plicht tot verantwoordelijkheid voor de toekomst van een volk, dat steeds meer benard zal worden. Tevens geeft ze het recht om, met volle inachtneming van de nuchtere constateeringen over de nog bestaande hechtheid van het godsdienstig-sociale leven en over de weinige echt-religieuze diepte, om op belangrijk en vruchtbaar Zendingswerk te hopen. Hier wordt het juist een dankbaar te begroeten geschenk, dat de Balische maatschappij nog niet in staat van verval verkeert, dat ze een eigen leven heeft, overrijk aan expressievermogen. Daarin den weg te zoeken, daaruit met liefde de instrumenten te vormen voor een levende uitdrukking van het Christendom in woord, gehoor en daad, met vermijding van kunstmatige museumtendenzen, is voor een zendeling een benijdbare taak.

Het Balineesche volk is een beminnelijk, open, intelligent volk. Men behoeft er slechts korten tijd onder te vertoeven om reeds een diepe sympathie te gevoelen. Het alfabetisme bedroeg reeds in de vijftiger jaren der vorige eeuw 50 % (63) onder de mannen en 1/6 der vrouwen, in Noord-Bali. Het is een volk vol natuurlijke vitaliteit en artistiek zeer begaafd. Daarin en in nog veel meer is prachtig materi-

aal geboden voor toegewijd werk.

In de discussie en polemiek, die over het wel of niet wenschelijke van Zending op Bali is losgebroken, wordt Bali steeds meer voorgesteld als een onaantastbaar heiligdom. Het wordt als heiligschennis gevoeld om Zending en Missie toe te laten. Zulke tegenstanders te trachten te overtuigen is vrijwel uitzichtloos. Ik voed mij dan ook niet met den waan, dat door dit boekje te bereiken. De eenige hoop, die ik in dit verband koester, is materiaal bijeengebracht te hebben om duidelijk te maken, dat er op Bali zelf tegenover de vele factoren, die de toestanden daar wijzigen weinig of geen elementen aan te wijzen zijn, die op een godsdienstige vernieuwing van binnen uit wijzen. Het kleurige, het 't oog streelende gewaad, waarin de cultus zich onwedersprekelijk kleedt, mag niet voorbij doen zien, dat voor een groot deel der Balineezen het godsdienstig leven zich afspeelt binnen het raam van desa-culten, die geen wijder horizont hebben dan de zich om goden- en geesten-vereering bewegende godsdienstigheid van andere „heidensche" volken. Tegenover den stillen, ondermijnenden invloed, die er van het contact met de buitenwereld en het in allerlei vormen doordringen dier buitenwereld, uitgaat, toonen zulke godsdiensten geen actieven weerstand, welke noodig is voor vernieuwing en verjonging, hoogstens passieven. Uit de hervormingsdrang zich, zooals b.v. in enkele gevallen door een groote vereenvoudiging van de lijkverbranding, in een „verstandige" versobering van den duren cultus, dan zal dat op den duur twee gevolgen hebben. Ten eerste voor een volk, welks godsdienstigheid zich bij uitstek uit in den cultus, beteekent een dergelijke versobering, als zij niet voortkomt uit een

geheel-nieuwe geestelijk-zedelijke oriënteering, verschrompeling van godsdienstig besef. Ten tweede heeft ze vanzelfsprekend tot gevolg een sterke vermindering van de cultureele uitingskracht en uitingspracht van de Baliërs, datgene dus waarom ze juist zoo de aandacht trekken. Rationaliseering van godsdienstig leven heeft nooit verdieping en versterking ten gevolge, maar steeds vervlakking, innerlijk en uiterlijk.

De hoogere lagen van het godsdienstig leven op Bali zijn, naar ik heb trachten aan te toonen, te veel blijven steken in magie dan dat men daar met recht en reden een uitgangspunt voor wijd om zich grijpende vernieuwing mag verwachten. Het conservatisme der officieele godsdienstige leiders, de padanda's en de behoefte naar verheldering over godsdienstige zaken bij de jongeren geven evenmin het recht om van vernieuwing of renaissance te spreken. Om dat tot stand te brengen zijn godsdienstige persoonlijkheden van zeer bijzonder kaliber noodig. Dat aftakeling en ontluistering voor Bali in de toekomst te wachten staan, is daarom zeer waarschijnlijk. Het is daarom niet juist om de Bali-kwestie in het licht van de tegenstelling te zetten: handhaving en bescherming der Balische cultuur of vernietiging der Balische cultuur door de Zending. Dit wordt niet gezegd om de Zending met de rol te bekleeden van redster der Balische cultuur. Dat kan en mag haar doel niet zijn. Zij wil het Evangelie prediken en aan de geestelijke en zedelijke grondslagen werken. Daarbij zal ernstig ernaar gestreefd moeten worden om een Balische uitdrukking voor het Christendom te vinden.

Men eischt van de Regeering, dat ze welbewust als beschermster optreedt van de Balische cultuur om

de hechte godsdienstig-maatschappelijke organisatie op dat eiland. Dat is een taak, die een Regeering onmogelijk op zich kan en mag nemen, daar ze zich geen partij kan stellen in zaken van den godsdienst. Het befaamde artikel 177 van het Regeeringsreglement is een abnormaliteit, daar het op deze wijze gehanteerd een flagrante onrechtvaardigheid wordt tegen het Christendom. De Regeering heeft èn door haar openlegging van Bali voor het wereldverkeer èn door haar eigen maatregelen zelf den weg gebaand voor alle mogelijke invloeden, die de geslotenheid van Bali doorbreken. De ondermijning van het kastenstelsel, dat voor het Hindoe-Balinisme zoo kenmerkend is, bevordert ze b.v. door haar eigen maatregelen. Waar men de onvermijdelijkheid van het binnendringen van alle andere invloeden rustig erkent, heeft men ook de onvermijdelijkheid van het binnenkomen van het Christendom te accepteeren. De Regeering zou speciaal door het weren van het Christendom met één der fundamenteelste beginselen van haar beleid, n.l. de vrijheid van godsdienst in strijd komen. Ook Mohammedaansche propaganda zou dan voor Bali expresselijk verboden moeten worden. Begeeft de Regeering zich op dezen weg, dan maakt zij zich tot een arbiter op het gebied van wereldbeschouwingen en tot een orgaan, dat op grond van hoogere wijsheid het moment vaststelt, waarop een volk wèl of niet geschikt is om met een anderen godsdienst kennis te maken en daartegenover zijn houding te bepalen. Waar vandaan haalt zij de maatstaf om vast te stellen, wanneer dat moment wèl is aangebroken? Geen verstandige Regeering zal dat op zich nemen en geen enkele groep, die kracht tot uitbreiding en getuigen vertoont, kan zich aan een

dergelijke, aan een Regeering niet toekomende, functie onderwerpen. Om des gewetens wil niet en om de billijkheid niet. Waar de Regeering vanzelfsprekend het tourisme b.v. toelaat, dat den godsdienst der Balineezen tot een kijkspel verlaagt, is het onaanvaardbaar, dat het Christendom, dat het beste van Europa representeert, kunstmatig verre wordt gehouden. Daarenboven, gelijk reeds gezegd is, het Christendom dringt door en zal blijven doordringen. Het is voor Bali zelf van veel grooter waarde dat het mèt leiding dan zonder leiding zich verbreidt. Een „wilde" uitbreiding is èn voor Bali èn voor het Christendom schadelijk, daar aldus werkelijk opbouwend werk, dat in sympathie voor het volk in kwestie verricht wordt, onmogelijk wordt gemaakt.

Waar velen zulk een groot vertrouwen hebben in de levenskracht van den Balischen godsdienst, is er voor hen allerminst reden om een op den proef stellen dier levenskracht te vreezen. Het leven der volken wordt bepaald door uitwisseling en door innerlijke en uiterlijke beïnvloeding op elkaar. Dat geschiedt bijzonderlijk in dezen tijd op groote schaal. De heele wereld is daardoor in gisting. In dat verband is isolatie-politiek ten aanzien van één bepaald stukje dezer wereld volkomen in strijd met den loop der dingen. De afgeslotenheid is verbroken, voor immer. Het Christendom zal een volk als de Balineezen door zijn aanwezigheid en zijn prediking tot meerder geestelijk zelfbewustzijn prikkelen, hetgeen het eigen leven, zoo het werkelijk pit en kracht bezit, dieper bezien slechts ten goede kan komen. Geestelijke ernst en geestelijke spanning bereiden conflicten, maar tevens verdieping en rijping. Menig nadenkend Balinees, die de veranderingen bepeinst, die in het Bali-

sche leven gekomen zijn en nog zullen komen, vindt het in zijn hart zonderling dat de Regeering alleen het Christendom buitensluit. Er zijn er, die er door gekwetst zijn in hun gevoel van eigenwaarde en die in de prediking van het Christendom een gelegenheid voor Bali zien om tot zelfherziening te komen. Zij willen het lot en de taak, waarvoor de gang der historie Bali plaatst, niet ontloopen, maar die op zich nemen. Niet aan de redding of het behoud van de Balische cultuur hangt de toekomst van dit volk. Culturen zijn historische verschijningsvormen, die door innerlijke en uiterlijke oorzaken onafhankelijk van willekeurige menschelijke beschikking, hun weg van vorming en vervorming gaan. De toekomst van dit volk hangt aan den ernst en de zielekracht, die het in den levensnood toont. De ernstige prediking van het Christendom wil de menschen met die diepste levensvragen confronteeren. Voor Bali kan, evenmin als voor elk ander levend volk, het ideaal niet liggen in door kunstmatige en op den duur niet te handhaven bescherming van zijn rust en stabiliteit, maar in het strijdend en levend verwerken van wat de bovenredelijke leiding der geschiedenis beschikt.

GECITEERDE LITERATUUR

(1) Vgl. Literatuur overzicht „Bali en Lombok" van het Bali-Instituut, passim. C. Lekkerkerker: De geschiedenis der Christelijke Zending onder de Baliërs. Indische Gids 1919. p. 835 v.v. waaraan zeer veel feitelijks ontleend is.

(2) Zie Bijdragen K.I. 1856.

(3) Valentijn schat zelfs 1 millioen inwoners in zijn tijd.

(4) Vgl. Dr. F. de Haan: Oud-Batavia. Dl. I. p. 477 v.v.

(5) Dr. van Hoëvell publiceerde in het T. N. I. 20e jg. 1858, dl. I p. 193 v.v. de Hollandsche vertaling van Medhurst's Engelsche verslag. Medhurst was als zendeling een type als ambtenaren als Crawfurd, Leyden e.d. waren, n.l. begaafd met een helder intellect, vol wetensdorst, energiek en veelzijdig van activiteit. Hij richtte na aankomst in Batavia een drukkerij op, waar in Europeesche talen, Chineesch, Javaansch en Maleisch gedrukt werd. Hij is de stichter van de Engelsche gemeente en het kerkerf dier gemeente in Batavia, de oprichter van het bekende Parapatan-Weeshuis. Hij ontwikkelde een veelzijdige werkzaamheid op literair en onderwijs gebied. Hij herzag met Ds. Lenting (de eerste in 1816 na het Herstel weer in Indië gearriveerde predikant) samen de z.g.n. Soerabajasche vertaling van het N. T. Hij was één der eerste Sinologen, kende Japansch en Koreaansch en schreef over het Favorlangsch. Vgl. S. Coolsma: De Zendingseeuw p. 65, 293; en de Encyclopaedie van N. I. 2e dr., S. v. Medhurst.

(6) In 1847 maakte hij zelf een studiereis naar Bali, vertoefde bij den Deenschen koopman-avonturier Mads Lange, en bestudeerde Bali onder leiding van den daar eveneens verblijfhoudenden R. H. T. Friederich, die door v. Hoëvell's invloed dit Balische studieverblijf genoot. Men zie: W. R. v. Hoëvell: Reis over Java, Madura en Bali. Zijn temperamentvolle teekening van Hollandsche gesties op Balie is zelfs de oorzaak geworden, dat de uitgave van het boek plotseling is stopgezet en midden in een zin eindigt.

(7) Vaderlandsche Letteroefeningen 106e jg. 1866, p. 819 v.v.

(8) Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, 1918. p. 75 v.v.

(9) Indische gids. 1919.

(10) Vgl. C. Lekkerkerker: Het voorspel der vestiging van de Nederlandsche macht op Bali en Lombok. Bijdr. K.I. 1923. p. 198 v.v.
Dr. Th. Pigeaud: Aanteekeningen betreffende den Javaanschen Oosthoek. T. B. G. 1932 p. 215 v.v.
Dr. Th. Pigeaud: Balineezen in de Javaansche geschiedenis. Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-van der Tuuk, afl. 1 p. 53 v.v.
A. Nielsen: Mads Lange.
R. v. Eck: Schetsen van het eiland Bali.

(11) vgl. o.c.p. 320.

(12) vgl. W. O. J. Nieuwenkamp: Zwerftochten op Bali, en: Bali en Lombok.

(13) T. B. G. dl. VIII, Aanteekeningen omtrent de zeden en gewoonten der Balinezen, inzonderheid die van Boeleleng.
F. A. Liefrinck: T. B. G. 1890: Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali; Ind. Gids 1886: De rijstcultuur op Bali, etc.

(14) p. 9 en 10.

(15) F. A. Liefrinck: Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten p. 15 v.v.

(16) F. A. Liefrinck: De landsverordeningen der Balische vorsten van Lombok. p. 56—66.

(17) Het wordt hoog tijd, dat we eens reëeler over het begrip neutraliteit in koloniale verhoudingen gaan denken. Het wordt in de praktijk telkens verloochend, uit politieke overwegingen, uit sympathie met een bepaalde levensorde en niet minder uit bewuste of onbewuste ondermijning van een levensorde, die voor het besef der daarin levenden in godsdienst „lebt und webt". Ondanks alle theoretische neutraliteitsopvattingen vertegenwoordigen wij nu eenmaal in ons bestuur en ons optreden, bewust of onbewust, een levensopvatting, die als elke levensopvatting andere uitsluit, dus niet neutraal is. Neutraliteit is nu eenmaal een absurd begrip. Ze wordt ongeweten gedragen door de

fictie, dat het volle leven in levensgebieden te scheiden is, die evenzoovele watertightcompartments zijn. Het eigenaardige is alleen, dat menigmaal in ons Indië alleen ten aanzien van het Christendom een doctrinaire opvatting van neutraliteit gehuldigd wordt, die slechts de travestie is van wanbegrip of weerzin.

(18) R. H. Th. Friederich: Voorloopig Verslag van het eiland Bali.

(19) F. A. Liefrinck: De landsverordeningen van de Balische vorsten van Lombok. p. 75.

(20) V. E. Korn: Het adatrecht van Bali.

(21) Zie P. L. van Bloemen Waanders en zijn reeds geciteerde artikel in T. B. G. dl. 8.

(22) Daarom is men het lang nog niet altijd.

(23) Zulk een „betaling" (als dusdanig wordt het niet gevoeld tusschen moerid en goeroe) is steeds de gewoonte en dus normaal. Zij *kan* echter een welkom voorwendsel zijn voor oplichterij in de Inheemsche maatschappij, en is dat ook menigmaal.

(24) Dr. W. F. Stutterheim: Oudheden op Bali I.
Dr. R. Goris: Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie.
Verder eenige artikelen van Dr. Goris in de Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-van der Tuuk.
Verder is ook te vergelijken: Dr. C. C. Berg: De Middel-Javaansche historische traditie.
Dr. N. J. Krom: Hindoe-Javaansche Geschiedenis.

(25) R. Sasrawidjaja, afkomstig van Djogja, maar als santri vertoevend in de pesantrèn van Sepandjang bij Malang, maakte in 1871 met drie andere santri's een zwerftocht door Bali. Hij publiceerde daarover in het Javaansch een interessante reisbeschrijving, getiteld: Poerwatjarita Bali, waarin hij elk rijkje beschrijft. Hij werd ook getroffen door de kennis der Balineezen van de Kawi-literatuur. (Kawi is een andere benaming voor Oul-Javaansch). Zijn eigen, uit gevoel van onkunde voortkomende, gereserveerdheid

steekt in zijn verhaal typeerend af bij de vurige belangstelling van den vorst van Gianjar. Hij is n.l. bij dien vorst op audiëntie en deze vraagt hem dringend het Drona- en Karnaparwan (het 7e en 8e boek van het Mahabharata, of zooals de Balineezen het noemen, het astadaçaparwan) op Java op te sporen. Het Sanskriet-helden-dicht, het Mahabharata, bestaat n.l. uit 18 (astadaça) boeken. In de 10e eeuw is op bevel van den Oost-Javaanschen vorst Dharmawangça van dit groote epos een bewerking in Oud-Javaansche prozaexcerpten gemaakt. Niet alle boeken van deze oud-Javaansche bewerking zijn ons echter bekend. Vandaar de vraag van den vorst van Gianjar, waarop onze Javaansche santri het antwoord natuurlijk schuldig moest blijven, daar de Javanen de wèl overgebleven boeken, die de letterlievende Balinees goed kent, geheel vergeten zijn.

Van Eck zegt in zijn in 1872 uitgegeven Voorrede op de Megantaka, ondanks het feit dat hij een pleidooi houdt voor meer aandacht voor de Balineesche *volks*literatuur „dat Kawi en de Kawi-literatuur bij het mindere volk hoog, zeer hoog (dit geldt Noord-Bali, want op Z.-Bali zoog de poeri met zijn mangoeri of hofliterator de beoefening der oude literatuur meer naar zich toe, K.) staat aangeschreven, zelfs bij hen die er geen jota van verstaan, al kunnen ze dan ook allen lange passages uit één of meer kakawin zoo maar voor de vuist weg opzeggen".

Van der Tuuk (Bijdr. K. I. 3e Volgreeks dl. 5 en 6) zegt daarvan (hetgeen ook al weer voor Noord-Bali geldt), dat „ieder Balinees de personages van de voornaamste gedichten kent, dat daarom kennis der letterkunde de beste inleiding en aanbeveling bij 't volk is, want het lezen van gedichten is hier een onderscheiding en zelfs Soedra's dreunen fragmenten van Kawi-gedichten op en maken gissingen omtrent Kawi-woorden".

(26) R. Goris: Secten op Bali (Mededeelingen Kirtya Liefrinck-van der Tuuk no. 3) en: Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balische theologie.

(27) Çaiwasiddhanta, paçoepata, bhairawa, wésnawa, boddha

(of: sogata), brahmana, sang resi.

(28) Bhagawata versus Pancaratra in het Wisnoeïsme en Paçoepata versus Siddhanta met hun vele onderafdeelingen in het Siwaïsme.

(29) R. Goris: Bijdrage etc. p. 27 v.v.:
Deze smeekbede om vergiffenis, waaruit een diep sculdbewustzijn spreekt en een vurige hoop om verlossing uit alle kwaad door den Altijd-tegenwoordigen Çiwa, luidt vertaald aldus:

„Vergeef mij, Groote God, gij die het welzijn van alle levende wezens bewerkt!
Verlos mij uit alle boosheden, bescherm (mij), Altijd-tegenwoordige Çiwa!
Boos ben ik, een boosdoener, boos van geest en boos van inborst
Red mij uit alle boosheden, bescherm mij tegen die allen.
Och mochten mij vergeven worden mijn zonden met daden.
Och mochten mij vergeven worden mijn zonden met woorden.
Och mochten mij vergeven worden mijn zonden met gedachten.
Vergeef mij die tekortkomingen.
Ik schiet te kort in gebeden en formulieren;
Ik schiet te kort in geloof, ik schiet te kort in het ceremonieel.
Maar U, o Altijd-tegenwoordige Çiwa zij lof!
Zonder spreuken, zonder werken, zonder geloof, o Groote Heer!
Zoo (slecht) is mijn loflied, o God! moge het toch in volkomene vervulling gaan".

(30) H. W. Schomerus: Der Çaiwasiddhanta.

(31) Ik denk aan een geschrift als de Soetasama b.v., en aan de ervaring, die men nog in den huidigen tijd kan maken, dat bepaalde personen a. h. w. privatim tot werkelijk speculatief vermogen stijgen.

(32) Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-van der Tuuk afl. I.
(33) Zie boven.
(34) Friederich had ook al oog voor de verschillen.
(35) De Landsverordeningen der Balische vorsten van Lombok uitgegeven door F. A. Liefrinck.
(36) Zie voor dit alles: V. E. Korn: Het adatrecht van Bali. Op p. 29 zegt deze o.a., dat de meeste Baliërs niet vertrouwd zijn met de Hindoegoden, dat ze het dogma van de zielsverhuizing niet begrijpen en dat velen afkeer hebben van de tusschenkomst der priesters (pedanda's), zoodat de vorsten daartoe wel hebben moeten dwingen.
(37) R. v. Eck: Schetsen etc. p. 155 v.v.
(38) Bijdrage etc. (T. B. G. dl. 33, p. 235, 236, 237, 242, 248 v.v.)
(39) F. A. Liefrinck: De rijstcultuur op Bali. Indische Gids 1886.
(40) Zie het geciteerde artikel.
(41) Zie ook Liefrinck's beschrijving van een oesaba (oogstfeest) in het artikel in de Indische Gids, waar men tevens kan zien dat de idylle ook vele degradeerende aberraties van gevoel en moraal versluiert.
(42) Vgl. Bijdrage etc. p. 100 v.v.
(43) Die volharding is noodzakelijk doordat de gevraagden eigenlijk verwonderd zijn over de vragen, een bewijs dat het uitgesproken inzicht een tamelijk onbewust bezit is.
(44) P. de Kat Angelino: De Balineesche moedra's p. 35. Vgl. ook Bijdr. K. I. dl. 65 p. 1—40 het leerrijke artikel van J. C. van Eerde over: Hindoe-Javaansche en Balische eeredienst.
(45) Hindureligion on Bali p. 143.
(46) Bijdrage etc. p. 241 v.v.
(47) p. 155 v.v. en p. 265 v.v.
(48) De „waktoe lima" wil zeggen: de gewone, orthodoxe Islam, die de vijf dagelijksche gebeden kent; de „waktoe tiga", d.z. de nog zeer oppervlakkig geïslamiseerden onder de Sasaks, die de eigenlijke bevolking van Lombok vormen. De Balische groep daar is oorspronkelijk een kolonie en de vroegere Balische heerschappij was vreemde overheersching.

De „waktoe tiga" waartoe ook vele op Bali wonende Sasaks behooren, nemen volgens sommigen slechts drie gebeden per dag waar (soeboeh, magrib en isja), volgens anderen doen ze het gebed slechts driemaal in het leven, hetgeen niet waarschijnlijk klinkt. Het rechte weten we er echter niet van.

(49) Vgl. Dr. J. Jacobs: Eenigen tijd onder de Baliërs, pag. 142 v.v.

(50) Vgl. Kawi-Balineesch Woordenboek s. v. Selam, Sasak en Joesoep.

(51) Schetsen p. 210.

(52) De Volken van N. I. II p. 148.

(53) Adatrecht p. 28.

(54) Vgl. Kawi-Bal. Woordenboek, S. v. Selam.

(55) Bijdrage p. 241.

(56) Landsverordeningen van inlandsche vorsten op Bali, uitgegeven door Liefrinck, p. 295 v.v.

(57) De Rijstcultuur op Bali.

(58) Zie boven p. 10.

(59) Liefrinck: Bijdrage etc. p. 264 zegt te betwijfelen of de bewerkelijke godendienst de zedelijkheid bevordert, want het vele nachtelijke verblijf in halfduistere tempels heeft wel eens bedenkelijke gevolgen voor de jeugd.

(60) Zie voor den idealen padanda het eerste deel van de Landsverordeningen van de Balische vorsten op Lombok.

(61) T. B. G. dl. 8.

(62) T. B. G. 1902.

(63) Van Bloemen Waanders in T. B. G. dl. 8. Zie ook Lekkerkerker's artikel in B. K. I. 1923, p. 217. Rouffaer vertelt op p. VI van zijn Voorrede op Nieuwenkamp's: Bali en Lombok, dat Prof. v. Eerde eens gezegd heeft: De Balineezen zijn een krachtvolk, het beste uit onzen heelen Archipel.